

ΛΥΝΤΙΑ ΤΡΙΧΑ

ΠΡΩΙΜΟΙ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Στή μνήμη τῶν δικηγόρων
Νίκου Παρασκευᾶ καί Δημητρίου Γέροντα

Κατά τό δεύτερο ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ δικηγόροι, καί οἱ νομικοί γενικώτερα, κατεῖχαν, ἂν ὄχι δεσπόζουσα, πάντως ιδιαίτερα σημαντική θέση μετὰ τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων καί ἀποτελοῦσαν συνήθως τήν πλειοψηφία τῶν μελῶν ὄχι μόνο τῆς Βουλῆς ἀλλά καί τῆς ἐκτετατεῖς κυβέροντες. Ὡστόσο, παρά τή σημαντική ἐπίρραση ποῦ ἀσχοῦσαν στήν ἐλληνική κοινωνία καί παρά τό ὅ,τι ὁρισμένες ἡγετικές ομάδες δικηγόρων, ἀποτελούμενες κυρίως ἀπό καθηγητές τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἀπό πολιτευόμενους καί ἀπό νομικούς ἀφοσιωμένους στήν ἐπιστήμη τους, ἐπεδίωξαν ἐπανειλημένως νά συστήσουν ἕναν δικηγορικό σύλλογο στήν Ἀθήνα, ἀποδείχθηκε ὅτι στό σύνολό τους οἱ δικηγόροι τῆς πρωτεύουσας δέν ἦταν ἀκόμη ὥριμοι οὔτε νά συστήσουν οὔτε νά συντηρήσουν ἕναν βιώσιμο σύλλογο.

Ἀφορμή γιά τή συγκέντρωση τοῦ ὑλικοῦ, στό ὁποῖο βασίζεται τό ἄρθρο αὐτό, ὑπῆρξε μία συζήτηση σχετικά μέ τήν ἰδρυση τοῦ σημερινοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν πού εἶχα τό 1989 μέ τόν τότε διευθυντή του Μιχάλη Βουρνᾶ, πού δυστυχῶς δέν βρίσκεται πιά μαζί μας. Ἀπόρροια τῆς συζήτησης αὐτῆς ἦταν ἡ δημοσίευση λίγων πληροφοριῶν γιά τούς συλλόγους τοῦ 1883 καί 1893 μαζί μέ τά βιογραφικά στοιχεῖα τοῦ δικηγόρου Μιλτιάδη Ράλλη, μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ συλλόγου τοῦ 1893, στό ἔργο μου, *Διπλωματία καί πολιτική. Χαρίλαος Τρικούπης - Ἰωάννης Γεννάδιος, Ἀλληλογραφία 1863-1894*, Ἀθήνα 1991, σ. 410.

Τό ἄρθρο αὐτό ὁμως δέν θά εἶχε γραφεῖ καί δέν θά εἶχε αὐτή τή μορφή ἂν ἡ Ἑλένη Μπελιᾶ δέν μέ εἶχε παροτρύνει σ' αὐτό, ἂν ἡ Πόπη Πολέμη, ὁ Πέτρος Ρουγκέρης καί ἡ Μαίρη Μαντούβαλου-Μανάρα δέν μέ εἶχαν βοηθήσει στήν ἀναζήτηση τῶν καταστατικῶν καί τῶν νομοσχεδίων καί ἂν ἡ Μαρία Ἀνδρεαδάκη καί οἱ ἀδελφές Ἀσπα καί Ρουμπίνη Ἀναγνωστοπούλου δέν εἶχαν μεταμορφώσει τά ἀτέλειωτα μικροφίλμ σέ ἀναγνώσιμες σελίδες. Τούς εὐχαριστῶ ὅλους θερμά.

Όχι ότι δέν είχαν συνειδητοποιήσει από πολύ νωρίς την ωφέλεια που θά είχε ο κλάδος από την ίδρυση ενός δικηγορικού συλλόγου στην πρωτεύουσα. Ο σύλλογος αυτός θά περιφρουρούσε τά επαγγελματικά συμφέροντά τους, θά τούς έδινε την ευκαιρία νά ανταλλάσσουν απόψεις σχετικά μέ την έρμηνεία τών κανόνων του δικαίου καί τή βελτίωσή τους, καί θά αποσκοπούσε στην καλύτερη απονομή τής δικαιοσύνης. Η ανάγκη τής ύπαρξης ενός δικηγορικού συλλόγου στην πρωτεύουσα, καί μάλιστα νομοθετικά θεσπισμένου, επισημάνθηκε εγκαίρως από τούς νομικούς κύκλους τής Αθήνας, καί δέν έπαυσε νά τονίζεται συνεχώς, μέχρι τό τέλος του 19ου αιώνα καί τίς αρχές του 20ου, όποτε καί λύθηκε όριστικά τό θέμα.

Παρά τίς ενέργειες όμως τών πρωτοπόρων, βιώσιμος σύλλογος δέν μπόρεσε νά συσταθεί. Έτσι από τό 1865, που ιδρύθηκε ο πρώτος Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, μέχρι τό τέλος του 19ου αιώνα έχουμε την ίδρυση τριών διαδοχικών συλλόγων (1865, 1883, 1893) καί πολλές προσπάθειες κάλυψης του κενού που άφηνε ή διάλυση του καθενός από αυτούς.

Η δράση τών τριών συλλόγων ήταν, ευλόγως, παρόμοια: συζητήσεις επί νομικών θεμάτων, σύνταξη υπομνημάτων σχετικών μέ την απονομή τής δικαιοσύνης καί υποβολή προτάσεων για μεταρρυθμίσεις νόμων, μέριμνα για την αξιοπρεπή άσκηση της δικηγορίας, έξέυρεση λύσεων για τά έκαστοτε προβλήματα του κλάδου.

Τό χρονικό διάστημα που ήταν ενεργοί οί σύλλογοι αυτοί συνέπεσε καί μέ έθνικά σημαντικές ιστορικές στιγμές: ο πρώτος μέ την Κρητική Έπανάσταση του 1866 καί τή συνταγματική παρεκτροπή του Δημητρίου Βούλγαρη, που ψήφιζε νόμους στη Βουλή τό 1875 χωρίς τή νόμιμη άπαρτία· ο δεύτερος μέ την προσάρτηση τής Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία τό 1885 καί τόν *είρηνοπόλεμο* του Θεόδωρου Δηλιγιάννη, που ακολούθησε καί είχε ως αποτέλεσμα τόν αποκλεισμό του Πειραιά από τούς στόλους τών Μεγάλων Δυνάμεων τό 1886· ο τρίτος μέ την νέα Κρητική Έπανάσταση καί τόν Έλληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897. Καί στίς τρεις περιπτώσεις οί σύλλογοι ήταν παρόντες μέ ψηφίσματα, ανακοινώσεις, φυλλάδια καί έράνους υπέρ του κρητικού λαού, υπέρ τών εθνικών δικαίων, υπέρ τής τήρησης του Συντάγματος.

Καί οί τρεις σύλλογοι είχαν τή μορφή σωματείου καί ήσαν άμεσα συνδεδεμένοι μέ τά πρόσωπα που τούς διοικούσαν, πράγμα που δέν εξασφάλισε τή συνέχειά τους καί αντίθετα τούς κατέστησε, αν όχι θνησιγενείς, πάντως όπωσδήποτε βραχύβιους. Οί προστριβές μεταξύ τών μελών καί ή άβελαιότητα του μέλλοντος τών διαφόρων αυτών συλλόγων επέτειναν την επιθυμία τών άμεσα ενδιαφερομένων νά λυθεί τό θέμα νομοθετικά καί τό αίτημα αυτό επανερχόταν συνεχώς, όλο καί πιο επιτακτικό, μέχρι νά υλοποιηθεί τό 1908.

Τέλος και οι τρεις Δικηγορικοί Σύλλογοι Αθηνών του 19ου αιώνα κατέληξαν σε άδοξη διάλυση, για την οποία γνωρίζουμε ελάχιστα. Σκόρπιες πληροφορίες αναφέρουν προσωπικές έριδες, πολιτικές συγκρούσεις, οικονομικές δυσκολίες, περιορισμένη υποστήριξη από το δικηγορικό σώμα... Τά σχετικά με την ίδρυση ενός συλλόγου αναγγέλλονται συνήθως πανηγυρικά, με καταστατικά, δημοσιεύματα και συνεστιάσεις· ή διάλυση όμως έρχεται σιωπηλά και σπάνια ανακοινώνονται οι πραγματικές αιτίες και οι συγκεκριμένες ήμερομηνίες. Άς άρκεσθούμε έτσι στις ένδείξεις και τις πιθανολογήσεις.

ΤΟ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟ ΣΩΜΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Στήν ανερχόμενη κοινωνία των μέσων του 19ου αιώνα οι δικηγόροι είχαν καταλάβει θέση με ιδιαίτερο κύρος και ισχύ, ήσαν απαραίτητοι για τη διεκπεραίωση πολλών υποθέσεων, όχι μόνο δικαστικών, και ή τάξη τους προσήλκυε πολλούς νέους που είχαν τη δυνατότητα να σπουδάσουν.

Καθώς δέν υπήρχαν εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο, όλοι οι απόφοιτοι γυμνασίου μπορούσαν να εγγραφούν σε όποια σχολή ήθελαν. Ένώ όμως κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Πανεπιστημίου ή πλειονότητα των φοιτητών προτιμούσε την Ιατρική Σχολή, από τη δεκαετία του 1850 παρατηρείται μία σταθερή και συνεχής αύξηση των εγγραφομένων στη Νομική Σχολή. Οι νομικές σπουδές, εξάλλου, άνοιγαν τόν δρόμο και για πολλά άλλα επαγγέλματα εκτός από τη δικηγορία, επαγγέλματα που είχαν επίσης ιδιαίτερη αίγλη: δικαστικά, διοικητικά, διπλωματικά ή προξενικά αξιώματα, όπως έλεγαν.

Έτσι, την εποχή που ιδρύθηκε ο πρώτος δικηγορικός σύλλογος στην Αθήνα, τό 1865, οι εγγραφές στη Νομική Σχολή αντιπροσώπευαν τό 58% του συνόλου¹. Ο μεγάλος αριθμός των φοιτητών της και ο περιορισμένος αντίστοιχα αριθμός των διδασκόντων δημιουργούσε βέβαια και τότε προβλήματα ανάλογα με τά σημερινά. Τό 1878 αναφέρεται ότι φοιτούσαν 608 φοιτητές, ενώ δίδασκαν 12 καθηγητές και 7 ύφηγητές· δέκα χρόνια αργότερα, τό 1888, οι φοιτητές είχαν αύξηθει σε 1370 ενώ τό διδακτικό προσωπικό εξακολουθούσε να αποτελείται από 11 καθηγητές και 10 ύφηγητές².

Οι σπουδές στη Νομική Σχολή διαρκούσαν τέσσερα χρόνια, χωρίς

1. Βάσιος Τσοκόπουλος, “Επιλογή σπουδών και παραγωγικές δυνάμεις: μία περιοδολόγηση (1837-1930)”, *Πανεπιστήμιο: Ίδεολογία και Παιδεία. Ίστορική διάσταση και προοπτικές*, τ. Β΄, Αθήνα 1989, σ. 463.

2. Σπύρος Ν. Τρωϊάνος, “Τό Πανεπιστήμιο Αθηνών τό 1879/1880 όπως τό είδε ένας Γερμανός επισκέπτης”, *Πανεπιστήμιο*, ό.π., τ. Α΄, σ. 109· Βλάχης Γαβριηλίδης, *Πανελλήνιος Σύντροφος Ήμερολόγιον 1890*, Αθήνα 1889, σσ. 170-171 και 187.

ἐνδιάμεσες ἐτήσιες ἐξετάσεις. Οἱ πτυχιούχοι διαιροῦνταν σέ δύο κατηγορίες: σέ διδάκτορες, οἱ ὅποιοι εἶχαν καλή βαθμολογία καί ἦσαν οἱ περισσότεροι, καί σέ τελειοδιδάκτους ἢ προλύτες, πού εἶχαν χαμηλότερη βαθμολογία. Τόσο οἱ μέν ὅσο καί οἱ δέ μποροῦσαν χωρίς διάκριση νά γίνουν δικηγόροι· ὀρισμένοι μάλιστα ἐπιφανεῖς δικηγόροι, δικαστές καί βουλευτές εἶχαν τελειώσει τίς σπουδές τους ὡς τελειοδιδάκτοι, ὅπως γιά παράδειγμα ὁ ἐφέτης Εὐθύμιος Καράκαλος, ὁ ὅποιος λόγω τῶν προσπαθειῶν του, παράλληλα μέ τή δικαστική του σταδιοδρομία, νά προωθήσει τήν ἀγορά τῆς σταφίδας στή Ρωσία ὀνομάσθηκε σταυροφόρος τῆς σταφίδας, ὁ δικηγόρος καί πολιτικός Πέτρος Ἀντ. Μαυρομιχάλης, ὁ ὅποιος ἐκλεγόταν πολλά χρόνια βουλευτής, διετέλεσε ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς καί τελείωσε τή σταδιοδρομία του ὡς δήμαρχος Καλαμῶν, ἡ ὁ δικηγόρος Σῆμος Μπαλάνος, πού ἐξέδιδε τό περιοδικό *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας* καί ἦταν μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν τοῦ 1883³.

Γιά νά διορισθεῖ κανεῖς δικηγόρος ἐπρεπε νά ἔχει πτυχίο τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἢ ἄλλου τοῦ ἐξωτερικοῦ, νά ἔχει συμπληρώσει τό 21ο ἔτος τῆς ἡλικίας του καί νά ἔχει μαθητεύσει κοντά σέ κάποιον δικηγόρο ἐπὶ ἓνα χρόνο, πρὶν υποβληθεῖ στίς ἐξετάσεις πού ἀπαιτοῦνταν γιά τήν ἀδεια ἀσκήσεως τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος — στοιχεῖα πού δέν ἔχουν μεταβληθεῖ οὐσιωδῶς μέχρι σήμερα.

Σέ μία ἐποχή ὅπου οἱ γυναῖκες δέν εἶχαν ἀκόμη τό δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καί οὔτε βέβαια τοῦ ἐκλεγέσθαι, δέν ἦχε παράξενο τό γεγονός ὅτι δικηγόροι ἦσαν μόνον ἄνδρες· ἡ νομοθεσία δέν προέβλεπε τόν διορισμό γυναίκας ὡς δικηγόρου. Ὄταν τό 1900 ψηφίσθηκε στή Γαλλία νόμος, πού ἐπέτρεψε στίς γυναῖκες νά δικηγοροῦν, στήν Ἑλλάδα οἱ νομικοὶ κύκλοι αἰσθάνονταν εὐτυχεῖς πού οἱ Ἑλληνίδες δέν εἶχαν τέτοιες ἀξιώσεις, γιατί θεωροῦσαν ὅτι “αἱ κοινωνικαὶ ἀνάγκαι ἐπιβάλλουσι πλέον τήν ἀποδοχήν τῶν γυναικῶν εἰς τινὰ ἐπαγγέλματα, ἢ στοιχειώδους ὁμως σύνεσις ὑπαγορεύει ὅπως περιορισθῶσιν αὗται εἰς ἐκεῖνα μόνον, ἅτινα εὐχερέστερον δύνανται νά συμβιβασθῶσι πρὸς τήν ἑαυτῆς φύσιν”· καί ἡ δικηγορία δέν συμβιβαζόταν⁴.

Ὁ μέγας ἀριθμός τῶν φοιτητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί ὁ ἐπίσης σημαντικός ἀριθμός Ἑλλήνων φοιτητῶν σέ ἀντίστοιχες σχολές τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἶχαν ὡς φυσικό ἀποτέλεσμα τήν ὑπερπληθῶρα τῶν δικηγόρων, τή δικηγοροπλήμμυρα, ὅπως χαρακτηριστικά τήν

3. Μιλτιάδης Βενιζέλος, *Λογοδοσία*, Μέρος Β', Πίνακες, Ἀθήνα 1867, σ. 13.

4. Στάμος Παπαφράγκος, “Ἡ γυνή δικηγόρος”, *Νομικὴ Ἐπιθεώρησις*, τ. Α', 1901-1902, Ἀθήνα 1902, σ. 254.

ἀποκαλοῦσαν. Ἀρχικά ὁ νόμος προέβλεπε ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν διοριζομένων δικηγόρων σέ κάθε δικαστική περιφέρεια θά προσδιορίζοταν ἀπό τήν κυβέρνηση, μετά ἀπό γνωμοδότηση τοῦ ἀρμόδιου δικαστηρίου. Ἡ περιοριστική αὕτη διάταξη ἔμεινε ἀνεφάρμοστη, ἕως ὅτου καταργήθηκε, ἀφήνοντας ἐλεύθερο τόν ἀριθμό τῶν δικηγόρων πού μποροῦσαν νά διορισθοῦν σέ κάθε δικαστήριο. Ἐνῶ ὅμως ὑπῆρχε μία συνεχής διαμαρτυρία τῶν δικηγόρων γιά τόν μεγάλο ἀριθμό τους καί ἐνῶ ἐπανειλημμένως ἔγιναν προτάσεις, ἀπό τόν νομικό κυρίως τύπο, νά προκαθορισθεῖ νομοθετικά συγκεκριμένος ἀριθμός δικηγόρων σέ κάθε δικαστική περιφέρεια ἀνάλογα μέ τόν πληθυσμό της, ἡ πλειοψηφία τους δέν φαίνεται νά τό ἐπιθυμοῦσε.

Στά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὑπῆρχαν σέ ὅλο τό κράτος περίπου 2.100 δικηγόροι. Μέσα σέ τριανταπέντε χρόνια, ἀπό τό 1853 μέχρι τό 1889, εἶχαν ὀκταπλασιασθεῖ: Τό 1853 ἀναφέρονται 252, τό 1861 αὐξάνονται σέ 394, τό 1870 σχεδόν τριπλασιάζονται καί ἀναφέρονται 1.141, τό 1879 αὐξάνονται σέ 1.690 καί τό 1889 σέ 2.084⁵.

Συγκρίνοντας τούς ἀριθμούς πού ἀναφέρονται, παρατηροῦμε σημαντική αὐξηση μετά τήν Ἑνωση τῶν Ἑλληνιστῶν τό 1864, καθὼς τά Ἑπτάνησα διέθεταν ἀξιόλογη δικαστική ὀργάνωση καί δικηγορικό σῶμα, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας τό 1881 δέν φαίνεται νά ἐπηρέασε καθόλου τόν ρυθμό αὐξησης.

Στά Ἑπτάνησα εἶχε ἰδιαίτερη ἀνάπτυξη καί τό σῶμα τῶν ὑποδικηγόρων, πού ἀριθμοῦσε κατά τήν ἐποχή τῆς Ἑνώσεως περίπου διακόσια ἄτομα καί πού ἐθεωρεῖτο ἀνώτερο ἀπό αὐτό τῶν δικολάβων τῆς υπόλοιπης Ἑλλάδας. Οἱ ὑποδικηγόροι ἔπρεπε νά ἔχουν ὀρισμένη μόρφωση, διορίζονταν μετά ἀπό ἐξετάσεις σέ πρακτικά θέματα δικαίου καί δικηγοροῦσαν στά εἰρηνοδικεῖα καί τά πρωτοδικεῖα. Μετά τήν Ἑνωση περιορίστηκαν στά εἰρηνοδικεῖα καί τά πταισματοδικεῖα, ρύθμιση πού προκάλεσε ἔντονες διαμαρτυρίες καί εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τή σταδιακή ἐξαφάνιση τοῦ κλάδου⁶. Οἱ δικολάβοι ἀντίστοιχα, πρακτικοί δικηγόροι χωρίς πτυχίο, δικηγοροῦσαν ἀρχικά σέ ὅλα τά εἰρηνοδικεῖα τοῦ κράτους, ἀλλά ἀργότερα περιορίσθηκαν σέ ὀρισμένα μόνο, πού λειτουργοῦσαν ἐκτός ἑδρας πρωτοδικείου, καί ἐφ' ὅσον δέν ὑπῆρχαν ἐπαρκεῖς δικηγόροι.

Σύμφωνα μέ τήν ἀπογραφή τοῦ 1889, σέ ὅλο τό κράτος ἀντιστοιχοῦσε ἕνας δικηγόρος σέ 1.150 κατοίκους. Καθὼς ὅμως δέν ἀσκοῦσαν ὅλοι δικη-

5. Βλάσης Γαβριηλίδης, *Πανελλήνιος Σύντροφος Ἡμερολόγιον 1893*, Ἀθήνα 1892, σ. 197· R.A.H. Bickford-Smith, *Greece under King George*, Λονδίνο 1893, σ. 76.

6. Σπύρος Βερύκιος, *Ἱστορία τῶν Ἠνωμένων Κρατῶν τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἡ ἀποκληθεῖσα Βρετανική Προστασία καί οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑπτανησίων διά τήν Ἐθνικήν Ἀποκατάστασιν, 1815-1864*, Ἀθήνα 1964, σσ. 208-209.

γορία, όπως εξάλλου συμβαίνει και σήμερα, ή αναλογία στην πραγματικότητα φαίνεται ότι ήταν ένας σε 1.500 κατοίκους, πράγμα τό οποίο σήμαινε ότι αναλογικά οι δικηγόροι στην Ελλάδα ήταν τριπλάσιοι από ό,τι στη Γαλλία, όπου αναλογοῦσε ένας σε 4.760 κατοίκους, και τετραπλάσιοι από ό,τι στη Γερμανία, όπου αναλογοῦσε ένας σε 6.420 κατοίκους⁷. Ἐς σημειωθεί ότι τό 1993, 100 χρόνια ἀργότερα, σύμφωνα μέ τά ἐπίσημα στοιχεία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας, στην Ελλάδα ἀντιστοιχοῦσε ένας δικηγόρος σε 380 κατοίκους, στη Γαλλία ένας σε 2.380 καί στη Γερμανία ένας σε 1.250 κατοίκους.

Οἱ δικηγόροι τοῦ 19ου αἰῶνα παρουσίαζαν αὐξημένη κινητικότητα· στην Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως δημοσιεύονταν συνεχῶς μεταθέσεις τους ἀπό τό ἕνα πρωτοδικεῖο στό ἄλλο. Ἀρκετοί ἀρχίζαν τή σταδιοδρομία τους στην ἰδιαίτερη πατρίδα τους καί ἀργότερα μετέφεραν τήν ἐπαγγελματική τους δραστηριότητα στην Ἀθήνα, ἀλλά δέν ἦταν σπάνιο καί τό ἀντίθετο, σε μικρότερη βέβαια ἔκταση. Συχνές ἦταν καί οἱ μεταθέσεις ἀπό ἕνα ἐπαρχιακό πρωτοδικεῖο σε ἄλλο, ἐνῶ δέν ἔλειπαν καί οἱ παραιτήσεις δικηγόρων καί οἱ ἐπαναδιορισμοί τους στό ἴδιο ἢ ἄλλο δικαστήριο.

Στήν πρωτεύουσα πάντως εἶχαν συγκεντρωθεῖ οἱ περισσότεροι. Ἀπό τό 1865 μέχρι τό 1909 διορίσθηκαν στην Ἀθήνα συνολικά 1.387 δικηγόροι. Στήν ἀπογραφή τοῦ 1879 ἀπογράφονται στην πρωτεύουσα 349, σε αὐτή τοῦ 1889 περί τούς 630, ἐνῶ σε ὁδηγούς τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1875, τοῦ 1892 καί τοῦ 1900 καταγράφονται ἀντίστοιχα οἱ διευθύνσεις 172, 195 καί 278 δικηγορικῶν γραφείων⁸.

Ὡστόσο, παρά τή συνεχή αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας, πού κατά τή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ διαστήματος ὑπέρδιπλασιάσθηκε, ἐπί εἴκοσι χρόνια, ἀπό τό 1883, ὅταν ἰδρύθηκε ὁ δεύτερος σύλλογος, μέχρι τό 1901, ἀναφέρεται σταθερά ὅτι πραγματική δικηγορία ἀσκοῦσαν 400 δικηγόροι⁹.

7. Θέμις, τ. Α', 1890-1891, Ἀθήνα 1891, σσ. 38-39· πρβλ. Κων. Τσουκαλᾶς, *Κοινωνική ἀνάπτυξη καί κράτος. Ἡ συγκρότηση τοῦ δημοσίου χώρου στην Ελλάδα*, 6η ἐκδ., Ἀθήνα 1993, σ. 153 κ. ἑ.

8. Ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν, *Στατιστική τῆς Ελλάδος. Πληθυσμός 1879*. Ἀθήνα 1881, Μέρος Β', Πίνακες, σσ. 112-113· Θέμις, τ. Α', ὁ.π., σσ. 38-39· Μιλτιάδης Μπούκας, *Ὁδηγός ἐμπορικός, γεωγραφικός καί ἱστορικός τῶν πλείστων κυριωτέρων πόλεων τῆς Ελλάδος τοῦ ἔτους 1875*, Ἀθήνα 1875, σσ. 62-67· Χ. Μακρίδης, *Ὁδηγός τῆς Ελλάδος, Ἐμπόριον, Βιομηχανία, Διοικήσεις, 1892-3*, Ἀθήνα χ.χ., σσ. 55-57· Σ. Κουσουλίνος, *Ὁδηγός Ἀθηνῶν, Πειραιῶς καί τῶν κυριωτέρων πόλεων τῆς Ελλάδος, 1900*, Ἀθήνα 1900, σσ. 14-21· Ἀθῆναι, 16.2.1909.

9. *Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1884-1885, σ. 8· Θέμις, τ. Α', ὁ.π., σσ. 38-39 καί τ. ΣΤ', 1895-1896, Ἀθήνα 1896, σ. 367· *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 4.11.1901.

Διορισμένοι βέβαια στά δικαστήρια τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν πολλοί περισσότεροι· στούς φορολογικούς καταλόγους τῶν Ἀθηνῶν κατά τήν τριετία 1896-1898 ἦσαν ἐγγεγραμμένοι πάνω ἀπό 800 δικηγόροι καί κατά τήν ἐπόμενη τριετία 1899-1901 ἀκριβῶς 1.136¹⁰.

Ὅπως ἀναφέρθηκε ὁμως ἤδη, δέν ἀσκοῦσαν ὅλοι οἱ δικηγόροι δικηγορία· ὀρισμένοι ἀπέβλεπαν σέ δικαστικές ἢ ἄλλες δημόσιες θέσεις, πού ἀπαιτοῦσαν δικηγορική προϋπηρεσία, ἄλλοι δικηγοροῦσαν γιά λίγο καί μετὰ ἐπιδίδονταν σέ ἄλλες δραστηριότητες καί ἄλλοι κατατάσσονταν ἐξ ἀρχῆς στούς δῆθεν ἀσκοῦντες τό δικηγορικό ἐπάγγελμα. Ἀναφέρονται μάλιστα καί δικηγόροι πού ἀσκοῦσαν τό ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου, μόνιμα ἐγκατεστημένοι σέ ἄλλη πόλη ἀπό αὐτή ὅπου ἦσαν διορισμένοι, παρὰ τήν ὑποχρέωσή τους νά κατοικοῦν στήν περιφέρεια τοῦ δικαστηρίου τους. Ἄν καί τό δικαίωμα τοῦ δικηγόρου νά ἀσκεῖ ἐμπορία δέν ἦταν ἀδιαμφισβήτητο, τό ἀσυμβίβαστο τῆς ιδιότητάς του μέ αὐτῆς τοῦ ἐμπόρου δέν εἶχε τότε ἀκόμη θεσπισθεῖ νομοθετικά.

Τό δημόσιο, μέχρι νά ἰσχύσει ὁ θεσμός τῶν νομικῶν συμβούλων, χρησιμοποιοῦσε γιά τίς ὑποθέσεις του δικηγόρους τῶν Ἀθηνῶν, καί ἀπασχολοῦσε περίπου 100 μέ 110 ἐτησίως. Ἀπό αὐτούς οἱ περισσότεροι εἰσέπρατταν μικρά χρηματικά ποσά καί μόνο τό 25% περίπου ἀμειβόταν μέ ποσό πάνω ἀπό 1000 δραχμές τόν χρόνο, ἐλάχιστοι δέ εἰσέπρατταν πάνω ἀπό 3.000¹¹.

Οἱ δικηγόροι τῆς πρωτεύουσας μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι διαιροῦνταν σέ τρεῖς κατηγορίες, ἀνάλογα μέ τήν πελατεία καί τή φήμη τους· ἀνάλογα ἦταν καί τά ἔσοδά τους. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1890 ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν δικηγόρων ἀποτελοῦσε τήν τελευταία τάξη, ἐργαζόταν ἀποκλειστικά στά εἰρηνοδικεῖα καί ἀγωνιζόταν νά κερδίσει τό τάλληρον τῆς ἡμέρας· ἡ μέση τάξη εἶχε ἔσοδα 500-1.000 δραχμές τόν μῆνα, ἐνῶ οἱ δικηγόροι πού ἀποτελοῦσαν τήν πραγματικά προνομιοῦχο πρώτη τάξη κέρδιζαν 3.000 ἢ καί 4.000 δραχμές τόν μῆνα καί ἦσαν τόσο λίγοι, πού μποροῦσαν νά μετρηθοῦν στά δάχτυλα¹².

Τό εἰσόδημα τῆς μέσης τάξης τῶν δικηγόρων δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ μικρό, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη ὅτι τήν ἴδια ἐποχή ὁ πρωθυπουργός λάμβανε ὡς μισθό 1650 δραχμές μηνιαίως, οἱ ὑπουργοί 1250, ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου 800, οἱ ἀρεοπαγίτες 600, οἱ νομικοί σύμβουλοι τοῦ κράτους 700 καί

10. Θέμις, τ. ΣΤ', ὁ.π., σ. 367· Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 4.11.1901.

11. Μιχ. Ταταράκης, Ὁ περί νομικῶν συμβούλων θεσμός, [Ἀθήνα 1884], σσ. 45-71.

12. Βλάσης Γαβριηλίδης, Πανελλήνιος Σύντροφος Ἡμερολόγιον 1892, Ἀθήνα 1891, σ. 202.

οί υποστράτηγοι 590 δραχμές, ενώ οί βουλευτές λίγο αργότερα έπαιρναν 1800 δραχμές αποζημίωση για κάθε τακτική βουλευτική σύνοδο. Ποσά δέ ανάλογα μέ τά έσοδα τών λίγων προνομιούχων δικηγόρων εισέπρατταν ό Διοικητής τής Έθνικής Τράπεζας, ό όποιος λάμβανε έτησίως 50.000 δραχμές καί ό Ύποδιοικητής της, ό όποιος λάμβανε 44.000 έτησίως¹³.

Τό περιορισμένο εισόδημα τής πλειοψηφίας τών δικηγόρων είχε ως αίτια άφ' ενός μέν τόν μεγάλο άριθμό τους, άφ' έτέρου δέ τό γεγονός ότι ή πελατεία συγκεντρωνόταν σέ δύο κυρίως ομάδες, πανελλαδικά μέν στήν τάξη τών πολιτευομένων δικηγόρων, στήν Άθήνα δέ καί σέ αυτή τών καθηγητών τής Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου.

Η καθηγητική ιδιότητα προσέδιδε πάντα έξαιρετικό γόητρο, πού προσήλκυε μεγάλη πελατεία· έξάλλου οί περισσότερες μεγάλες εταιρείες καί οί τράπεζες προτιμοῦσαν νά άπασχολοῦν καθηγητές ως δικηγόρους. Οί καθηγητές δέ του Πανεπιστημίου έχοντας μηνιαίο μισθό 350-450 δραχμές, έπεδίωκαν μέσω τής άσκησης τής δικηγορίας τήν αύξηση του εισοδήματός τους, ενώ οί δικηγόροι ύφηγητές, δεδομένου ότι δίδασκαν ως άμισθοι, δέν είχαν άλλη διεξοδό¹⁴.

Οί πολιτευόμενοι πάλι αποτελοῦσαν άλλο πόλο έλξης, γιατί άφ' ενός μέν παρείχαν συνήθως τίς υπηρεσίες τους δωρεάν, άποσκοπώντας στήν άπόκτηση καί έδραίωση τής πολιτικής τους δύναμης, άφ' έτέρου δέ έπειθαν τους πελάτες τους ότι ή παρουσία τους καί μόνο στά δικαστήρια έπηρέαζε ύπέρ τών πελατών τους τους δικαστές, πού υπολόγιζαν στήν ανταμοιβή τους μέ ευνοϊκή μετάθεση ή προαγωγή.

Οί δικαστές βέβαια ήσαν ισόβιοι, ή πολιτεία όμως, καί κατά συνέπεια ή πολιτική, έπενέβαινε στή σταδιοδρομία τους μέ συνεχείς μεταθέσεις, κυρίως μετά από κάθε κυβερνητική αλλαγή. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, όταν τό 1890 ανέλαβε τήν πρωθυπουργία ό Θεόδωρος Δηλιγιάννης, μέσα σέ ένα χρόνο έγιναν επί συνόλου 212 δικαστών (έφετών καί πρωτοδικών) 204 μεταθέσεις, εκ τών οποίων οί 191 άφοροῦσαν στους 163 πρωτοδίκες¹⁵.

Ευλόγως λοιπόν ό κόσμος πίστευε ότι ό πολιτευόμενος δικηγόρος, ιδίως δέ ό συμπολιτευόμενος, μπορούσε νά έπηρεάσει τήν έκβαση τής δίκης. Έτσι παρά τό ότι οί άλλοι δικηγόροι διακήρυτταν ότι “άναμφισβητήτως ή τοιαύτη του διαδίκου πεποίθησις προέρχεται εκ πλάνης”, πολλοί από τους πελάτες τους θεωροῦσαν ότι ή βουλευτική ιδιότητα προσέδιδε στον δικηγόρο τή δύναμη νά εκδώσει όποια άπόφαση ήθελε¹⁶.

13. Βλάσης Γαβριηλίδης, Πανελλήνιος ...1892, δ.π., σσ. 196-201· Άθήναι, 5.5.1906.

14. Βλάσης Γαβριηλίδης, Πανελλήνιος ...1892, δ.π., σ. 198.

15. Θέμις, τ. Γ', 1892-1893, Άθήνα 1893, σ. 30.

16. Νομική Έπιθεώρησης, δ.π., σσ. 34 καί 130.

Ἡ ἀπαγόρευση στοὺς καθηγητὲς νὰ δικηγοροῦν ἀπασχόλησε πολὺ λιγότερο νομικοὺς καὶ πολιτικοὺς, ἀπὸ ὅ,τι ἡ ἀπαγόρευση στοὺς ἐν ἐνεργείᾳ βουλευτὲς νὰ ἀσκοῦν τὴ δικηγορία. Τό 1880 ὁ βουλευτὴς Καλαμῶν Δημήτριος Τζάνες, δικηγόρος καὶ ὁ ἴδιος, κατέθεσε σχέδιο πρότασης νόμου, μετὸν ὅποιο θὰ ἀπαγορευόταν ἡ ἄσκηση τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ δικηγόρου ἀπὸ τοὺς βουλευτὲς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βουλευτικῆς συνόδου. Ἡ πρόταση ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τὴν ἀρμόδια ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς, ὡς ἀντισυνταγματική, διότι ἀντέβαινε στὶς διατάξεις τοῦ Συντάγματος, οἱ ὁποῖες καθόριζαν περιοριστικῶς ποιά καθήκοντα ἦσαν ἀσυμβίβαστα μετὰ αὐτὰ τοῦ βουλευτῆ, καὶ αὐτὰ ἦσαν μόνο τὰ τοῦ ἐμμίσθου δημοσίου ὑπαλλήλου καὶ τοῦ δημάρχου. Ὁ δικηγόρος διοριζόταν μὲν ἀπὸ τὴν κυβέρνησι, δὲν ἦταν ὅμως ἐμμισθος δημόσιος ὑπάλληλος. Ἐξάλλου, ὑποστηρίχθηκε τότε, γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαγορευθεῖ στοὺς βουλευτὲς μόνο ἡ ἄσκηση τῆς δικηγορίας καὶ ὄχι ὅποιουδήποτε ἄλλου ἐπαγγέλματος¹⁷; Θέμα πού ἔμελλε νὰ ἀπασχολήσῃ τὴ Βουλὴ καὶ στὶς μέρες μας —120 χρόνια ἀργότερα— κατὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τό 2001¹⁸.

Τό θέμα τῆς ἀπαγόρευσης τῆς ἄσκησης τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος ἀπὸ τοὺς ἐκλεγόμενους βουλευτὲς ἐπανῆλθε στὴ Βουλὴ, στὴν ἐπόμενη σύνοδο, μετὰ πρωτοβουλία κυρίως στρατιωτικῶν βουλευτῶν· ἡ ιδιότητα τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ ἀξιωματικοῦ σύμφωνα με τὸ Σύνταγμα δὲν ἦταν ἀσυμβίβαστη μετὰ αὐτὴ τοῦ βουλευτῆ, ἐκλεγόμενοι ὅμως οἱ στρατιωτικοί, τίθενταν ὑποχρεωτικῶς σὲ διαθεσιμότητα γιὰ ὅσο διάστημα ἦσαν βουλευτὲς. Οἱ ἀξιωματικοὶ Χρήστος Σολιώτης, Κωνσταντῖνος Κουμανδόπουλος καὶ Παναγιώτης Τριγγέτας, ὁ στρατιωτικὸς γιατρός Ἰωάννης Στεφανόπουλος καὶ ὁ δικηγόρος Ἡλίας Παλαμίδης κατέθεσαν τό 1882 νέα πρόταση νόμου, ἡ ὁποία ὅμως προσέκρουσε στὴν ἀντίδραση τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερομένων, πού θὰ ἔπρεπε καὶ νὰ τὴν ψηφίσουν, καὶ ἀπορρίφθηκε. Τὴν ἴδια τύχη εἶχαν καὶ οἱ παρόμοιες προτάσεις πού κατατέθηκαν τό 1886 καὶ τό 1891 ἀπὸ τοὺς βουλευτὲς

17. Παράρτημα Ἐφημερίδος Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Η΄. Α΄., σ. τῆγ΄.

18. Τό θέμα, ἀφοῦ ἐξακολούθησε νὰ ἀπασχολεῖ νομικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἐπὶ χρόνια καὶ ἀφοῦ συζητήθηκε στὰ πανελλήνια συνέδρια τῶν δικηγορικῶν συλλόγων τό 1934 καὶ 1935, φαίνεται νὰ λύνεται ὀριστικῶς στὶς μέρες μας, μετὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος πού ἐγίνε τό 2001. Κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἐνῶ τό 1989 καθιερώθηκε νομοθετικά ἡ μερικὴ ἀναστολὴ τῆς ἄδειας ἄσκησης τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος γιὰ τοὺς καθηγητὲς καὶ τοὺς εὐρωβουλευτὲς (ν. 1868/1989, ἀρθ. 16), νεώτερος νόμος τοῦ 1995 ἀπαγορεύει στοὺς βουλευτὲς καὶ τοὺς εὐρωβουλευτὲς μόνο τὴν ἐνασχόληση μετὰ δίκης πού ἔχουν σχέση μετὰ ναρκωτικὰ (ν. 2298/1995, ἀρθ. 16 § 20)· θεσπίζει δηλαδή ἀπαγόρευση εἰδική, πού δὲν ἀποτελεῖ ἀναστολή. Τό ἀναθεωρημένο ὅμως Σύνταγμα τοῦ 2001 προβλέπει πλέον τὸ ἀσυμβίβαστο τῆς ιδιότητος τοῦ βουλευτῆ μετὰ τὴν ἄσκηση ὁποιοῦδήποτε ἐπαγγέλματος.

Γεώργιο Φιλάρετο, δικηγόρο, και Θεόδωρο Φλογαΐτη, δικηγόρο και ύφηγητή, καθώς και οι προτάσεις να μή χρησιμοποιεί τό δημόσιο ως δικηγόρους τούς εν ενεργεία βουλευτές και να μήν παρίστανται οι βουλευτές στα ποινικά δικαστήρια της εκλογικής τους περιφέρειας¹⁹.

Οι δικηγόροι του 19ου αιώνα, εκτός από τον μεγάλο αριθμό τους και τον ανταγωνισμό των καθηγητών και των πολιτευτών, κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους είχαν να αντιμετωπίσουν και έναν άλλο δυσμενή παράγοντα, την πάσχουσα δικαιοσύνη, στη λειτουργία της οποίας υπήρχαν πολλά τρωτά. Ο οργανισμός της λειτουργίας των δικαστηρίων ήταν ατελής, ή πολιτική επενέβαινε ποικιλοτρόπως τόσο στη λειτουργία των δικαστηρίων όσο και στην απονομή της δικαιοσύνης, υπήρχε παντελής έλλειψη ευπρόσκλητης στέγης για τα δικαστήρια και τέλος οι δικαστές αφ' ενός μέν αντιμετώπιζαν τούς δικηγόρους συχνά κατά τρόπο απάδοντα προς την αξιοπρέπεια τους, αφ' ετέρου δέ σε κάθε δημόσια κριτική αντιδρούσαν με κατάχρηση της πειθαρχικής εξουσίας που διέθεταν επί αυτών²⁰.

Συγχρόνως παρατηρείτο μονίμως τέτοια καθυστέρηση στην εκδίκαση των υποθέσεων, ώστε κατά τις οποίες περιπτώσεις που εκδικάζονταν όλες οι υποθέσεις ενός δικαστηρίου, το γεγονός εορτάζετο με συμπόσιο που παρέθεταν οι δικηγόροι προς τιμήν των συγκεκριμένων δικαστών. Για να αντιληφθεί κανείς την τάξη μεγέθους των καθυστερήσεων αυτών, αναφέρεται ενδεικτικά ότι τό 1866 στο Έφετείο Αθηνών εκκρεμούσαν 3.000 υποθέσεις, τό 1884 τό ίδιο αυτό δικαστήριο εξέδωσε 1470 αποφάσεις και άφησε εκκρεμείς 3.500 υποθέσεις, ενώ τό 1891 τα πρωτοδικεία όλης της χώρας εξέδωσαν 37.600 αποφάσεις και άφησαν εκκρεμείς 11.000 υποθέσεις²¹.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, τό δικηγορικό σώμα ήταν πολυπληθές, δέν μπορεί όμως κανείς να ισχυρισθεί τό ίδιο και για τό δικαστικό· οι δικαστές από τά μέσα του 19ου αιώνα μέχρι τό τέλος του διπλασιάσθηκαν, τή στιγμή που οι δικηγόροι στό ίδιο διάστημα σχεδόν δεκαπλασιάσθηκαν. Τό 1857 σε όλη τήν Ελλάδα υπήρχαν 10 πρωτοδικεία, 2 έφετεία και ό Άρειος Πάγος ενώ τό δικαστικό σώμα άπαρτιζόταν από 77 πρωτοδίκες, 22 έφέτες και 8 άρεοπαγίτες. Όταν τό Έλληνικό Βασίλειο αύξησε τά όρια της επικράτειάς του μέ τήν Ένωση των Έπτανήσων και τήν προσάρτηση της Θεσσαλίας και ό πληθυσμός του διπλασιάσθηκε, τά πρωτοδικεία αύξήθηκαν σε 22 και τά έφετεία σε 5, ενώ τό δικαστικό σώμα άπαρτιζόταν πλέον από 163 πρωτοδίκες, 49 έφέτες και 15 άρεοπαγίτες· οι άριθμοί αυτοί παρέμειναν άμετά-

19. Θέμις, τ. Ζ', 1896-1897, Άθήνα 1897, σ. 64· Νομική Έπιθεώρησης, δ.π., σ. 212.

20. Για παράδειγμα Θέμις, τ. Β', 1891-1892, Άθήνα 1892, σ. 477.

21. Έφημερίς Νομική και των Άγγελιών, 4.6.1866· Δικηγορικός Σύλλογος Άθηνων, τ. Β', Άθήνα 1885-1886, σσ. 39-40· Θέμις, τ. Γ', δ.π., σσ. 94-95.

βλητοι μέχρι τὰ τέλη τοῦ αἰώνα²². Ἀπό τὰ δικαστήρια ὅλου τοῦ κράτους, ἐκεῖνα πού διέθεταν τούς περισσότερους δικαστές ἦταν αὐτά τῆς πρωτεύουσας· τό Ἐφετεῖο Ἀθηνῶν εἶχε 16 ἐφέτες καί τό Πρωτοδικεῖο Ἀθηνῶν 23 πρωτοδίκες²³.

Σέ στατιστικές πού δημοσιεύονταν σχετικά μέ τήν παραγωγικότητα τῶν δικαστῶν, παρατηροῦμε ὅτι ἀπό τό 1857 μέχρι τό 1891 ὁ ἀριθμός τῶν αποφάσεων πού ἐξέδιδε ὁ Ἄρειος Πάγος, παρά τόν διπλασιασμό τοῦ πληθυσμοῦ, οὐσιαστικά δέν ἄλλαξε, ἐνῶ οἱ αποφάσεις τῶν ἐφετείων καί τῶν πρωτοδικείων ἀκολούθησαν τόν ρυθμό τῆς αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ καί διπλασιάσθηκαν, ἡ δέ παραγωγικότητα τῶν ἐφετῶν καί τῶν πρωτοδικῶν κατὰ τό διάστημα αὐτό παρέμεινε περίπου στά ἴδια ἐπίπεδα, ἐνῶ τῶν ἀρεοπαγιτῶν μειώθηκε στό μισό. Κατά μέσον ὄρο σέ κάθε πρωτοδική ἀναλογοῦσαν 18-20 αποφάσεις τόν μῆνα, σέ κάθε ἐφέτη 8 καί σέ κάθε ἀρεοπαγίτη 4 τό 1857 καί 2 τό 1891²⁴.

Τά αἰτήματα τοῦ δικηγορικοῦ σώματος, σχετικά μέ τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἀσκήσης τοῦ ἐπαγγέλματός τους, ἐκπληροῦνταν συνήθως κατὰ τρόπο προσωρινό καί ἀλυσιτελή, ὥστε μετὰ ἀπό ἕνα διάστημα νά συσσωρεύονται οἱ δυσარέσκειες καί νά ἐπαναλαμβάνονται πάλι τὰ αἰτήματα. Ἀποτελεῖ δέ θέμα, τό ὁποῖο ἀξίζει νά διερευνηθεῖ περαιτέρω, πῶς τό γενικῶς πολύ προβληματικό σῶμα τῶν δικηγόρων, μέ τόσους ἐπαρκοῦς στήν πολιτική, στή Βουλὴ καί στήν κυβέρνησι, δέν ἐπέβαλε τόν σεβασμό τοῦ ἐπαγγέλματός του ἀπό δικαστές καί πολιτικούς. Ἀξίζει νά παρατηρηθεῖ ὅτι τὰ προβλήματα πού ἀντιμετώπιζαν οἱ δικηγόροι τοῦ 19ου αἰώνα, δηλαδή ὁ μέγας ἀριθμός τους, ἡ ἄνιση κατανομή τῆς πελατείας, ἡ ἀσκήσι δικηγορίας ἀπό τούς βουλευτές, ἡ ἀσκήσι τοῦ ἐπαγγέλματος ὑπὸ συνθήκες πού συχνά ἔθιγαν τήν ἀξιοπρέπειά τους, ἡ ἔλλειψι κατάλληλων δικαστικῶν αἰθουσῶν καί ἡ καθυστέρηση τῆς ἐκδοσης τῶν αποφάσεων, παρέμειναν τελικά προβλήματα διαχρονικά.

Αὐτά κυρίως τὰ προβλήματα καλοῦνταν νά λύσουν οἱ δικηγορικοὶ σύλλογοι, ὡς ἐπαγγελματικοὶ σύλλογοι. Ὡς ἐπιστημονικοὶ δέ, καλοῦνταν παράλληλα νά ἀσχοληθοῦν γενικότερα μέ τήν ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, τήν ἐρμηνεία τῶν διαφόρων νόμων καί τή σύνταξι νομοσχεδίων πού θά βελτίωναν ἢ θά συμπλήρωναν τό ἰσχύον δίκαιο. Καλοῦνταν ὁμως ἀκόμη νά λύσουν καί προβλήματα τοπικά καί μέ ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτήρα, ὅπως γιὰ παράδειγμα στήν Κεφαλονιά, ὅπου ἡ ἱδρυσι δικηγορικοῦ συλλόγου ἀναμενόταν νά ἐπιδράσει στήν ἐξάλειψι τῆς ξενικῆς ὁρολογίας, πού ἐξα-

22. Θέμις, τ. Γ', ὁ.π., σσ. 94-95.

23. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Β', ὁ.π., σσ. 39-40.

24. Θέμις, τ. Γ', ὁ.π., σσ. 94-95.

κολουθοῦσαν νά χρησιμοποιοῦν οἱ δικηγόροι 20 ὁλόκληρα χρόνια μετά τήν Ἑνωσι²⁵. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ σύλλογοι θά ἀναλάμβαναν καί νά παρακολουθοῦν ἐάν ἡ ἀσκηση τῶν δικηγορικῶν καθηκόντων τῶν μελῶν τους γινόταν κατά τόν προσήκοντα τρόπο καί νά ἀποδοκιμάζουν τίς τυχόν παρεκτροπές, ἀσκώντας ἔτσι πειθαρχική ἐξουσία ἐπὶ τῶν μελῶν τους.

ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

Τό Σύνταγμα τοῦ 1864 ἦταν τό πρῶτο πού μερίμνησε γιά τή συνταγματική προστασία τοῦ δικαιώματος τοῦ συνεταιρίζεσθαι. Εἶναι ἄραγε τυχαία σύμπτωση ὅτι ἓνα χρόνο ἀργότερα, τό 1865, ἰδρύεται στήν Ἀθήνα ὁ πρῶτος δικηγορικός σύλλογος τῆς χώρας; Ὁ σύλλογος αὐτός ἐξακολούθησε νά δραστηριοποιεῖται ἐπὶ μία δεκαετία περίπου, νά προτείνει νομοθετικές μεταρρυθμίσεις καί νά λαμβάνει θέση σέ θέματα ἐθνικῆς σημασίας, ὅπως ἀκριβῶς καί οἱ δύο ἐπόμενοι σύλλογοι τοῦ 1883 καί τοῦ 1893. Σχεδόν δέ συγχρόνως μέ τή διάλυσή του ἀρχισε νά συζητεῖται καί τό θέμα τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῆς ἰδρύσεως καί λειτουργίας τῶν δικηγορικῶν συλλόγων. Ἡ πρώτη σχετική πρόταση, πού ἀπορρίφθηκε, ἔγινε στή Βουλὴ τό 1877 καί τό πρῶτο νομοσχέδιο περί δικηγορικῶν συλλόγων, πού καταρτίσθηκε, συντάχθηκε τό 1878.

Στά τέλη τοῦ 1883 ἰδρύθηκε ὁ δεύτερος κατά σειρά Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος λειτουργοῦσε ἐπὶ τρία περίπου χρόνια καί εἶναι ὁ μόνος πού ἐξέδωσε καί περιοδικό μέ τό ὄνομά του, ὅπου δημοσιεύονταν νομικά ἄρθρα καί νομολογία.

Ἐν τῷ μεταξύ τό 1884 ἐπανῆλθε στή Βουλὴ τό θέμα τῆς ἀναγκαιότητας τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, μέ τήν κατάθεση νομοσχεδίου πού δέν συζητήθηκε. Στά τέλη τοῦ 1889 οἱ δικηγόροι τῆς πρωτεύουσας ζητοῦν, χωρίς ἀποτέλεσμα, νά ὑποβληθεῖ καί πάλι τό νομοσχέδιο. Τό νομοσχέδιο ὑποβάλλεται τελικά τό 1891, συζητεῖται ἀλλά δέν ψηφίζεται καί τόν ἐπόμενο χρόνο, τό 1892, καταρτίζεται νέο νομοσχέδιο, τό ὁποῖο ὁμως δέν κατατίθεται κἄν στή Βουλὴ.

Στά τέλη τοῦ 1893 ἰδρύεται ὁ τρίτος κατά σειρά Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, πού λειτουργεῖ ἐπὶ πέντε περίπου χρόνια. Χαρακτηριστικό τοῦ καταστατικοῦ τοῦ συλλόγου αὐτοῦ εἶναι ἡ μεγάλη σημασία πού ἀπέδιδε στήν πειθαρχική ἐξουσία του ἐπὶ τῶν μελῶν του, τήν ἀσκηση τῆς ὁποίας ρύθμιζε λεπτομερῶς. Ὁ σύλλογος ὑπέβαλε τό 1896 στόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης νέο νομοσχέδιο περί δικηγορικῶν συλλόγων,

25. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 248.

ἀρτιότερο τῶν προηγουμένων, τό ὅποιο κατατέθηκε στή Βουλή, συζητήθηκε ἀλλά δέν ψηφίσθηκε.

Ὅταν διαλύθηκε καί ὁ τρίτος σύλλογος, στή θέση του ἰδρύθηκε τό 1900 ἐντευκτήριο τῶν δικηγόρων, πού σύντομα ἀκολούθησε καί αὐτό τήν ἴδια τύχη. Στόν 20ό αἰῶνα πλέον, τό 1902 ἰδρύθηκε ὁ τέταρτος κατά σειρά σύλλογος, πού διαλύθηκε σχεδόν ἀμέσως μετά τήν ἱδρυσή του. Στά τέλη τοῦ 1905 ἰδρύεται ὁ πέμπτος κατά σειρά σύλλογος, ὁ ὅποιος χωρίς νά ἔχει τήν ὑποστήριξη ὅλου τοῦ δικηγορικοῦ σώματος, ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ μέχρι τήν ψήφιση τοῦ νόμου περί δικηγορικῶν συλλόγων, πού ἐπιτέλους ψηφίζεται τό 1908, βασισμένος στό νομοσχέδιο τοῦ 1896. Τόν ἐπόμενο χρόνο, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1909 ἰδρύεται ὁ σημερινός σύλλογος.

Ο ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ 1865

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1865 ἰδρύεται στήν Αθήνα ὁ πρῶτος Δικηγορικός Σύλλογος. Μέλη του, σύμφωνα μέ τό καταστατικό του, μπορούσαν νά εἶναι οἱ δικηγόροι ὄχι μόνο τῶν Αθηνῶν ἀλλά ὅλου τοῦ κράτους, ὅπως στούς πρώιμους δικηγορικούς συλλόγους τῆς Γαλλίας.

Τό καταστατικό του ὀνομαζόταν *κανονισμός* καί ἀποτελεῖτο ἀπό 21 ἄρθρα, στα ὅποια καθορίζονταν ὁ σκοπός τοῦ συλλόγου, τά τῶν συνεδριάσεων τῶν μελῶν, ὁ τρόπος ἐκλογῆς, τά καθήκοντα καί τά τῶν συνεδριάσεων τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τό ποσό τῆς συνδρομῆς καί ἡ διαδικασία διαγραφῆς ὧσων καθυστεροῦσαν νά τήν καταβάλουν, καί τέλος τά τῆς ἐκδοσης νομικῆς ἐφημερίδας²⁶.

Ἡ ἱδρυση τοῦ συλλόγου χαιρετίσθηκε πανηγυρικά ἀπό τούς νομικούς κύκλους, μέ εὐχές νά ἀκολουθήσουν τό παράδειγμά του καί οἱ δικηγόροι τῶν ἄλλων πόλεων. Πράγματι, μετά ἀπό λίγους μῆνες, ἀναφέρεται ἡ ὕπαρξη δικηγορικοῦ συλλόγου στήν Καλαμάτα καί ἀκολουθεῖ ἡ ἱδρυση τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Μεσολογγίου²⁷. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1865 ἀναφέρεται καί Δικηγορικός Σύλλογος Κερκύρας *συσταθείς πρό πολλοῦ*, πιθανότατα ὁμως πρόκειται γιά σύλλογο ἰδρυθέντα ἐπὶ ἀγγλικῆς διοίκησης²⁸. Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι συχνά στόν ἡμερήσιο πολιτικό τύπο, ἀλλά καί στά νομικά περιοδικά, γίνεται ἀναφορά σέ δικηγορικό σύλλογο μιᾶς πόλης, ἐνῶ στήν πραγματικότητα πρόκειται γενικότερα γιά τό δικηγορικό σῶμα τῆς καί ὄχι γιά σύλλογο. Συνήθως πρόκειται γιά ἀναφορές σέ δικηγόρους “οἵτινες τό-

26. *Κανονισμός τοῦ ἐν Αθήναις Δικηγορικοῦ Συλλόγου*, Αθήνα 1865.

27. *Ἀργολίς Ναυπλίου*, 13.3.1865· *Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν*, 15.7.1866.

28. *Ἀλήθεια*, 22.10.1865.

σον ἐξόχως διακρίνονται εἰς τὸν δικηγορικὸν σύλλογον” ἢ “διαπρέπουν ἐν τῷ δικηγορικῷ συλλόγῳ”²⁹.

Ἡ ἀνάγκη ὑπαρξῆς δικηγορικοῦ συλλόγου στὴν περιφέρεια κάθε πρωτοδικείου εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸ νὰ διαφαίνεται σέ ὅλες τὶς πόλεις, στὴν πρωτεύουσα ὁμῶς, ὅπου ἦταν συγκεντρωμένος ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν δικηγόρων, ἡ ἀνάγκη αὐτὴ εἶχε καταστεῖ πλέον ἐπιτακτική. Μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ συλλόγου ὅλοι εὐελπιστοῦσαν ὅτι θὰ βελτιωνόταν ὄχι μόνον ἡ θέσις τῶν δικηγόρων καὶ οἱ συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀσχοῦσαν τὸ ἐπάγγελμα τους, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης.

Ὁ Δικηγορικὸς Σύλλογος Ἀθηνῶν ἰδρύθηκε μὲ τὴ μορφὴ σωματείου καὶ εἶχε ὡς σκοπὸ τὴ συζήτηση ὅλων τῶν θεμάτων ποὺ ἀφοροῦσαν στὴν καλύτερη ρύθμιση τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος, τὴν ἐκδοση νομικῆς ἐφημερίδας καὶ τὴ συζήτηση ἄλλων ἀντικειμένων τῆς νομοθεσίας.

Ὑπεραισιόδοξο τὸ καταστατικὸ του, προέβλεπε τακτικὲς συνεδριάσεις τῶν μελῶν του κάθε ἐβδομάδα· ὁρίζετο μάλιστα ὅτι ἡ συνεδρίαση θὰ γινόταν κάθε Σάββατο στὶς 8 μ.μ. Ἀρχικὰ τοῦλάχιστον, τὰ μέλη τοῦ συλλόγου συνεδρίαζαν πράγματι κάθε ἐβδομάδα, πιθανῶς στὴν αἴθουσα τοῦ Πρωτοδικείου. Ἀναφέρεται ὅτι στὶς συνεδριάσεις συμμετεῖχαν πάνω ἀπὸ ἐβδομήντα δικηγόροι — συνεπῶς τὰ μέλη τοῦ συλλόγου ἦταν ὅπωςδήποτε περισσότερα ἀπὸ 70.

Ὁ σύλλογος διοικεῖτο ἀπὸ ἐπταμελὲς διοικητικὸ συμβούλιο, στό ὁποῖο δέν συμπεριλαμβανόταν ὁ ταμίας καὶ οἱ τρεῖς γραμματεῖς. Στό πρῶτο διοικητικὸ συμβούλιο ἐκλέχθηκαν ἰδιαίτερα προβεβλημένοι δικηγόροι: πρόεδρος ὁ πρῶην καθηγητὴς καὶ ὑποδιοικητὴς τότε τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας Μάρκος Ρενιέρης· ἀντιπρόεδρος ὁ πρῶην ὑπουργὸς Δικαιοσύνης καθηγητὴς Παῦλος Καλλιγᾶς· σύμβουλοι ὁ καθηγητὴς Πέτρος Παπαρρηγόπουλος, ἀδελφὸς τοῦ ἱστοριογράφου, ὁ δικηγόρος καὶ τακτικὸς ἀρθρογράφος νομικῶν ἐφημερίδων Νικόλαος Πανταλέων, ὁ βουλευτὴς Κέας Κωνσταντῖνος Κυπριάδης³⁰, ὁ πρῶην ἀρεοπαγίτης καὶ ὑπουργὸς Δικαιοσύνης ἐπὶ Ὁθωνος Εὐστάθιος Δ. Ἡλιόπουλος καὶ ὁ ἐπίσης πρῶην ὑπουργὸς Δικαιοσύνης καθηγητὴς Γεώργιος Ἀ. Ράλλης· ταμίας ὁ ὑφηγητὴς τότε καὶ μετέπειτα καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Ν. Κωστῆς καὶ γραμματεῖς οἱ Ἀλέξ. Κ. Πιττακός, Ἰωάννης Κυριακίδης, ὁ μετέπειτα βουλευτὴς Κέας, καὶ Δημήτριος Χαριτάκης, δικηγόρος Ἀθηνῶν καταγόμενος ἀπὸ τὴν Σπάρτη, ἐκδότης τῆς “*Νομικῆς Μέλισσας*” καὶ μετέπειτα ἀρχικὸς προσωρινὸς πρόεδρος τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου

29. Θέμις ἢ Ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας, τ. Γ', Ἀθήνα 1847, σ. 477· Φορολογούμενος Πάτρας, 1.12.1856.

30. Βουλευτὴς ἐπὶ Ὁθωνος, ἐκλέχθηκε πάλι βουλευτὴς στὶς ἐκλογές τοῦ 1865, λίγες μέρες μετὰ τὴν ἐκλογή του στό διοικητικὸ συμβούλιο τοῦ συλλόγου.

τοῦ 1905. Στό ἐπόμενο συμβούλιο, τοῦ 1866, πρόεδρος ἐκλέχθηκε ὁ Εὐστάθιος Δ. Ἡλιόπουλος, ὁ ὁποῖος κατόπιν ἐκλέχθηκε βουλευτής Πατρῶν.

Σύντομα τό καταστατικό τροποποιήθηκε καί τό διοικητικό συμβούλιο απέκτησε δύο ἀντιπροέδρους. Στίς ἀρχαιρεσίες τοῦ 1866 ἀναφέρεται ὅτι, μετά τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιπροέδρων, ἐκλέχθηκε παμψηφεί ὁ Νικόλαος Πανταλέων, ὁ ὁποῖος ὅμως δέν ἀποδέχθηκε τήν ἐκλογή λόγω φόρτου ἐργασίας, ὅπως δέν εἶχε ἀποδεχθεῖ καί προηγούμενη ἐκλογή του ὡς ἀντιπροέδρου. Τό 1870 ἐκλέχθηκε πρόεδρος, ἐκλογή τήν ὁποία ἀποδέχθηκε ἀλλά δέν πρόλαβε νά χαρεῖ, γιατί δύο μῆνες ἀργότερα πέθανε³¹.

Τό διοικητικό συμβούλιο πού ἐκλέχθηκε τό 1870 ἦταν ἑπταμελές, καί φαίνεται ὅτι περιλάμβανε καί τούς γραμματεῖς, ὅχι ὅμως τόν ταμία. Ἐκτός ἀπό τόν Πανταλέοντα, ἐκλέχθηκαν ἀντιπρόεδροι ὁ Ἰωάννης Βενέτης καί ὁ βουλευτής Ἑρμιονίδος Γεώργιος Μίλησης, γραμματεῖς οἱ Θεόπομπος Φιντικλῆς, Ἰωάννης Ἀπαλύρας, δικηγόρος καταγόμενος ἀπό τή Χίο, Παναγιώτης Τρακάκης καί ὁ Γεώργιος Παπαχρήστου, Ἐλευσίνιος³².

Τό καταστατικό προέβλεπε ὅτι ἕνα μέρος ἀπὸ τά ἔσοδα τοῦ συλλόγου θά διατίθετο γιά τή συντήρηση τῆς αἰθούσας τῶν συνεδριάσεων του καί ἕνα μέρος γιά τήν ἐκδοση νομικῆς ἐφημερίδας. Ὅταν δέ θά αὐξάνονταν οἱ πόροι του, ὁ σύλλογος θά φρόντιζε ἀφ' ἑνός μὲν νά ἰδρυθεῖ νομικὴ βιβλιοθήκη, ἀφ' ἑτέρου δέ νά ἀπονέμονται βραβεῖα σὺς ἀσχολούμενους μὲ ἀξιόλογες νομικὲς μεταφράσεις ἢ μέ τή συγγραφή νομικῶν μελετῶν. Τήν ἐκδοση τῆς ἐφημερίδας, πού θά διανέμετο δωρεάν σὺς μέλη, θά ἀναλάμβανε ἕνας δικηγόρος ὑπὸ τήν ἐπίβλεψη ἑνός μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου. Τό καταστατικό προέβλεπε καί τή διαδικασία πού θά ἔπρεπε νά τηρηθεῖ σέ περίπτωση πού κάποια ἐργασία δέν ἔθεωρεῖτο ἄξια δημοσίευσης. Ἄν ὁ συντάκτης τῆς ἐπέμενε νά δημοσιευθεῖ καί ἦταν μέλος τοῦ συλλόγου, τήν τελικὴ ἀπόφαση θά τήν ἔπαιρνε ἡ γενικὴ συνέλευση.

Ἡ βιβλιοθήκη ἄρχισε νά δημιουργεῖται σύντομα μετά τήν ἰδρυσὴ του καί ἀπὸ τά πρῶτα βιβλία πού δέχθηκε ἦταν οἱ νομικὲς διατριβές τοῦ Νεοκλῆ Καρατζᾶ, δικηγόρου στήν Πάτρα καί ἀργότερα προέδρου τοῦ —δεύτερου πιθανῶς κατὰ σειρά— δικηγορικοῦ συλλόγου Πατρῶν, πού ἰδρύθηκε τό 1887³³.

Ἀντίθετα ἡ νομικὴ ἐφημερίδα, τήν ὁποία σκόπευε νά ἐκδώσει ὁ σύλλογος, δέν ἐκδόθηκε καί οἱ εἰδήσεις, οἱ ἐπιστολές καί τά ὑπομνήματά του φιλοξενήθηκαν στήν ἐφημερίδα τοῦ δικηγόρου Γεωργίου Π. Μαριολόπουλου.

31. *Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν*, 27.6.1866· *Πνύξ*, 24.1.1870 καί 21.3.1870· *Ἀλήθεια*, 17.3.1870.

32. *Πνύξ*, 24.1.1870.

33. *Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν*, 29.5.1866· *Ἐφημερίς*, 14.10.1887.

Ὁ Μαριολόπουλος ἄρχισε νά ἐκδίδει τόν Μάιο τοῦ 1866 τήν “Ἐφημερίδα Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν”, ὅπου δημοσιεύονταν νομικές διατριβές, νομολογία τῶν Ἐφετείων καί τοῦ Ἀρείου Πάγου καί διάφορες εἰδήσεις νομικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὄταν ἀνακοινώθηκε ἡ ἐκδοσή της, κυκλοφόρησε ἡ φήμη ὅτι τό συντακτικό συμβούλιο τῆς ἐφημερίδας, στό ὁποῖο μετεῖχε καί ὁ προαναφερθεῖς Πανταλέων, διάκειτο ἐχθρικῶς πρὸς τόν Δικηγορικό Σύλλογο Ἀθηνῶν καί ὅτι ἡ ἐφημερίδα “ἐξεδόθη πρὸς ἀντίπραξιν τοῦ Συλλόγου”. Ἔτσι στό ἐπόμενο φύλλο, “πρὸς διασκέδασιν πάσης ἀμφιβολίας”, δημοσιεύθηκαν φιλοφρονητικές ἐπιστολές πού ἀντάλλαξαν ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας καί ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου³⁴.

Ὁ σύλλογος, ἀνταποκρινόμενος στίς προσδοκίες τοῦ νομικοῦ κόσμου, ἐνεργοποιήθηκε ἀμέσως μετά τή σύστασή του, ἀσχολούμενος στίς ἐβδομαδιαῖες συνεδριάσεις του μέ ἐπίκαιρα νομοθετικά θέματα καί κυρίως μέ αὐτά πού σχετίζονταν μέ τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης· τό παράδειγμά του ἀκολούθησαν καί οἱ σύλλογοι Καλαμῶν καί Μεσολογγίου.

Ἡ συνεχὴς ἐνασχόληση τῶν δικηγόρων μέ τήν ἐφαρμογή καί τήν ἐρμηνεία τῶν νόμων, λογικό ἦταν νά τοὺς καθιστᾷ κατ’ ἐξοχὴν ἱκανοὺς νά ἀντιλαμβάνονται τίς ἀτέλειες καί τίς ἐλλείψεις τῶν νόμων, καθὼς καί τόν τρόπο θεραπείας τους, καί συνεπῶς ἀείους νά προτείνουν χρήσιμες βελτιώσεις καί μεταρρυθμίσεις. Τό γενικὸ πολιτικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς ὁμῶς δὲν εὐνοοῦσε τήν ἀνάπτυξη σημαντικῶν πρωτοβουλιῶν καί οἱ ἐνέργειες τοῦ συλλόγου προσέκρουσαν στὴν κρατικὴ δυσπιστία. Παρά τίς φιλελεύθερες ἐξαγγελίες της, ἡ πολιτεία δὲν ἦταν ἀκόμη ἑτοιμὴ νά δεχθεῖ νά ἀναγνωρίσει στοὺς δικηγορικοὺς συλλόγους τήν ἀρμοδιότητα, πού ἤθελαν καί ἔπρεπε ἐξ ἄλλου νά ἔχουν: νά συζητοῦν δημοσίως καί νά προτείνουν λύσεις σέ διάφορα νομικά θέματα, μεταξύ τῶν ὁποίων καί σέ αὐτά πού ἀφοροῦσαν στὴν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης καί στὴ δικαστικὴ ὁργάνωση. Ἔτσι, κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, τὰ ὄργανα τοῦ κράτους, μέ τήν ἀνοχή τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, ἀγνοοῦσαν συστηματικὰ τίς προτάσεις του ἢ ἀκόμη καί τήν ἴδια τὴν ὑπαρξή του, ἐνίοτε κατὰ τρόπο προσβλητικό.

Στίς τακτικὲς συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου τό 1865 συζητήθηκαν διά μακρῶν τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦσε στὴν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης ἡ κακὴ λειτουργία τῶν δικαστηρίων. Τὰ πρακτικὰ τῶν συζητήσεων αὐτῶν στάλθηκαν στὸν Ὑπουργό Δικαιοσύνης μαζί μέ τίς προτάσεις τοῦ συλλόγου. Διαβιβάσθηκε ἐπίσης καί σχετικὴ ἀναφορὰ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Καλαμῶν. Ὁ ὑπουργὸς ὑποσχέθηκε πολλά, ἀλλὰ δὲν ἔκανε τίποτε³⁵.

34. Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 29.5.1866.

35. Ἀλήθεια, 13.3.1865· Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 4.6.1866.

Τόν επόμενο χρόνο, τό 1866, ὁ σύλλογος ἐπανῆλθε μέ ἓνα μακροσκελές υπόμνημα πρὸς τόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης Τιμόθεο Φορέστη Τυπάλδο, ὅπου ἀπαριθμοῦσε τά κακῶς κείμενα καί ἐξέθετε τίς ἀπόψεις του. Τό κυριώτερο πρόβλημα πού ἀντιμετώπιζαν τά μέλη του ἦταν οἱ τρομερές καθυστερήσεις στήν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων. Νόμοι ὑπῆρχαν, ἔλεγαν, ἀλλά δέν ἀρκοῦσαν γιά νά σώσουν τό ἔθνος ἂν οἱ δικαστές δέν δικάζαν καί δέν τοῦς ἐφάρμοζαν. Παρά τό ὅτι θά ἔπρεπε παράλληλα μέ τίς κατεπείγουσες ὑποθέσεις νά ἐκδικάζονται καί οἱ κανονικά ἐγγεγραμμένες στά πινακία, στό Πρωτοδικεῖο Ἀθηνῶν ἐπὶ μία τριετία δέν ἐκδικάζονταν παρὰ σχεδόν μόνον οἱ κατεπείγουσες. Αὐτό συνέβαινε γιὰτί οἱ δικαστές εἶχαν τή δυνατότητα νά ἐπιλέξουν ὁρισμένες ὑποθέσεις, τίς ὁποῖες γιά ὁποιοδήποτε λόγο προτιμοῦσαν καί τίς ὁποῖες ἐκδικάζαν, οἱ δέ ὑπόλοιπες παραπέμπονταν στίς καλένδες, καθὼς τό Πρωτοδικεῖο συνεδρίαζε μόνο δύο φορές τήν ἐβδομάδα γιά μία ἢ δύο ὥρες τό πολύ. Ἀλλά καί ὅσες ὑποθέσεις ἐφθάναν στό ἀκροατήριό δέν εἶχαν πάντα καλή τύχη, ὑπό τήν ἔννοια ὅτι γίνονταν πολλά λάθη· ἔτσι, δικαζόμενοι κατ' ἀντιμωλίαν βρίσκονταν στήν ἀπόφαση νά ἔχουν δικασθεῖ ἐρήμην ἢ τό ἀντίθετο, ἐνῶ πολλές φορές γίνονταν τελείως οἱ δικογραφίες. Ἀνάλογη ἦταν καί ἡ κατάσταση τόσο ἀπὸ Ἐφετεῖο, ὅπου 3.000 ὑποθέσεις καθυστεροῦσαν ἀπὸ τό 1863 νά ἐκφωνηθοῦν, ὅσο καί στόν Ἀρειό Πάγο, ὅπου οἱ ὑποθέσεις συζητοῦνταν μέ καθυστέρηση τουλάχιστον ἑνός ἔτους³⁶.

Τό υπόμνημα, πού ὑποβλήθηκε στόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης τό 1866, ὑπογράφηκε ἀπὸ τόν πρόεδρο Εὐστάθιο Ἡλιόπουλο καί τόν σύμβουλο Κωνσταντῖνο Κυπριάδη “τῇ ἀποφάσει καί ἐντολῇ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου”, καθὼς τό καταστατικό προέβλεπε ὅτι οἱ ἀποφάσεις τοῦ συλλόγου, ὅταν ἀφοροῦσαν ἀντικείμενο πού χρειαζόταν τήν ἐγκριση καί τή σύμπραξη τῆς κυβέρνησης, ὑποβάλλονταν σέ αὐτήν ἀπὸ τόν πρόεδρο τοῦ συλλόγου. Ὁ ὑπουργός ὁμως ἀπήντησε ἐμμέσως, μέσω τοῦ εἰσαγγελέα Ἐφετῶν, ἀπευθυνόμενος ὄχι πρὸς τόν πρόεδρο καί τόν σύμβουλο τοῦ συλλόγου, ἀλλά πρὸς τοῦς δικηγόρους κ.κ. Ἡλιόπουλο καί Κυπριάδη. Παρά τό ὅτι οἱ δύο ὑπογράφοντες ἦσαν σημαίνοντα πρόσωπα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας καί παρὰ τό ὅτι τό πολίτευμα ἐπέτρεπε τή σύσταση συλλόγων, ὁ ὑπουργός προτίμησε νά μήν ἀναγνωρίσει τόν Δικηγορικό Σύλλογο Ἀθηνῶν, δυσαρεστῶντας ἔτσι ὅλα τά μέλη του, πολλά ἀπὸ τά ὁποῖα πολιτεύονταν. Ἡ ἀπάντηση τοῦ συλλόγου ἦταν σέ σχετικά ἔντονο τόνο³⁷:

Ὁ δικηγορικός σύλλογος λαβὼν γνῶσιν τοῦ ἀπὸ 30 Μαΐου ἐ.ἐ. ἐγγράφου τοῦ παρὰ τοῖς ἐνταῦθα Ἐφέταις κ. Εἰσαγγελέως γράφοντος

36. Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 4.6.1866.

37. Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 4.6.1866 καί 15.7.1866.

κατ' ἐντολήν τοῦ κ. Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Τιμοθ. Φορέστη πρὸς τοὺς κ.κ. Εὐστ. Ἡλιόπουλον καὶ Κωνστ. Κυπριάδην ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ ἔγγραφον τοῦτο, ἀποτεινόμενον πρὸς αὐτοὺς ὡς ἀπλῶς δικηγόρους καὶ οὐχὶ ὡς ἀντιπροσώπους τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου, καὶ ὑπαινιττόμενον, ὅτι τὰ δικαστικά δέν χρήζουν βελτιώσεως, δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν θεμελιώδη Νόμον τοῦ Κράτους, μὴ ἀναγνωρίζων τὴν ὑπαρξίν συλλόγου, περιφρόνησιν πρὸς τὴν παρασχοῦσαν πολλὰς εἰς τὸ ἔθνος κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐκδουλεύσεις τάξιν τῶν δικηγόρων, καὶ ἀδιαφορίαν πρὸς τὴν πάσχουσαν δικαιοσύνην. Εὐχεται δέ τὴν κατ' ἄλλον νόμιμον τρόπον διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ δικαστικῇ ὑπηρεσίᾳ.

Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀνακοίνωση αὐτὴ ὑπῆρξε κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ, πρᾶγμα σὺνηθες τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ὁ σύλλογος ἐπανεφέρε το ὑπόμνημα στὸν νέο Ὑπουργὸ Δικαιοσύνης Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη, στὸν ὁποῖο ἔστειλε ἀνάλογο ὑπόμνημα καὶ ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Μεσολογίου, μέσω τοῦ προέδρου τοῦ Ἀ. Ροῦτση, χωρὶς νὰ δοθεῖ συγκεκριμένη ἀπάντηση³⁸.

Ἡ πολιτεία δέν ἀρκεῖτο ὅμως πρὸς τὴν μὴ ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν. Σὲ ἄλλες περιστάσεις προχώρησε πρὸς τὴν ἀναγνωρίζει αὐτοὺς δικηγόρους ὅτε τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι σὲ ἀρχές. Ἔτσι μία νέα ἀναφορά τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Καλαμῶν πού κατατέθηκε στὸ Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης τὸ 1869 μέσω τοῦ Προέδρου τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν Ἡλιόπουλου, προκάλεσε τὴν πειθαρχικὴ δίωξη τῶν δικηγόρων τῆς Καλαμάτας πού τὴν υπέγραψαν³⁹.

Ὡστόσο οἱ ἐνέργειες αὐτές τῶν συλλόγων φαίνεται ὅτι τελικὰ ἀπέδωσαν, γιατί ἡ κατάσταση τῶν δικαστηρίων βελτιώθηκε τόσο, ὥστε τὸ 1870 ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν ὀργάνωσε συμπόσιο στὸ ξενοδοχεῖο “Μεγάλη Βρετανία” γιὰ νὰ τιμήσει τὸν πρόεδρο, τὸν εἰσαγγελέα καὶ τοὺς δικαστές τοῦ Πρωτοδικείου, πού μέ τῇ δραστηριότητᾳ καὶ τῇ φιλοπονίᾳ τους εἶχαν ἐκδικάσει τὸν περασμένο χρόνο ὅλες τὶς ἐκκρεμεῖς ὑποθέσεις⁴⁰. Ἀνάλογο συμπόσιο ὀργάνωσε τὸν ἐπόμενο χρόνο καὶ ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Καλαμῶν γιὰ νὰ τιμήσει τὰ μέλη τοῦ πρωτοδικείου τῆς πόλης του, πού ἐπίσης εἶχαν ἐκδικάσει ὅλες τὶς ἐκκρεμεῖς ὑποθέσεις, “ἐπὶ τῇ ἀμερολήπτῳ καὶ δικαίᾳ διαχειρίσει τῆς Δικαιοσύνης”⁴¹.

Συχνές ἦταν καὶ οἱ ἑκτακτες συνεδριάσεις τοῦ συλλόγου μετὰ ἀπὸ τὶς

38. Ἐφημερίς Νομική καὶ τῶν Ἀγγελιῶν, 15 καὶ 31.7.1866.

39. Πελοπόννησος Καλαμῶν, 5.12.1869.

40. Ἐκλεκτικὴ, 13.1.1870.

41. Πελοπόννησος Καλαμῶν, 18.6.1871.

όποιες εκδιδόταν συνήθως ανακοίνωση - πρόταση. Από τούς πρώτους σοβαρούς λόγους, πού προκάλεσαν τή σύγκληση έκτακτης συνεδρίασης ἦταν ἡ ἐπίθεση ἀστυνομικῶν ὀργάνων κατά τοῦ δικηγόρου καί ἀργότερα βουλευτῆ Νικολάου Στεφανίδη, λόγω τῶν θέσεων πού ἀνέπτυξε ὡς συνήγορος κατά τή διάρκεια μιᾶς ποινικῆς δίκης, στήν ὁποία εἶχαν κατατεθεῖ αἰτιάσεις κατά τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας. Ὁ σύλλογος μέ ανακοίνωσή του ἐξέφρασε τή λύπη του γιά τό γεγονός καί τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἐξουσία θά ἱκανοποιήσει δεόντως τήν κοινωνία καί τόν νόμο⁴².

Στά τέλη Ἀπριλίου τοῦ 1870, ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν βρέθηκε σέ πολύ δυσάρεστη θέση καθῶς ἐνεπλάκη στήν υπόθεση τῆς σφαγῆς ἐπιφανῶν Ἀγγλῶν ἐκδρομέων ἀπό ληστές στό Δήλεσι. Ἡ γαλλική ἐφημερίδα *“Journal des Débats”* ἀνέφερε στό κύριο ἄρθρο της ὅτι, σύμφωνα μέ τόν Ἀγγλο Πρεσβευτή Ἐντουαρτ Ἑρσκιν, οἱ ληστές δήλωσαν στούς ἀπεσταλμένους ὅτι εἶχαν ζητήσει τή συμβουλή τριῶν γνωστῶν δικηγόρων τῶν Ἀθηνῶν καί περίμεναν τήν ἀπάντησή τους πρὶν ἀποφασίσουν τήν ἀπελευθέρωση τῶν αἰχμαλώτων. Οἱ δικηγόροι τῶν Ἀθηνῶν ἐξανέστησαν καί ἀνέθεσαν στούς συναδέλφους τους Νικόλαο Σαρπτόλη καί Νικόλαο Δαμασκηνό, καθηγητές τῆς Νομικῆς Σχολῆς, Ἀποστολὴ Μπαλάνο καί Εὐστάθιο Ἡλιόπουλο, πρώην βουλευτές, καί Κ. Ἀξέλας καί διαφύεσαν τήν φήμη αὐτή. Ἡ δήλωσή τους, ἡ ἐπιστολή τους πρὸς τόν Προσβουλευτὴ Θεοφάνη Ζαῖμη καί ἡ ἀπάντηση τοῦ Ζαῖμη, ἡ ἐπιστολή τους πρὸς τόν Ἑρσκιν καί ἡ ἱκανοποιητικὴ τελικὰ ἀπάντηση τοῦ Ἑρσκιν, πού ἔλαβε τό θέμα, δημοσιεύθηκαν καί κυκλοφόρησαν σέ μονόφυλλα, ἀπασχολήσαν ὁμως συγχρόνως καί ὅλο τόν ἀθηναϊκό τύπο⁴³.

Ὁ σύλλογος λειτούργησε ἐπὶ μία δεκαετία περίπου, ἄλλοτε μέ ἐντονώτερη καί ἄλλοτε μέ χαλαρώτερη δραστηριότητα, πρότεινε νομοθετικές τροποποιήσεις καί ἔδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τὰ ἐθνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς.

Εὐαίσθητος στά θέματα τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ, συνεισέφερε τό 1866, κατά τήν Κρητικὴ Ἐπανάσταση, στόν ἔρανο ὑπὲρ τῶν πασχουσῶν οἰκογενειῶν τῶν Κρητῶν· εὐαίσθητος καί στήν τήρηση τοῦ Συντάγματος, τό 1875 τάχθηκε κατά τῆς ἀντισυνταγματικῆς πρακτικῆς τοῦ Δημητρίου Βούλγαρη, πού εἶχε κηρύξει τή Βουλὴ σέ ἀπαρτία μέ παρόντες λιγότερους ἀπὸ τούς νομίμως ἀπαιτούμενους βουλευτές⁴⁴.

42. *Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν*, 29.5.1866.

43. Ἐνδεικτικά: *Χρόνος*, 29.4.1870· *Μέριμνα*, 1 καί 8.5.1870· *Πινύξ*, 2.5.1870· *Ἀλήθεια*, 4.5.1870· *Αἰὼν*, 4, 11 καί 14.5.1870· *Φῶς*, 4.5.1870· *Ἐκλεκτικὴ*, 12.5.1870· *La Grèce*, 14 καί 21.5.1870.

44. *Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν*, 15.10.1866· *Αἰὼν*, 21.4.1875.

Ὁ σύλλογος, ἂν εἶχε ἀποκτήσει δική του στέγη νωρίτερα, τό 1875 δέν τήν διέθετε πλέον· τά μέλη του συγκαλοῦνταν στήν αἴθουσα τοῦ πολιτικοῦ συλλόγου “Κοραῆς”⁴⁵. Ἐκεῖ συγκεντρώθηκαν τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1875 καί ἐξέλεξαν μία ἐπιτροπή γιά νά ἀποφανθεῖ σχετικά μέ τό νόμιμο ἢ μή τῶν αποφάσεων τῆς Βουλῆς. Ἡ ἐπιτροπή ἀποτελεῖτο ἀπό τοὺς καθηγητές τοῦ Πανεπιστημίου Παῦλο Καλλιγᾶ, Πέτρο Παπαρρηγόπουλο, Γεώργιο Ράλλη, Ἑμμανουήλ Κόκκινο καί Νικόλαο Δαμασκηνό, τόν βουλευτή καί μετέπειτα καθηγητή Ἀθανάσιο Ροντήρη, τοὺς πρώην βουλευτές Στυλιανό Κολιάτσο καί Δημήτριο Ζέγγελη καί τόν πρώην εἰσαγγελέα Ἐφετῶν Χαράλαμπο Παπαντωνόπουλο⁴⁶.

Τό πόρισμα τῆς ἐπιτροπῆς ἐκδόθηκε κατόπιν ὡς δήλωση τοῦ συλλόγου, μέ τήν ὁποία κατήγγειλε ὡς ἀντισυνταγματικές καί παράνομες ὅλες τίς αποφάσεις πού πῆρε ἡ Βουλή χωρίς τή νόμιμη ἀπαρτία. Τή δήλωση αὐτή ὑπέγραψαν 134 δικηγόροι ἀπό τοὺς 223 πού ἀναφέρεται ὅτι δικηγοροῦσαν τήν ἐποχή ἐκείνη στήν Ἀθήνα⁴⁷. Τή θέση του τήν ἀκολούθησαν καί οἱ δικηγόροι πολλῶν ἄλλων πόλεων, εἴτε εἶχαν ἀποκτήσει τοπικούς δικηγορικούς συλλόγους εἴτε ὄχι, προκαλώντας σέ ὁρισμένες περιπτώσεις πάλι τήν πειθαρχική τους δίωξη.

Ὡστόσο ἡ πολιτική κρίση πού δημιουργήθηκε εἶχε τελικά θετικό ἀποτέλεσμα, καθώς ἐφάρε στήν ἐξουσία γιά πρώτη φορά τόν Χαρίλαο Τρικούπη, ὁ ὁποῖος θέσπισε τότε τή βασική ἀρχή τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, τήν ἀρχή τῆς δεδηλωμένης.

Ἡ στηλίτευση τῶν ἀντισυνταγματικῶν πράξεων τοῦ Δημητρίου Βούλγαρη πιθανόν νά ἦταν τό κύκνειο ἄσμα τοῦ πρώτου Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν. Ἦδη στίς ἀρχές τοῦ 1875 εἶχε δημοσιευθεῖ στήν “Ἐφημερίδα” μία μικρή εἰδηση πού δείχνει ὅτι ἡ δραστηριότητα τοῦ συλλόγου ἔτεινε νά παύσει· πολλοί δικηγόροι παρακαλοῦσαν μέσω τῆς ἐφημερίδας —καί ὄχι μέσω τοῦ συλλόγου— τόν ὑπουργό Δικαιοσύνης νά μεριμνήσει γιά τόν εὐπρεπισμό τῶν δικαστηρίων, πού στεροῦνταν καθισμάτων καί μελανοδοχείων⁴⁸. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ προσβολή τῆς εὐπρέπειας τῶν δικαστικῶν συνεδριάσεων ἀπό τήν χαώδη κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε κατά τή διάρκειά τους, κυρίως λόγω τῆς ἔλλειψης καθισμάτων, ἐξακολουθοῦσε νά ἐπισημαίνεται καί εἴκοσι χρόνια ἀργότερα⁴⁹.

Μακροβιότερος τῶν δύο ἐπόμενων συλλόγων, ὁ σύλλογος τοῦ 1865

45. Ἐφημερίς, 12.4.1875.

46. Ἀλήθεια, 5.4.1875.

47. Αἰών, 12 καί 21.4.1875· Μ. Μπούκας, ὁ.π.

48. Ἐφημερίς, 1.2.1875.

49. Θέμις, τ. Δ', 1893-1894, Ἀθήνα 1894, σ. 432.

ἔπαυσε σιγά σιγά νά ἀκούγεται καί διαλύθηκε τό ἀργότερο τό 1877. Ἡ διάλυση τοῦ συλλόγου ἀναφέρεται ὅτι προήλθε ἀπό τίς προσωπικές φιλοδοξίες ὀρισμένων μελῶν καί τίς φατριαστικές κινήσεις τους στίς ἀρχαιρεσίες, πού ἀντί νά ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐπιτυχία τους στίς ἐκλογές, διέλυσαν τό σύλλογο⁵⁰.

ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ 1877 ΣΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ 1883

Τό κενό πού ἄφησε ἡ διάλυση τοῦ συλλόγου τοῦ 1865 ἦρθε νά συμπληρώσει ἐν μέρει ὁ νομικός σύλλογος “Ἡ Θέμις”⁵¹, ἔργο πού ἀργότερα θά ἐπιτελέσει τό νομικό τμήμα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου “Παρνασσός”, ὅπως ἀναφέρεται σαφῶς σέ ἐγκύκλιο τοῦ τμήματος⁵².

Συγχρόνως σχεδόν μέ τή διάλυση τοῦ συλλόγου ἄρχισε νά συζητεῖται καί τό θέμα τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῆς ἴδρυσης καί λειτουργίας τῶν δικηγορικῶν συλλόγων. Τό ζητούμενο ἦταν νά ἰδρυθοῦν σύλλογοι σέ ὅλα τά πρωτοδικεῖα τῆς χώρας, στούς ὁποίους θά ἐγγράφονταν ὑποχρεωτικῶς ὅλοι οἱ δικηγόροι τῆς περιφέρειας κάθε δικαστηρίου. Ἐπιδιωκόταν δηλαδή νά ἰδρυθοῦν σύλλογοι ὄχι μέ τή μορφή σωματείου, ἀλλά μέ αὐτή τῶν συντεχνιῶν, στίς ὁποῖες τό κράτος ἀνέθετε τήν κύρια εὐθύνη γιά τή ρύθμιση τοῦ ἐπαγγέλματος, ἐκχωρώντας τους εὐρύτατη αὐτονομία γιά τόν σκοπό αὐτό. Στοιχείο συντεχνίας ἀποτελεῖ ἡ ὑποχρεωτική ἐγγραφή στόν σύλλογο ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά τήν ἀσκηση τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος, πού συνεπάγεται καί τήν ἀπαγόρευση ἀσκῆσης τοῦ ἐπαγγέλματος σέ περίπτωση διαγραφῆς, καθῶς καί ὁ πειθαρχικός ἐλεγχος τῆς ἐπαγγελματικῆς συμπεριφορᾶς τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου, πού μπορεῖ νά ὁδηγήσει στή διαγραφή τους⁵³.

Στή Γαλλία, χώρα πρωτοπόρο στόν τομέα αὐτόν, ἡ νομοθετική ρύθμιση τῆς σύστασης καί τῆς λειτουργίας τῶν δικηγορικῶν συλλόγων εἶχε γίνει ἤδη ἀπό τό 1830· μέ διάταγμα τῆς 27ης Αὐγούστου 1830 οἱ δικηγόροι τῆς περιφέρειας κάθε δικαστηρίου ἀποτελοῦσαν ὑποχρεωτικά ἰδιαίτερο σύλλογο. Ἀνάλογη ρύθμιση ἔγινε καί στή Γερμανία μέ τόν νόμο τῆς 1ης Ἰουλίου 1878, πού ἐνοποίησε τά ἰσχύοντα στά διάφορα γερμανικά κράτη. Στήν Ἑλλάδα ὁ ἀντίστοιχος νόμος δημοσιεύθηκε τό 1908. Θέμα

50. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 109.

51. Ὡρα, 17.3.1881.

52. Ἐφημερίς τῶν δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 4.11.1901 καί 6.1.1902· Κωνστ. Βοβολίνης, *Τό Χρονικόν τοῦ Παρνασσοῦ, 1865-1950*, Ἀθήνα 1951, σ. 142.

53. Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, *Ὁμάδες πίεσης καί Δημοκρατία*, Ἀθήνα 2001, σ. 111.

επίσης άξιο νά διερευνηθεῖ εἶναι καί τό γιατί ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, πού νεώτερος εἶχε ἐργασθεῖ στό Παρίσι ὡς γραμματεὺς τοῦ ἐκεῖ δικηγορικοῦ συλλόγου, δέν ἐνδιαφέρθηκε ἐπαρκῶς γιά τή νομοθετική ἴδρυση τῶν δικηγορικῶν συλλόγων στήν Ἑλλάδα κατά τή διάρκεια τῆς μακροχρόνιας πρωθυπουργίας του.

Στήν Ἑλληνική Βουλὴ τό θέμα τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῶν δικηγορικῶν συλλόγων συζητήθηκε, γιά πρώτη ἴσως φορά, τό 1877 ἐπὶ Οἰκουμένης Κυβερνήσεως. Τότε, κατά τή συζήτηση ἑνός νομοσχεδίου περὶ προσόντων δικαστικῶν ὑπαλλήλων καί δικηγόρων, ὁ βουλευτὴς Πατρῶν Γεώργιος Ροῦφος πρότεινε νά συσταθοῦν διὰ νόμου δικηγορικοὶ σύλλογοι, οἱ ὅποιοι θά ἐξασφάλιζαν τή βελτίωση τῆς λειτουργίας τοῦ δικηγορικοῦ κλάδου. Ἡ πρότασή του ἀντιμετωπίσθηκε μέ σκεπτικισμό. Ὁ τότε Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης Θρασύβουλος Ζαῖμης παρατήρησε ὅτι

εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὴν Γαλλίαν καί ἄλλα τῆς Εὐρώπης μέρη οἱ Σύλλογοι τῶν δικηγόρων εἰσὶν κανονισμένοι, ἔχουν τὰ πειθαρχικά συμβούλια των κτλ., ἀλλὰ δέν εἶναι ἐνῶμα νά μεταφυτευθῇ ὁργανισμός τις, ὅστις ὑφίσταται εἰς ἄλλα μέρη διότι ἐκεῖ στηρίζεται εἰς παρελθόν πολὺ ἐκτεταμένον, εἰς παραδόσεις καί ἔξεις.

Τό θέμα χρειάζοταν ἰδιαίτερη ἐπεξεργασία, καθὼς ὁμοῦς ὁ Ζαῖμης θεωροῦσε ἄλλα δικαστικά νομοσχέδια, ὅπως τὸ περὶ ἐνόρκων, περισσότερο ἐπείγοντα, ὁμολόγησε μέ εἰλικρίνεια ὅτι δέν μπορούσε νά ὑποσχεθεῖ ὅτι θά κατορθώσει νά βρεῖ τὸν χρόνο νά τό μελετήσῃ, καί πράγματι δέν τὸν βρῆκε⁵⁴.

Τό ἐπόμενο ἔτος, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1878, κυκλοφόρησε ἓνα φυλλάδιο μέ τίτλο “Περὶ τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης συστάσεως δικηγορικοῦ συλλόγου ἐν Ἀθήναις”, τὸ ὅποιο προβλήθηκε καί ἀπὸ τὸν ἀθηναϊκὸ τύπο ὡς περιέχον ἀκαταγώνιστα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης αὐτῆς⁵⁵. Ἡ ἐκδοση τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ διάλυση τοῦ συλλόγου τοῦ 1865 πρέπει νά τοποθετηθεῖ χρονικά τό ἀργότερο τό 1877. Ἀναφορά πού γίνεται τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1881 σὲ δικηγορικό σύλλογο, σὲ σχέση μέ αἴτημά του νά ἀναβληθεῖ ἡ ἐναρξὴ λειτουργίας τῶν δικαστηρίων, λόγω συνεχιζομένης ζέστης, ἀφορᾷ μᾶλλον γενικότερα στό σῶμα τῶν δικηγόρων, διότι σύλλογος ἐξακολουθοῦσε νά μὴν ὑπάρχει⁵⁶.

Τό 1883, “ἡ ἀνάγκη τῆς ἐν τῇ πρωτευούσῃ καταρτίσεως δικηγορικοῦ Συλλόγου, πολλὰ ἔχοντος νά ἐπιτελέσῃ, ἦτο πανθομολογουμένη”⁵⁷. Ἔτσι

54. *Ἐφημερίς Συζητήσεων τῆς Βουλῆς*, Ζ΄. Γ΄. 28/7.12.77, σ. 193.

55. *Ἐφημερίς*, 24.4.1878.

56. *Αἰών*, 3.9.1881· *Ὡρα*, 4.9.1881.

57. *Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν*, τ. Α΄, ὁ.π., σ. 8.

μία ομάδα δικηγόρων, υλοποιώντας την επιθυμία των συναδέλφων τους και πιστεύοντας ότι ή ύπαρξη ενός συλλόγου θά συντελούσε αποτελεσματικά στη βελτίωση της κατάστασης τόσο των δικηγόρων όσο και της δικαιοσύνης, πού εξακολουθούσε νά χαρακτηρίζεται ως πάσχουσα, αποφάσισαν την ίδρυση ενός νέου Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών.

Ο ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ 1883

Ο δεύτερος Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών ιδρύθηκε τόν Ιούνιο του 1883. Είκοσι δικηγόροι συγκεντρώθηκαν στην αίθουσα του Πρωτοδικείου και ψήφισαν τό αποτελούμενο από 14 άρθρα καταστατικό του, τό όποιο προσυπέγραψαν άλλοι 120 δικηγόροι τόν Οκτώβριο του ίδιου έτους, στή γενική συνέλευση πού έγινε μετά τίς θερινές δικαστικές διακοπές⁵⁸.

Στήν ίδια συνέλευση εκλέχθηκε και τό πρώτο διοικητικό συμβούλιο: Πρόεδρος ό καθηγητής του στρατιωτικού δικαίου στή Σχολή Ευελπίδων Ιωάννης Αλφονσάτος Τυπάλδος, γραμματέας ό Γεώργιος Λογοθέτης, ταμίας ό ύφηγητής της Νομικής Σχολής Αναστάσιος Στούπης και σύμβουλοι ό βουλευτής Μεγαλοπόλεως Αθανάσιος Κατριβάνος και ό Σίμος Μπαλάνος, ό μετέπειτα εκδότης του περιοδικού "Εφημερίς της Ελληνικής και Παλλικής Νομολογίας"⁵⁹.

Τό επόμενο διοικητικό συμβούλιο, εκλέχθηκε μετά την ανάθεση του καταστατικού και τόν περιορισμό του αριθμού των μελών του συμβουλίου σέ τρία. Πρόεδρος στίς αρχαιρεσίες του Οκτωβρίου του 1884, εκλέχθηκε πάλι ό Ιωάννης Τυπάλδος και μέλη οί καθηγητές της Νομικής Σχολής Νικόλαος Δαμασκηνός και Ξενοφών Ψαράς. Χωριστά εκλέχθηκαν ό ταμίας Δ. Δημητρακόπουλος, ό γενικός γραμματέας Δ. Παπαγιαννόπουλος και ό ειδικός γραμματέας Μάρκος Μίνδλερ⁶⁰. Αρχαιρεσίες έγιναν ξανά τόν Οκτώβριο του 1885 και συμπληρωματικές τόν Φεβρουάριο του 1886, στίς όποιες εκλέχθηκαν ως αντιπρόεδρος ό Γεώργιος Μελισσουργός, δικηγόρος Αθηνών καταγόμενος από την Καλαμάτα πού θά εκλεγεί αργότερα επανειλημμένως μέλος του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου του 1893, και ως σύμβουλος πάλι ό Αθανάσιος Κατριβάνος⁶¹.

Στό καταστατικό όριζονταν ό σκοπός του συλλόγου και τά μέσα προς επίτευξή του, τά των συνεδριάσεων των μελών, ό τρόπος εκλογής του διοικητικού συμβουλίου, τά καθήκοντά του και τά των συνεδριάσεών του, τό

58. Νέα Ιδέα, 21.9.1883.

59. Σφαίρα, 4 και 7.10.1883.

60. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, τ. Α', ό.π., σ. 468.

61. Νέα Εφημερίς, 12.10.1885 και 4 και 27.2.1886.

ποσόν τῆς συνδρομῆς καί ὁ τρόπος διαγραφῆς ὧσων καθυστεροῦσαν τήν καταβολή της, καθώς καί ἡ πειθαρχική ἐξουσία τοῦ συλλόγου ἐπὶ τῶν μελῶν του, περιγραφόταν δέ ἡ σφραγίδα τοῦ συλλόγου καί προβλεπόταν ἡ δυνατότητα ἀναθεώρησης τοῦ καταστατικοῦ⁶².

Σκοπός τοῦ συλλόγου, σύμφωνα μέ τό καταστατικό του ἦταν “νά συντελέσῃ κατά δύναμιν εἰς τήν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν δικηγόρων καί τῶν δικαστηρίων ἐν γένει”. Ὡς μέσα γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ὀρίζονταν: ἡ ἐπαγρύπνηση τοῦ συλλόγου γιά τήν ἀξιοπρεπή ἄσκηση τοῦ δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος καί τήν ὀρθή ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης· ἡ ἀνάγνωση καί ἐκπόνηση νομικῶν διατριβῶν· ἡ σύσταση εἰδικῶν ἐπιτροπῶν γιά τή μελέτη διαφόρων ἐκάστοτε ζητημάτων· ἡ ἔκδοση εἰδικοῦ περιοδικοῦ ἢ ἐφημερίδας· ἡ δημιουργία εἰδικῆς βιβλιοθήκης καί ὅ,τι ἄλλο ἤθελε θεωρηθεῖ πρόσφορο.

Μέλη τοῦ συλλόγου μπορούσαν νά γίνουν μόνο οἱ δικηγόροι, οἱ διορισμένοι στήν περιφέρεια τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν, σέ ἀντίθεση μέ τόν σύλλογο τοῦ 1865 πού, ἀρχικά τοπικιστόν, δεχόταν καί δικηγόρους ἄλλων πόλεων. Ὁ σύλλογος θά διοικετο ἀπὸ πενταμελές διοικητικό συμβούλιο. Οἱ τακτικές συνεδριάσεις τοῦ συλλόγου ὀρίζονταν μηνιαῖες πλέον, καί ὄχι ἐβδομαδιαῖες ὅπως στόν προηγούμενον. Προβλεπόταν ἐπίσης ὅτι τό καταστατικό δέν μπορούσε νά ἀναθεωρηθεῖ πρὶν ἀπὸ τήν παρολέυση ἐνός χρόνου ἀπὸ τήν ψήφισή του, διάταξη πού δέν ὑπῆρχε στό καταστατικό τοῦ συλλόγου τοῦ 1865, ἐπαναλήφθηκε ὁμως σέ αὐτό τοῦ 1893. Ὡς σημειωθεῖ δέ ὅτι, μόλις συμπληρώθηκε ὁ χρόνος, τό καταστατικό ἀναθεωρήθηκε⁶³.

Ἡ σφραγίδα τοῦ συλλόγου ὀρίζετο ὅτι θά ἔφερε στό κέντρο τή Θέμιδα καί θά ἔγραφε γύρω ἀπὸ αὐτήν Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν τό σχέδιο αὐτό τῆς σφραγίδας διατηρήθηκε καί ἀπὸ τόν ἐπόμενο σύλλογο πού ἰδρύθηκε τό 1893 καί ἀποτελέσε καί τήν πρώτη σφραγίδα τοῦ σημερινοῦ συλλόγου.

Τό σημαντικότερο ὁμως στοιχεῖο τοῦ καταστατικοῦ, καθοριστικό γιά τήν μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τοῦ συλλόγου, ἀποτελεῖ ἡ διάταξη πού ἀναγνώριζε τήν πειθαρχική ἐξουσία τοῦ συλλόγου ἐπὶ τῶν μελῶν του· μέλος, τό ὁποῖο κατά τήν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τοῦ δικηγόρου ἐπεδείκνυε ἀνάρμοστη διαγωγή, ἀποδοκιμαζόταν ἢ, σέ βαρύτερες περιπτώσεις, διαγραφόταν ἀπὸ τόν σύλλογο. Ἡ διάταξη αὐτή, πού ἀποτελοῦσε καινοτομία ἔναντι τοῦ καταστατικοῦ τοῦ συλλόγου τοῦ 1865, ἀποτελεῖ μία πρώτη διατύπωση τοῦ αἰτήματος τῶν δικηγόρων νά μεταβιβασθεῖ στοὺς δικηγορικούς συλλόγους ἡ ἀρμοδιότητα νά κρίνουν τίς παραβάσεις καί τίς παραλείψεις

62. Κανονισμός τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1883.

63. Καταστατικόν τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1884.

τῶν δικηγόρων κατά τήν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους, ἀρμοδιότητα πού εἶχαν, βάσει τοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ, τά κατά τόπους δικαστικά συμβούλια. Ὡστόσο, καθῶς τήν ποινή παύσεως σέ δικηγόρο ἐξακολουθοῦσε νά ἐπιβάλλει μόνο τό κατά νόμο ἀρμόδιο δικαστικό συμβούλιο, ἡ ποινή τῆς διαγραφῆς, πού προέβλεπε τό καταστατικό τοῦ συλλόγου τοῦ 1883, δέν εἶχε ἐπιπτώσεις στό δικαίωμα τοῦ διαγραφέντος νά συνεχίσει νά ἀσκεῖ τό ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου.

Στά τέλη τοῦ 1883 ὁ σύλλογος εἶχε 150 μέλη, αὐτούς πού προσυπέγραψαν τό καταστατικό του. Τόν Ἰούνιο ὁμοῦ τοῦ 1884 τίθεται ἀπό τόν δικηγόρο Ἀριστείδη Κιάππε ὡς θέμα πρός συζήτηση στή συνεδρίαση τῶν μελῶν, τό γιατί ἐνῶ ὅταν συστήθηκε ὁ σύλλογος πολλοί δικηγόροι ἐδειξαν ἐνθουσιασμό, οἱ περισσότεροι κατόπιν δέν ἐμφανίσθηκαν. Στήν ἴδια συνεδρίαση ἀναφέρεται ὅτι 80 δικηγόροι δήλωσαν τήν πρόθεσή τους νά συνεργασθοῦν μέ τόν σύλλογο, ἀλλά πολλοί ἀπό αὐτούς δέν προσέρχονταν στίς συνεδριάσεις. Τό γεγονός εἶναι ὅτι στίς ἀρχαιρεσίες τοῦ 1884 προσῆλθαν νά ψηφίσουν 55 ἄτομα, τό ἓνα τρίτο δηλαδή τῶν μελῶν. Τό θέμα αὐτό, παρὰ τό ὅτι ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου προσπάθησε νά τό ὑποβαθμίσει, ἀπασχόλησε τή συνέλευση, γιατί κατά γενική πεποίθηση ὁ σύλλογος θά ἀπέδιδε καρπούς καί θά ἦταν ἄξιος τοῦ ὀνόματός του μόνον ἂν ἀντιπροσώπευε ὅλους τοὺς δικηγόρους τῆς πρωτεύουσας, οἱ ὁποῖοι ἐπρεπε νά πεισθοῦν νά ἐγγραφοῦν. Κατά τή συζήτηση ὡς πιθανότερος λόγος τῆς μὴ ἀθρόας προσέλευσης θεωρήθηκε τό καταστατικό τοῦ συλλόγου, πού εἶχε συνταχθεῖ ἐσπευσμένως. Ἔτσι ἀποφασίσθηκε ἡ ἀναθεώρησή του⁶⁴.

Τό ἀναθεωρημένο καταστατικό προέβλεπε τή δυνατότητα νά ἐκλέγονται ὡς ἀντεπιστέλλοντα μέλη τοῦ συλλόγου ἐπιστήμονες πού κατοικοῦσαν ἐκτός τῆς ἑδρας τοῦ δικαστηρίου, περιέγραφε σαφέστερα τίς ἀρμοδιότητες τῶν μελῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, ἐνῶ ἐξάλλου τροποποιήθηκαν λίγο οἱ περί ἀπαρτίας τῶν συνελεύσεων διατάξεις καί προβλέφθηκε πιθανή μείωση τοῦ ποσοῦ τῆς ἐτήσιας συνδρομῆς τῶν μελῶν⁶⁵. Ἀπό τίς τροποποιήσεις τοῦ καταστατικοῦ, καθῶς δέν ὑπάρχει ἔνδειξη ὅτι θεσμοθετήθηκε ἡ ὑποβολή λογοδοσίας τοῦ ταμία γιά νά ἐξαλειφθοῦν τυχόν ὑποψίες οἰκονομικῶν ἀτασθαλιῶν, ἡ μόνη ἄλλη τροποποίηση πού, κατά τή γνώμη μου, μποροῦσε νά ἔχει ἐπίπτωση στήν προσέλκυση νέων μελῶν ἦταν ἡ ἐνδεχόμενη μείωση τοῦ ποσοῦ τῆς ἐτήσιας συνδρομῆς.

Ὅπωςδήποτε ὁ ἐνθουσιασμός πού κατεῖχε τά μέλη τόν πρῶτο καιρό μετά τήν ἱδρυση τοῦ συλλόγου, δέν κράτησε πολύ. Ἔτσι, ἐνῶ τόν πρῶτο χρόνο συνεδρίαζαν τακτικά κάθε ἐβδομάδα, παρὰ τό ὅτι τό καταστατικό

64. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 412.

65. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σσ. 465-467.

προέβλεπε μηνιαίες συνεδριάσεις, τόν δεύτερο δυσκολεύονταν νά σχηματίσουν άπαρτία, μέ άποτέλεσμα οί συζητήσεις συχνά νά αναβάλλονται⁶⁶. Ή έπέτειος όμως τής ίδρυσης του συλλόγου γιορτάσθηκε τόν Ίούνιο του 1885 πανηγυρικά μέ ένα συμπόσιο⁶⁷.

Οί πρώτες συνεδριάσεις του συλλόγου μετά τήν ίδρυσή του έγιναν στην αίθουσα του Πρωτοδικείου Ἀθηνών, σύντομα όμως ό σύλλογος απέκτησε δική του στέγη, ένα νοικιασμένο σπίτι, πού χρειάσθηκε νά διαμορφωθεί κατάλληλα. Ήδη στίς αρχές του 1884 οί συνεδριάσεις του συλλόγου άρχισαν νά γίνονται στά γραφεία του, τά όποια στίς ανακοινώσεις του αναφέρονταν ως τό κατάστημα του συλλόγου, ενώ ένας χώρος τους διασκευάσθηκε έτσι ώστε νά αποτελέσει αναγνωστήριο γιά τά μέλη⁶⁸.

Οί εργασίες του συλλόγου άρχισαν τόν Οκτώβριο του 1883 μέ τήν ψήφιση του κανονισμού των συνεδριάσεων του και μέ τήν εκλογή δύο επιτροπών, μιās πού θά αναλάμβανε τή διακόσμηση των γραφείων του και άλλης πού θά μελετούσε τούς όρους τής έκδοσης του περιοδικού του συλλόγου. Ή δεύτερη αυτή επιτροπή αποτελείτο από τόν Ἀντώνιο Μομφεράτο, μετέπειτα βουλευτή Κρανιάς, υποψήφιο και καθηγητή, τόν Κωνσταντίνο Σταυρόπουλο, πολιτευόμενο και μετέπειτα βουλευτή Ἀττικής, τόν Δημήτριο Χαριτάκη, μέλος του πρώτου διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου του 1865 και έκδότη τής "Νομικῆς Μελίσσας", τόν Γεώργιο Μελισσουργό, αργότερα αντιπρόεδρο του συλλόγου, και τούς Θεοδόσιο Πέρρο και Δ. Ἀργυρόπουλο⁶⁹.

Τήν έκδοση του περιοδικού άρχισε τελικά τόν Ίανουάριο του 1884 πενταμελής επιτροπή, ή όποία τόν επόμενο χρόνο ανέλαβε και τήν επιμέλεια τής βιβλιοθήκης και του αναγνωστηρίου του συλλόγου. Ή πρώτη επιτροπή, πού εκλέχθηκε τόν Ίανουάριο του 1884, αποτελείτο από τόν πρόεδρο του συλλόγου Ίωάννη Τυπάλδο, τούς Δημήτριο Χαριτάκη, Θεοδόσιο Πέρρο και Γεώργιο Μελισσουργό, πού είχαν μελετήσει τά τής έκδοσης του περιοδικού, και τόν πρώην δικαστή και σύμβουλο του υπουργείου Οικονομικών Ἀριστείδη Κιάππε, ή, κατά άλλη πληροφορία, τόν επίσης πρώην δικαστή Σπυρίδωνα Βλάχο⁷⁰. Στίς αρχαιρεσίες του Οκτωβρίου του 1884 εκλέχθηκε νέα επιτροπή αποτελούμενη από τόν Γεώργιο Μελισσουργό, τόν Ἀντώνιο Μομφεράτο, τόν Δημήτριο Χαριτάκη, τόν ύφηγητή τότε τής Νομικῆς Σχολῆς και

66. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνών, τ. Β', ό.π., σ. 104.

67. Νέα Ἐφημερίς, 20.6.1885.

68. Νέα Ἐφημερίς, 12 και 14.1.1884.

69. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνών, τ. Α', ό.π., σ. 10.

70. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνών, τ. Α', ό.π., σσ. 14 και 468· Νέα Ἐφημερίς, 16.1.1884· Δελτίον τής Ἐστίας, 29.1.1884.

μετέπειτα καθηγητή Νικόλαο Δημαρά και τόν βουλευτή Λεβαδείας Νικόλαο Μπουφίδη.

Από τις αρχές του 1884 άρχισε και η έκδοση του περιοδικού του συλλόγου, που έφερε τό όνομά του, άν και αρχικά επρόκειτο νά τιτλοφορηθεί “Εύνομία”⁷¹. Τό περιοδικό κυκλοφορούσε σέ μηνιαία τεύχη, μέ συνεχή όμως αρίθμηση τών σελίδων. Η έκδοσή του συνεχίσθηκε κανονικά μέχρι τά τέλη του 1885, διακόπηκε γιά μερικούς μήνες και επαναλήφθηκε τόν Μάρτιο του 1886. Συνέχισε νά εκδίδεται μέχρι τό τέλος του 1886. Περιείχε νομικές πραγματείες, νομολογία τών δικαστηρίων, γνωμοδοτήσεις και κατά τόν πρώτο χρόνο πολλά από τά πρακτικά τών συνεδριάσεων του συλλόγου, ή δημοσίευση τών όποιων τόν δεύτερο χρόνο περιορίσθηκε στό ελάχιστο. Η συνδρομή κόστιζε 12 δραχμές και τά μέλη του συλλόγου τό αγόραζαν υποχρεωτικώς⁷².

Γιά νά τεθούν οί βάσεις της βιβλιοθήκης, που φαίνεται ότι άρχισε νά δημιουργείται τόν δεύτερο χρόνο της λειτουργίας του συλλόγου, ζητήθηκαν από τό Πανεπιστήμιο και τά διάφορα υπουργεία τά τυχόν πολλαπλά αντίτυπα τών δικών τους βιβλιοθηκών⁷³.

Τίς συνεδριάσεις του συλλόγου απασχόλησαν πολλά νομικά θέματα, όπως ή κατάργηση της θανατικής ποινής και ή σύνταξη αστικού κώδικα, αλλά και ή μη προσήκουσα συμπεριφορά όρισμένων δικαστών και δικαστικών υπαλλήλων προς τούς δικηγόρους. Η πρώτη σύγκρουση του συλλόγου μέ τό δικαστικό σώμα έγινε στις αρχές της λειτουργίας του. Τόν Μάρτιο του 1884, μετά από μακρά συζήτηση, κατά την όποία διατυπώθηκαν και άμφιβολίες γιά τή σκοπιμότητα μιās σύγκρουσης, ό σύλλογος εξέδωσε ανακοίνωση, μέ τήν όποία αποδοκίμαζε, μέ πλειοψηφία 24 έναντι 12, τόν πρόεδρο πρωτοδικών Κωνσταντίνο Βούλγαρη που φέρθηκε κατά σκαιό τρόπο στόν δικηγόρο Κωνσταντίνο Σταυρόπουλο⁷⁴.

Έντονώτερη υπήρξε ή αντίδραση του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών τό 1885, όταν ό γραμματεός έφετών όχι μόνο μίλησε σκαιώς προς τόν δικηγόρο Αθανάσιο Βερενίκη, αλλά έφθασε μέχρι του σημείου νά τόν ραπίσει. Σέ έκτακτη συνεδρίαση εκδόθηκε ψήφισμα, τό όποιο επιδόθηκε στόν Υπουργό Δικαιοσύνης και μέ τό όποιο ό σύλλογος αποδοκίμαζε τή συμπεριφορά του γραμματέα και δήλωνε ότι τά μέλη του θά άπειχαν τών συνεδριάσεων του έφετείου μέχρι νά απολυθεί ό έν λόγω γραμματεός⁷⁵.

71. Δελτίον της Έστίας, 29.1.1884.

72. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, τ. Α', ό.π., σ. 12.

73. Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, τ. Α', ό.π., σ. 469.

74. Νέα Έφημερίς, 11.3.1884.

75. Ώρα και Παλιγγενεσία, 21.11.1885.

Τόσο στην Ἀθήνα όσο και στην ἐπαρχία ἡ συμπεριφορά τῶν δικαστῶν πρὸς τοὺς δικηγόρους, τοὺς διαδίκους, τοὺς κατηγορουμένους καὶ τοὺς μάρτυρες δέν ἦταν πάντα ἄψογη, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἡ ἀπλή ἐπισήμανση τοῦ γεγονότος ἦταν δύσκολη, λόγω τῆς προβεβλημένης θέσης τῶν δικαστῶν καὶ τῆς δύναμης πού διέθεταν. Γιά παράδειγμα, ὅταν ὁ δικηγόρος Πατρῶν Ἀναστάσιος Τσέλος ἔθιξε τό θέμα αὐτό, “μετά πάσης τῆς δυνατῆς λεπτότητος”, σέ ἄρθρο του τό 1887 στήν τοπική ἐφημερίδα “Φορολογούμενος”, τό δικαστικό συμβούλιο τῶν πρωτοδικῶν Πατρῶν τόν καταδίκασε σέ τετράμηνη παύση. Ὁ νεοσύστατος τότε —δεύτερος— Δικηγορικός Σύλλογος Πατρῶν, μετά ἀπό μακρά συζήτηση καὶ αὐτός, μέ ἀνακοίνωσή του, στήν ὁποία ὑπερασπιζόταν τό δικαίωμα τοῦ Τσέλου νά δημοσιεύει ἐλεύθερα τή γνώμη του ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ νόμου, κατήγγειλε τήν ἀπόφαση τοῦ συμβουλίου ὡς ἐκδοθεῖσα καθ’ ὑπέρβασιν τῶν ἀρμοδιοτήτων του⁷⁶.

Οἱ σχέσεις τῶν συλλόγων μέ τό δικαστικό ἐν γένει σῶμα δέν χαρακτηρίζονται πάντως ἀπό τίς μεμονωμένες αὐτές περιπτώσεις. Ἀντίθετα οἱ σχέσεις τους ἦταν γενικά ἀγαθές, καί ἐθεωρεῖτο ὅτι μέ τόν ἀμοιβαῖο ἔλεγχο θεμελιωνόταν καὶ ὁ μεταξύ τους σεβασμός. Ἐτά στο τέλος τοῦ 1884 ἐκφράσθηκαν τά συγχαρητήρια τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν στόν πρόεδρο πρωτοδικῶν Ἀθηνῶν —τόν ἴδιο ἔργαζε πρόεδρο πού πρό μηνῶν εἶχε προκαλέσει τήν ἀποδοκιμαστική ἀνακοίνωση— καί στοὺς λοιποὺς πρωτοδικεῖς γιά τήν εὐάρεστη κατάσταση τῶν ἐργασιῶν τοῦ πρωτοδικείου, πού εἶχε φθάσει στό σημεῖο νά δικάζει ὑποθέσεις μετὰ τρεῖς ἡμέρες ἀπό τήν ἐγγραφή τους στό πινάκιο⁷⁷.

Ἰδιαίτερα ἀπασχόλησε τόν σύλλογο τό νομοσχέδιο περί χαρτοσήμου τοῦ 1884, πού ἔθιγε τά συμφέροντα τῶν μελῶν του. Ἐγιναν συζητήσεις ἐπὶ συζητήσεων, τόσο ἐπὶ τῆς οὐσίας μέ προτάσεις τροποποιήσεως τῶν ἁρθρῶν του, καθὼς τά τέλη χαρτοσήμου χαρακτηρίζονταν ὡς ἄδικος καὶ ἄνιστος φόρος, ὅσο καὶ ἐπὶ τῆς διαδικασίας, μέ προτάσεις γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἔπρεπε νά δράσει ὁ σύλλογος. Οἱ προτάσεις τοῦ συλλόγου τελικά ὑποβλήθηκαν στή Βουλὴ καὶ στόν ὑπουργό Οἰκονομικῶν. Πενταμελής ἐπιτροπὴ συνάντησε τόν ὑπουργό Οἰκονομικῶν, πού δέν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τόν πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη, καὶ συζήτησε μαζί του ἐπὶ μία ὥρα τίς προτεινόμενες ἀπὸ τόν σύλλογο τροποποιήσεις.

Οἱ ἐντυπώσεις ἀπὸ τήν ἐπίσκεψη αὐτὴ διίσταντο, ἀνάλογα μέ τά πολιτικά φρονήματα τοῦ καθενός. Οἱ μὲν φιλοκυβερνητικοὶ θεώρησαν ὅτι ὁ Τρικούπης πείσθηκε πλήρως ἀπὸ τά ἐπιχειρήματα τῆς ἐπιτροπῆς, οἱ δέ ἀντιπολιτευόμενοι ὅτι ἀντίθετα τήν περιφρόνησε καὶ τήν εἰρωνεύθηκε. Ὁ Κων-

76. Αἰών, 5.11.1887.

77. Νέα Ἐφημερίς, 30.12.1884.

σταντίνος Σταυρόπουλος μάλιστα, πολιτευόμενος πού τότε ανήκε στην αντιτρικούπικη παράταξη, πρότεινε να ζητήσει ο σύλλογος από τον βασιλέα Γεώργιο Α΄ να κάνει χρήση του δικαιώματός του της αρνησικυρίας, ενός δικαιώματος του οποίου σημειωτέον δεν είχε κάνει ποτέ μέχρι τότε χρήση, ώστε το νομοσχέδιο ψηφιζόμενο να μὴν ισχύσει ως νόμος. Άλλοι πρότειναν να μεταβεί ο σύλλογος σύσσωμος στη Βουλή και να υποβάλει εκεί νέο υπόμνημα με τις προτάσεις του.

Κατά την πρώτη συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή οί προτάσεις του συλλόγου, πού είχαν δοθεί προς διανομή στο προεδρείο της Βουλής, αποτέλεσαν ουσιαστικά την αγόρευση του αντιπολιτευόμενου βουλευτή Πατρῶν Ἀριστομένη Κοντογούρη, ο οποίος, δικηγόρος και ο ίδιος, τις επικαλεῖτο συνεχῶς. Ἀπαντώντας στον Κοντογούρη ο επίσης δικηγόρος συμπολιτευόμενος βουλευτής Μεγαρίδος, και μετέπειτα ὑπουργός του Τρικούπη, Στέφανος Δραγούμης, απέκρουσε από το βήμα της Βουλής τις προτάσεις του δικηγορικού συλλόγου ως προϊόν βεβιασμένης σκέψης, δυσανεστώντας ἔτσι ἔξαιρετικά ὅλο τον σύλλογο⁷⁸.

Σέ ἀπάντηση ο σύλλογος τύπωσε τις προτάσεις του σε φυλλάδιο και τις ἔστειλε τον Δεκέμβριο του 1884 σε ὅλους τους βουλευτές, μαζί με μία ἔκτονη ἔγγραφη διαμαρτυρία για τη στάση του Στεφάνου Δραγούμη. Τίς προτάσεις του συλλόγου για την τροποποίηση του νομοσχεδίου ἐπικροτήσαν και προσυπέγραψαν οί δικηγορικοί σύλλογοι της Πάτρας και του Βόλου⁷⁹. Τό νομοσχέδιο δέν ψηφίσθηκε τελικά, γιατί ἐν τῷ μεταξύ προκλήθηκε πολιτική κρίση, διαλύθηκε ἡ Βουλή και προκηρύχθηκαν ἐκλογές, τίς ὁποῖες ἔχασε ο Τρικούπης.

Κατόπιν αὐτοῦ, ἐν ὄψει τῶν ἐπικειμένων βουλευτικῶν ἐκλογῶν του 1885, τό ἐνδιαφέρον του συλλόγου στράφηκε προς τά δικαιώματα και τά καθήκοντα τῶν μελῶν του, ὅταν ἀποστέλλονταν ὡς δικαστικοί ἀντιπρόσωποι στίς ἐκλογές. Ὁ θεσμός ἦταν σχετικά πρόσφατος, καθώς ἡ παρουσία δικαστικῶν ἀντιπροσώπων κατά τίς ἐκλογές εἶχε καθιερωθεῖ με τον ἐκλογικό νόμο του 1877 και δέν ὑπῆρχε ἐπαρκῆς ἐμπειρία. Ἐτσι, για να δοθοῦν οί ἀπαραίτητες ὁδηγίες στα μέλη του συλλόγου, χρειάσθηκε να συσταθεῖ εἰδική ἐπιτροπή να μελετήσει τό θέμα και να συντάξει υπόμνημα, τό ὁποῖο ἐν συνεχείᾳ ψηφίσθηκε ἀπό τον σύλλογο, δημοσιεύθηκε στον τύπο και, ὡς μονόφυλλο, διανεμήθηκε στα μέλη του⁸⁰.

78. *Ἐφημερίς Συζητήσεων τῆς Βουλῆς*, Θ΄. Δ΄. 20/4.12.1884, σσ. 196-201.

79. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α΄, ὁ.π., σσ. 506-524 και 529-546· *Νέα Ἐφημερίς*, 10 και 11.12.1884.

80. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Β΄, ὁ.π., σσ. 104-109· *Νέα Ἐφημερίς*, 22.3.1885· *Αἰών*, 1.4.1885, ὅπου δημοσιεύεται τό υπόμνημα.

Όπως ο Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν τοῦ 1865 εἶχε δείξει ιδιαίτερη εὐαισθησία γιὰ τὰ ἐθνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, ἔτσι καί αὐτός τοῦ 1883 ἔδειξε ἀνάλογη εὐαισθησία τό 1886 κατά τόν θαλάσσιο ἀποκλεισμό τῆς Ἑλλάδας ἀπό τοὺς στόλους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Στίς ἀρχές τοῦ 1886 τὰ μέλη τοῦ συλλόγου κλήθηκαν νά συζητήσουν τό θέμα πού ἔθεσε ὁ πρόεδρος βουλευτής καί καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἀθανάσιος Ροντήρης, τό “κατά πόσον δικαιολογεῖται ὑπό τῶν διεθνῶν νομίμων ἐνάσκησις βίας κατ’ αὐτοκυριάρχου κράτους”. Ὁ σύλλογος μέ ἀνακοίνωσή του κατέκρινε τόν ἀποκλεισμό ὡς ἀντιβαίνοντα στοὺς κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου καί ἔκανε ἐκκλήση πρὸς τίς Δυνάμεις γιὰ τὴν ἄρση του. Εἰδική ἐπιτροπή, ἐπεξεργαζόμενη τίς προτάσεις τοῦ Ροντήρη, συνέταξε μακροσκελές ὑπόμνημα, τό ὁποῖο τυπώθηκε σέ φυλλάδιο μέ τίτλο “Τό Δίκαιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος”⁸¹. Τό κείμενο μεταφράσθηκε στά γαλλικά καί στάλθηκε στοὺς δικηγορικούς συλλόγους τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς, καθὼς καί σέ διακεκριμένους πολιτικούς, μέ τὴν προτροπή νά ἐνεργήσουν κατάλληλα, ὥστε νά πεισθοῦν οἱ κυβερνήσεις τους νά ἐφαρμόσουν τοὺς κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδας⁸².

Μετά τὰ τέλη τοῦ 1886 δέν γίνεται ἄλλη ἀναφορά στὸν σύλλογο καί μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι διαλύθηκε. Τὸ 1905, ὅταν συζητεῖτο πάλι ἡ ἴδρυση δικηγορικοῦ συλλόγου στὴν Ἀθήνα, ὁ Θ. Μαρτολόπουλος, πού ἐλέχθηκε στό διοικητικό συμβούλιο τοῦ συλλόγου τοῦ 1905 καί στό πρῶτο συμβούλιο τοῦ ὑπάρχοντος καὶ σημεῖρα συλλόγου, ὑποστήριξε ὅτι οἱ λόγοι τῆς διάλυσής του ἦταν οἰκονομικοί, γιὰτὶ πολλὰ μέλη δέν πλήρωναν τὴν συνδρομή τους⁸³. Ὡστόσο, μία παράγραφος τοῦ καταστατικοῦ τοῦ ἐπόμενου συλλόγου, πού ἰδρύθηκε τό 1893, προκαλεῖ τὴν ὑπόνοια, μήπως ὁ σύλλογος διαλύθηκε κυρίως λόγω πολιτικῶν παθῶν. Τό 1886, μετά τόν ἀποκλεισμό τοῦ Πειραιᾶ ἀπὸ τίς Μεγάλες Δυνάμεις, ὁ Δηλιγιάννης ἀποδυναμωμένος παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν πρωθυπουργία καί ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία ὁ Τρικούπης, ὁ ὁποῖος, ὑποστηριζόμενος καί ἀπὸ πολλοὺς βουλευτές πού μέχρι τότε ὑποστήριζαν τὸν Δηλιγιάννη, προκήρυξε ἐκλογές καί τίς κέρδισε μέ μεγάλη πλειοψηφία. Μήπως λοιπόν ὁ σύλλογος, πού τό 1886 ὑποστήριζε καί αὐτός τὸν Δηλιγιάννη, μετά τὴν κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ ὑπῆρξε θύμα τῶν πολιτικῶν διαφορῶν καί γιὰ αὐτό τὸν λόγο τό νέο καταστατικὸ ἀπαγόρευε κάθε ἀνάμιξη τοῦ συλλόγου στὴν πολιτικὴ καί στίς πολιτικὲς συζητήσεις;

81. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, *Τό Δίκαιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος*, Ἀθήνα 1886.

82. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Β', ὁ.π., σσ. 169-184· *Νέα Ἐφημερίς*, 11 καί 27.2.1886.

83. Ἀθῆναι, 12.12.1905.

Τόν Ἀπρίλιο 1889 ἀναφέρεται ὅτι, κατά τόν ἐορτασμό τῆς ἐκατονταετηρίδας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἐπιτροπή ἀποτελούμενη ἀπό τοὺς Νικόλαο Δαμασκηνό, Ξενοφώντα Ψαρᾶ καί Σίμο Μπαλάνο συνεχάρη τόν Γάλλο πρεσβευτή, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου. Ὁ σύλλογος ὁμῶς δέν ὑφίστατο πιά καί ἡ ἐπιτροπή προφανῶς ἐκπροσωποῦσε τό δικηγορικό ἐν γένει σῶμα⁸⁴. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἀναφορές στόν δικηγορικό σύλλογο Ἀθηνῶν τοῦ νομικοῦ περιοδικοῦ “Θέμις” τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1892 καί δύο μῆνες πρὶν ἀπὸ τή σύσταση τοῦ νέου συλλόγου, τόν Νοέμβριο τοῦ 1893⁸⁵.

ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ 1887 ΣΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ 1893

Ἐνῶ ὁ σύλλογος τοῦ 1883 βρισκόταν στοὺς πρώτους μῆνες λειτουργίας του, στὶς ἀρχές τοῦ 1884, ὁ δημοκρατικῶν φρονημάτων βουλευτής Βόλου Γεώργιος Φιλάρετος, ὁ μετέπειτα καί Ὑπουργός Δικαιοσύνης, ἐπανεφερε στή Βουλὴ τό θέμα τῆς ἀναγκαιότητος τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης γιά τὴν ἰδρυση δικηγορικῶν συλλόγων.

Ἄνευ ψηφίσεως νόμου δέν εἶναι δυνατόν νὰ παγιωθῶσι καί βιώσωσιν ἐπαξίως οἱ δικηγορικοὶ σύλλογοι διὰ τοῦτο καί μετὰ κόπου πολλοῦ συντηροῦνται σήμερον μόνον εἰς τινὰς ἐδρας Πρωτοδικείων κατὰ πολλῶν παλαίοντες προσνομιάτων καί σπανίως συνεδριάζοντες, γράφει καί καταθέτει στή Βουλὴ, μαζί με τὸν ἐπίσης δημοκρατικῶν φρονημάτων βουλευτὴ Ἀττικῆς Ρόκκο Χοῦδα, πρόταση νόμου, βασισμένη σέ προηγούμενο νομοσχέδιο πού εἶχαν ἐπεξεργασθεῖ οἱ καθηγητές τῆς Νομικῆς Σχολῆς Κωνσταντῖνος Κωστής καί Νικόλαος Δαμασκηνός⁸⁶. Τό νομοσχέδιο αὐτό τῶν καθηγητῶν συντάχθηκε τόν Ἰούνιο τοῦ 1878 καί εἶναι αὐτό, στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Φιλάρετος σέ συνεδρίαση τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου τόν Ἰανουάριο τοῦ 1884⁸⁷.

Σύμφωνα μέ τό νομοσχέδιο, σκοπὸς τῶν δικηγορικῶν συλλόγων ἦταν ὁ διαρκὴς ἔλεγχος τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν δικηγορικῶν καθηκόντων καί ἡ μέριμνα ὑπὲρ τῆς ἀξιοπρεπείας καί τῶν κοινῶν συμφερόντων τοῦ δικηγορικοῦ σώματος. Στό δέ συμβούλιο κάθε συλλόγου ἀνετίθετο ὁ ἔλεγχος τῆς διαγωγῆς τῶν μελῶν του καί ἡ πειθαρχικὴ ἐξουσία ἐπὶ τῶν μελῶν πού εἴτε παρανομοῦσαν εἴτε ἐπεδείκνυαν ἀπρεπή καί

84. Ἐφημερίς, 24.4.1889.

85. Θέμις, τ. Γ', ὁ.π., σ. 304 καί τ. Δ', ὁ.π., σ. 432.

86. Γ. Φιλάρετος, *Ἡ δικαστικὴ ἀναδιοργάνωσις ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήνα 1885, σσ. 118-121 καί 286-293· *Παράρτημα Ἐφημερίδος Συζητήσεων τῆς Βουλῆς*, Θ', Γ', σσ. 181-182.

87. Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 13.

ασυμβίβαστη πρὸς τὰ καθήκοντά τους συμπεριφορά. Ἡ διατύπωση τοῦ νομοσχεδίου εἶναι ἀσαφής, ἀπὸ τὸ πνεῦμα του ὅμως συνάγεται ὅτι διαγραφή δικηγόρου ἀπὸ τὸν σύλλογο, σήμαινε καὶ στέρηση τοῦ δικαιώματος τοῦ δικηγορεῖν.

Στὸ τέλος τοῦ χρόνου τὸ νομοσχέδιο δὲν εἶχε ἀκόμη συζητηθεῖ καὶ ὁ Φιλάρετος τὸ κατέθεσε ἐκ νέου, χωρὶς ὅμως καὶ πάλι νὰ συζητηθεῖ⁸⁸. Ἡ διάλυση καὶ τοῦ δεύτερου κατὰ σειρά ἀθηναϊκοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου καὶ ἡ ἔλλειψη ἐνὸς βιώσιμου συλλόγου στήν Ἀθήνα ἐπανέφεραν μετὰ ἀπὸ λίγα χρόνια τὸ αἶτημα τῆς νομοθετικῆς σύστασής τους. Στὰ τέλη τοῦ 1889 πάνω ἀπὸ ἑκατὸ δικηγόροι τῆς πρωτεύουσας συνῆλθαν γιὰ νὰ συσχεφθοῦν καὶ νὰ αποφασίσουν περὶ τοῦ πρακτέου. Στὴ συνέλευση καταρχὴν ἐξέλεξαν μία πολυμελὴ ἐπιτροπὴ, ἀποτελούμενη κυρίως ἀπὸ δικηγόρους καθηγητές, βουλευτές ἢ πολιτευτές, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἀσχοληθεῖ καὶ στὸ παρελθὸν ἐνεργὰ μέ τὸν σύλλογο (Νικόλαο Δαμασκηνό, Σῆμο Μπαλάνο, Ἀθανάσιο Βερενίκη, Ἀθανάσιο Κατριβάνο, Κωνσταντῖνο Σταυρόπουλο, Νικόλαο Μπουφίδη, Γεώργιο Μίληση, Μιλτιάδη Ράλλη, Ἰωάννη Καλογερόπουλο κ.ἄ.). Ἡ ἐπιτροπὴ ἀνέλαβε νὰ παρουσιασθεῖ στὸν Ὑπουργὸ Δικαιοσύνης Δημήτριο Βουλπιώτη καὶ νὰ τοῦ ζητήσει νὰ υποβληθεῖ στὴ Βουλὴ τὸ νομοσχέδιο τοῦ Φιλάρετου, ὥστε νὰ συσταθεῖ ἔτσι διὰ νόμου δικηγορικός σύλλογος στήν Ἀθήνα. Ἀλλὰ τοιαύτης ἐπιτροπῆς, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς Ἀναστάσιο Στούπη, Σπυρίδωνα Φορτὴ καὶ Ἰωάννη Νικολαΐδη, ἀνέλαβε τὴ διενέργεια ἐράνου μεταξὺ τῶν δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν πρώτων ἐξόδων τοῦ συλλόγου πού ἐπρόκειτο νὰ συσταθεῖ. Τὸ διάβημα ἔμεινε χωρὶς αἴσιο ἀποτέλεσμα καὶ ἡ Ἀθήνα χωρὶς δικηγορικό σύλλογο⁸⁹.

Αἰσθάνόμεθα ἐμαυτοὺς συντετριμμένους πρὸ τοῦ παραδείγματος, τὸ ὁποῖον παρέχει ἡμῖν τοῖς Ἀθηναίοις ὁ δικηγορικός σύλλογος τοῦ Ναυπλίου,

ἔγραφε τὸ 1890, ἐπ' εὐκαιρίᾳ συμποσίου τοῦ συλλόγου τοῦ Ναυπλίου, ὁ ἐκδότης τῆς “Θέμιδος” Θρασύβουλος Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος, πού ὑπῆρξε κατόπιν ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς ἱδρύσεως τῶν συλλόγων τοῦ 1893 καὶ τοῦ 1902⁹⁰.

Ὁ Φιλάρετος ὑπέβαλε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1891 καὶ πάλι στὴ Βουλὴ τὸ νομοσχεδιό του τοῦ 1884. Τὸ νομοσχέδιο αὐτὴ τὴ φορὰ συζητήθηκε στὶς δύο πρώτες συνόδους τῆς Βουλῆς καὶ πρὶν εἰσαχθεῖ πρὸς συζήτηση γιὰ τρίτη

88. Παράρτημα Ἐφημερίδος Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ' . Δ' , σσ. 35-37.

89. Ἐφημερίς, 20.11.1889.

90. Θέμις, τ. Α' , ὁ.π., σ. 175.

φορά, ὅπως ἀπαιτοῦσε ὁ νόμος, ὁ Φιλάρετος ζήτησε ἀπό τούς δικηγόρους τῶν Ἀθηνῶν, νά προτείνουν, πρὶν ψηφισθεῖ, τυχόν τροπολογίες πού θά τό βελτίωναν⁹¹. Ἡ κίνηση τῶν δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας γιά ἵδρυση συλλόγου, πού ἀναφέρεται στά τέλη τοῦ 1891 εἶναι προφανῶς ἡ ἀνταπόκριση τῶν δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας στήν πρόσκληση τοῦ Φιλάρετου⁹². Ἡ Βουλὴ ὁμως διαλύθηκε πρὶν συζητηθεῖ τό νομοσχέδιο. Ὑπέρμαχος τοῦ νομοσχεδίου, τότε, ὁ συντάκτης τῆς “Θέμιδος” ἀναφερόμενος σ’ αὐτό ἔγραφε:

Δέν ἀποκρύπτομεν τήν ἐπιθυμίαν ἡμῶν τοῦ νά ἐβλέπομεν τούς ἐν Ἀθήναις δικηγόρους ἐργαζομένους ἐν ἀνεξαρτήτῳ καί αὐτοβούλῳ συλλόγῳ, ἀλλ’ ἀφοῦ αἱ μέχρι τοῦδε προσπάθειαι ἐναυάγησαν, στέργομεν καί τόν διά νόμου ἐν πειθαναγκασμῷ τοιοῦτον, [...] διότι εἶναι πανθομολογούμενον ὅτι τό δικηγορικόν σῶμα τῶν Ἀθηνῶν εἰς πολλά καθυστερεῖ καί ἡ εὐεργετική αὐτοῦ ἐπιρροή ἐπὶ τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης λάμπει διά τῆς ἀνυπαρξίας τῆς⁹³.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τό 1908 ὁμως, ὅταν ψηφίσαντο ὁ νόμος περί δικηγορικῶν συλλόγων, τό ἴδιο περιοδικό ὑπὸ τὴν ἴδιαν διεύθυνση ἔγραφε:

Οἱ μαγειροῦπάλληλοι καί οἱ ἀσβεστοπλάται ἐλευθέρους συλλόγους ἔχουσι καί οἱ ἐμποροῦπάλληλοι ἰδίᾳ κατασκευάσεις, καί οἱ ὑπερῷοι ἐπισταῖ τοῦ δικαίου διά νά κανονίσωσι τὰς ἐργασίας αὐτῶν δέονται τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης [...] ὁ ὅποιος οὕτω θά εἶναι ὁ φρουρῶν πρωτεύς τῆς δικηγορικῆς ἐλευθερίας, καθ’ ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἐτέθη ποτέ ὁ λύκος φυλάξαι προβάτων⁹⁴.

Στήν κυβέρνησι τοῦ Κωνσταντόπουλου, πού σχηματίστηκε τόν Φεβρουάριον τοῦ 1892, ὁ Φιλάρετος ἀνέλαβε τό Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης. Ἐπρόκειτο ὁμως γιά κυβέρνησι μεταβατική καί σέ ἐποχὴ πού ἡ Βουλὴ δέν συνεδρίαζε. Ἔτσι, ὁ ὑπέρμαχος αὐτός τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῆς ἵδρυσης καί λειτουργίας τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, ὅταν βρέθηκε στήν κατεξοχήν ἀρμόδια θέσι, δέν μπόρεσε οὔτε νά ἐπαναφέρει οὔτε νά ὑποστηρίξει τό σχετικόν νομοσχέδιο. Συνέστησε μόνο μία ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία ἐπεξεργάσθηκε ὅλα τὰ δικαστικά νομοσχέδια πού εἶχε ὑποβάλει στή Βουλὴ κατὰ τό παρελθόν ὡς βουλευτής⁹⁵.

Ἀντίθετα, ὁ ὑπουργός πού τόν διαδέχθηκε, ὁ Ἀνάργυρος Σιμόπουλος,

91. Θέμις, τ. Β΄, ὁ.π., σσ. 605, 623 καί 637-638.

92. Θέμις, τ. Β΄, ὁ.π., σ. 481.

93. Θέμις, τ. Β΄, ὁ.π., σ. 481.

94. Θέμις, τ. ΙΘ΄, 1908-1909, Ἀθήνα 1909, σ. 594.

95. Γ. Φιλάρετος, *Σημειώσεις ἀπὸ τοῦ 75ου ὑψώματος, 1848-1923*, τ. Β΄, Ἀθήνα 1928, σ. 253.

ασχολήθηκε σχεδόν αμέσως με τό θέμα καί τό καλοκαίρι τοῦ 1892 κατήρτισε νέο νομοσχέδιο γιά τή σύσταση δικηγορικῶν συλλόγων σέ ὅλο τό κράτος, τό διένειμε στούς δικηγόρους γιά νά ὑποβάλουν τίς ἀπόψεις τους καί συνέστησε εἰδική ἐπιτροπή γιά νά μελετήσῃ τίς προτάσεις τους. Στήν ἐπόμενη σύνοδο, κατά τήν ὁποία ἐπρόκειτο νά κατατεθεῖ τό νομοσχέδιο στή Βουλή, ὁ Σιμόπουλος, ἄγνωστο γιατί, ἐνῶ κατέθεσε σειρά δικαστικῶν νομοσχεδίων, δέν τό συμπεριέλαβε· μέ τά λοιπά νομοσχέδια τροποποιήθηκαν μόνον ὁρισμένες διατάξεις σχετικές μέ τά προσόντα καί τόν διορισμό τῶν δικηγόρων⁹⁶.

Καθώς ἡ νομοθετική ρύθμιση δέν φαινόταν ἐφικτή, μέ πρωτοβουλία καί πάλι μιᾶς ομάδας δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας καταρτίσθηκε τό καταστατικό τοῦ τρίτου κατά σειρά Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν.

Ο ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ 1893

Ὁ νέος Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, ὁ τρίτος καί τελευταῖος κατά τόν 19ο αἰῶνα, ἱδρύεται τόν Δεκέμβριο τοῦ 1893, παραμονές Χριστουγέννων. Τό καταστατικό του, πού ἀποτελεῖται ἀπό 34 ἄρθρα, ὑπογράφηκε ἀπό 105 δικηγόρους καί ἐπικυρώθηκε μέ βασιλικό διάταγμα. Τό διάταγμα αὐτό ὁρίζει ὅτι τό πρῶτο ἐπρεπε νά καταθέτῃ κάθε χρόνο λογαριασμούς στό Ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν καί ὅτι, σέ περίπτωση πού δέν τήν κατέθετε ἢ πού παραβιάζονταν ἢ δέν ἐκτελοῦνταν οἱ ὅροι τοῦ καταστατικοῦ, ἡ ἐγκρισή του μποροῦσε νά ἀνακληθεῖ⁹⁷.

Τό καταστατικό τοῦ νέου συλλόγου εἶχε πολλά κοινά σημεῖα μέ αὐτά τῶν δύο προηγουμένων τοῦ 1865 καί τοῦ 1883, διέφερε ὅμως οὐσιωδῶς σέ ἄλλα. Στά πέντε κεφάλαια του καθορίζονταν ὁ σκοπός τοῦ συλλόγου, ἡ σφραγίδα του καί τά τῶν συνεδριάσεων τῶν μελῶν του, ὁ τρόπος ἐκλογῆς τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τά καθήκοντά του καί τά τῶν συνεδριάσεών του, ἡ ἄσκηση τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῶν μελῶν, τό ποσόν τῆς συνδρομῆς καί ἡ διαγραφή ὧσων καθυστεροῦσαν τήν καταβολή της, καί τέλος προεβλέπετο ἡ ἀναθεώρηση τοῦ καταστατικοῦ.

Ὅριζετο ὅτι ὁ σύλλογος ἦταν νομικό πρόσωπο καί μέλη του ἦταν οἱ δικηγόροι τῶν δικαστηρίων τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῶ δέν προβλεπόταν δυνατότητα ἐγγραφῆς ἀντεπιστελλόντων μελῶν. Γιά νά ἐγγραφεῖ κάποιος στόν σύλλογο, ἐπρεπε νά προταθεῖ ἀπό πέντε μέλη καί νά γίνει δεκτός μέ μυστική ψηφο-

96. Ἀστν, 10.7.1892· Παράρτημα Ἑφημερίδος Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ΙΓ'. Β', σ. 2.

97. Καταστατικόν τοῦ ἐν Ἀθήναις Δικηγορικοῦ Συλλόγου, Ἀθήνα 1893· ΦΕΚ ἀρ. 7, 15.1.1894.

φορία από την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων στη συγκεκριμένη συνεδρίαση. Κανένα από τα καταστατικά των προηγούμενων συλλόγων δεν προέβλεπε διαδικασία εκλογής μελών. Ἡ διάταξη αὐτή, πού ὄχι μόνο ἐπιτρέπει ἀλλά φαίνεται νά ἐπιδιώκει τήν ἐπιλογή τῶν μελῶν, ἐμφανίζει τόν σύλλογο ὡς κλειστό ὄμιλο καί ἔρχεται σέ ἀντίφαση μέ τίς προσπάθειες τοῦ δικηγορικοῦ σώματος, ἀλλά καί τοῦ ἴδιου τοῦ συλλόγου, νά ἐπιτευχθεῖ ἡ νομοθετική ρύθμιση τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, ρύθμιση πού θά προέβλεπε τήν ὑποχρεωτική ἐγγραφή ὅλων τῶν δικηγόρων κάθε περιφέρειας στούς κατά τόπους συλλόγους. Ἐτσι, δέν προκαλεῖ ἐκπληξη τό γεγονός ὅτι στήν ἀναθεώρηση τοῦ καταστατικοῦ τό 1895, ἡ περιοριστική αὐτή διάταξη ἦταν ἡ πρώτη πού καταργήθηκε. Ἐφ' ἐξῆς μέλος μποροῦσε νά γίνει κάθε δικηγόρος διορισμένος στά δικαστήρια τῆς Ἀθήνας, μέ ἀπλή αἴτησή του. Στά τέλη τοῦ 1894 ἀναφέρεται ὅτι ὁ σύλλογος ἀριθμοῦσε 250 μέλη, καθῶς ὅμως τόν Μάιο τοῦ 1895, ἡ παρουσία 100 μελῶν στό γεῦμα τοῦ συλλόγου θεωρήθηκε ὡς ἀπόδειξη τῆς γενικῆς ἀποδοχῆς του, ἴσως ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν νά ἦταν μικρότερος⁹⁸.

Σκοπός τοῦ συλλόγου ἦταν

ἡ διά δημοσίων ἀναγνωσμάτων καί συζητήσεων γενικωτέρα μέριμνα ὑπέρ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καί τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ, ὡς ἀνάπτυξις τῶν μεταξύ τῶν δικηγόρων σχέσεων, ὁ ἐλέγχος τῆς ἀκριβοῦς τῶν δικηγορικῶν καθηκόντων ἐκπληρώσεως καί ἡ ὑπέρ τῆς ἀξιοπρεπείας καί τῶν κοινῶν συμφερόντων τοῦ δικηγορικοῦ σώματος μέριμνα⁹⁹.

Ἀπαγορευόταν δέ ρητῶς κάθε ἀνάμιξη τοῦ συλλόγου στήν πολιτική, καθῶς καί σέ συζητήσεις καί γνωμοδοτήσεις ἐπὶ θεμάτων τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς. Ἡ κρίση περί αὐτῶν τῶν θεμάτων ἀνῆκε στό διοικητικό συμβούλιο ἀνεξελέγκτως. Εἶχε ἄραγε σχέση αὐτή ἡ ἀπαγόρευση μέ τό γεγονός ὅτι τό καταστατικό ψηφίσθηκε στά τέλη τοῦ 1893, κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας κυβέρνησης τοῦ Τρικούπη καί ἀμέσως μετά τήν πτώχευση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους; Ἡ μέ τούς λόγους πού ὁδήγησαν στή διάλυση τόν προηγούμενο σύλλογο; Ἡ “Θέμις” πάντως ἀναφέρει τήν πολιτική μεταξύ τῶν αἰτίων πού εἶχαν συντελέσει στήν ἀποτυχία τῶν προηγούμενων ἀποπειρῶν νά συσταθεῖ δικηγορικός σύλλογος¹⁰⁰.

Ὁ σύλλογος συνεδρίαζε τακτικῶς μία φορά τόν μῆνα. Τά τῆς διεξα-

98. Νομική, τ. Α', Ἀθήνα 1894-1895, σ. 196· Θέμις, τ. Ε', 1894-1895, Ἀθήνα 1895, σσ. 639-640 καί τ. ΣΤ', ὁ.π., σ. 191.

99. Ἡ διατύπωση τῶν τελευταίων αὐτῶν γραμμῶν εἶναι ἴδια μέ τόν ὅρισμό τοῦ σκοποῦ τοῦ συλλόγου στό νομοσχέδιο τοῦ Φιλάρτου.

100. Θέμις, τ. Δ', ὁ.π., σ. 528.

γωγής τῶν συνεδριάσεων ρύθμιζε ιδιαίτερος ἐσωτερικός κανονισμός, πού ψηφίσθηκε στίς πρῶτες συνεδριάσεις του¹⁰¹.

Τό διοικητικό συμβούλιο ἦταν ἐννεαμελές, πολυμελέστερο αὐτοῦ τῶν προηγουμένων συλλόγων, καί ἐκλεγόταν κάθε χρόνο. Δέν ἀντικαθίστατο ὅλο συγχρόνως, ὅπως στούς προηγούμενους συλλόγους, ἀλλά κάθε χρόνο ἀποχωροῦσαν τρία μέλη του, στή θέση τῶν ὁποίων ἐκλέγονταν ἄλλα, χωρίς νά ἀποκλείεται ἡ ἐπανεκλογή τῶν ἰδίων, τῶν ἀποχωρούντων μελῶν. Ἀρχικά, μέχρι νά ἀνανεωθοῦν ὅλα τά μέλη, ἡ σειρά ἀποχώρησης ὀριζόταν μέ κλήρωση· κατόπιν θά γινόταν κατά ἀρχαιότητα. Ἐνῶ στούς συλλόγους τοῦ 1865 καί τοῦ 1883 κάθε μέλος μπορούσε νά ἐκλεγεῖ στό διοικητικό συμβούλιο, τό καταστατικό τοῦ συλλόγου τοῦ 1893 καθόρισε ὀρισμένες προϋποθέσεις. Γιά νά ἐκλεγεῖ κανεῖς μέλος τοῦ συμβουλίου, ἔπρεπε νά ἦταν δικηγόρος τουλάχιστον ἐπὶ μία πενταετία καί ἡ βουλευτική ιδιότητα ἦταν ἀσυμβίβαστη μέ αὐτή τοῦ μέλους τοῦ συμβουλίου. Ἀντίθετα, κατά τό παρελθόν συνέβαινε συχνά δικηγόροι βουλευτές νά εἶναι καί μέλη τοῦ συμβουλίου τῶν προηγουμένων συλλόγων.

Τό πρῶτο συμβούλιο καθοριζόταν ἀπό τό καταστατικό καί ἀποτελεῖτο ἀπό τόν πρῶην δικαστή καί μέλλοντα βουλευτή Κωνσταντίνο Ἑσλιν, τόν ἐκδότη τοῦ νομικοῦ περιοδικοῦ «Θέμις» Θρασύβουλο Ἀγγελόπουλο Ἀθάνατο, τόν πρῶην δικαστή Σπυρίδωνα Βλάχο, τόν πρῶην δημοτικό σύμβουλο καί νομικό σύμβουλο τοῦ κράτους Μιλτιάδη Ράλλη, τόν ἀντιπρόεδρο τοῦ προηγουμένου συλλόγου Γεώργιο Μελισσουργό, τόν μετέπειτα πρόεδρο τοῦ συλλόγου τοῦ 1905 Ἰωάννη Εὐκλείδη, καί τούς Κωνσταντίνο Ζάννο, Γεώργιο Δ. Ἀντωνόπουλο καί Ἀνδρέα Ἀντωνιάδη¹⁰².

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1895 ὁ Θρασύβουλος Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος διορίσθηκε νομάρχης καί παραιτήθηκε ἀπό τή θέση τοῦ συμβούλου· στή θέση του ἐκλέχθηκε ὁ Ἀχιλλέας Διογενίδης, δικηγόρος καταγόμενος ἀπό τή Δημητσάνα. Τό φθινόπωρο τοῦ ἰδίου χρόνου ἔγιναν οἱ πρῶτες ἀρχαιρεσίες γιά τήν ἀντικατάσταση τῶν τριῶν ἀποχωρούντων μελῶν Γ. Μελισσουργοῦ, Κ. Ζάννου καί Ἰω. Εὐκλείδη καί ἐκλέχθηκαν ὁ Ἀθανάσιος Παπαφράγκος, πρῶην δικαστής καί ἐπὶ μακρόν γενικός γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης, ὁ Διονύσιος Στεφάνου, Ὑπουργός Δικαιοσύνης ἀπό τό 1893 μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 1895 στήν τελευταία κυβέρνηση Τρικούπη, καί πάλι ὁ Γεώργιος Μελισσουργός¹⁰³. Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1896 ἀποχώρησε ἀπό τό συμβούλιο ὁ καθηγητής Ξενοφῶν Ψαράς, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εἶχε ἐν τῷ

101. Θέμις, τ. Δ', ὁ.π., σ. 593.

102. ΦΕΚ ἀρ. 7, 15.1.1894.

103. Θέμις, τ. Ε', ὁ.π., σ. 639. Θέμις, τ. ΣΤ', ὁ.π., σ. 352· Νομική, τ. Β', Ἀθήνα 1895-1896, σ. 156.

μεταξύ ἐκλεγεί, καί στή θέση του ἐπανεκλέχθηκε ὁ Θρασύβουλος Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος¹⁰⁴. Στίς ἐκλογές τοῦ Ὀκτωβρίου 1896 ἐκλέχθηκαν πάλι ὁ Γεώργιος Μελισσουργός καί ὁ Ἀχιλλέας Διογενίδης καθὼς καί ὁ μετέπειτα καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς Ἰωάννης Ἀραβαντινός, πού θά ἐκλεγεί καί στό συμβούλιο τοῦ συλλόγου τοῦ 1902¹⁰⁵.

Πρῶτος πρόεδρος ἐκλέχθηκε παμψηφεί ὁ Κωνσταντῖνος Ἑσλιν, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐνδιαφέρουσα προσωπικότητα. Μετά ἀπό πολύ καλές σπουδές στήν Ἀθήνα, στή Λειψία, στό Μόναχο, στή Ζυρίχη καί τίς Βρυξέλλες καί μία σύντομη θητεία στόν δικαστικό κλάδο, ἀφοσιώθηκε στή δικηγορία, πρῶτα στή Σύρο καί μετὰ στήν Ἀθήνα, καί ἔγινε διακεκριμένος ἀστικολόγος. Ἀνεξάρτητος ἀποτυχῶν ὑποψήφιος βουλευτής τό 1895, μετὰ τό τέλος τοῦ πολέμου τοῦ 1897 διορίσθηκε νομάρχης. Ἀργότερα, θεωρώντας ὅτι ἡ ἀποτυχία τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς ὀφείλετο στό ἄκρως φιλελεύθερο πολίτευμα, στόν ἄκρατο κοινοβουλευτισμό, συνέστησε μαζί μέ ἄλλους πολιτικούς ὅλων τῶν κομμάτων πολιτικό σύλλογο μέ σκοπό τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος¹⁰⁶. Ὁ σύλλογος διαλύθηκε πρὶν ἀνατομα, ὁ δέ Ἑσλιν ἀποκλήθηκε αὐλοκόλακας. Τό 1910 ἐκλέχθηκε βουλευτής καί διατέλεσε πρόεδρος τῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, στήν ὁποία ἐργάστηκε γιά τήν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος. Ἀπό τό 1916 καί μετὰ ὅμως, ἡ ζωή του εἰσέρχεται σέ πτωτική τροχιά. Ἀντιβενιζελικός κατά τήν περίοδο τοῦ δικαστοῦ 1916-1917, ἐξορίζεται στήν Κορσική μετὰ τό τέλος τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου καταδικάζεται σέ θάνατο γιά συμμετοχή σέ Νοεμβριανά τοῦ 1916, καί ναί μέν ἡ ἀπόφαση ἀναιρεῖται, ἀλλά ὁ Ἑσλιν πεθαίνει τό 1920 πρὶν δικασθεῖ πάλι.

Πρόεδρος τοῦ τρίτου Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν ἀπό τήν ἰδρυσή του μέχρι τό τέλος τοῦ 1897, πού διορίσθηκε νομάρχης, ὁ Ἑσλιν ἐκλέχθηκε καί τό 1909 πρῶτος πρόεδρος τοῦ σημερινοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν. Ὑπέρμαχος τοῦ ἀσυμβίβαστου τῆς ιδιότητος τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ δικηγόρου μέ αὐτῆς τοῦ βουλευτοῦ, τό 1895 εἶχε δηλώσει ὅτι ἐκλεγόμενος θά ἔκλεινε τό δικηγορικό του γραφεῖο γιά ὅσο διάστημα θά ἦταν βουλευτής. Τότε μέν δέν ἐκλέχθηκε, δέν γνωρίζω ὅμως ἂν τό ἔκλεισε τό 1910, κατά τό σύντομο διάστημα πού ὑπῆρξε βουλευτής¹⁰⁷.

Μαζί μέ τό διοικητικό συμβούλιο τά μέλη τοῦ συλλόγου ἐξέλεγαν καί τετραμελή κοσμητεία, πού ἀνανεωνόταν κάθε διετία καί ἀποτελεῖτο ἀπό τόν ταμία, τόν γενικό καί τόν εἰδικό γραμματέα καί τόν ἑφορο τῶν γραφείων

104. Θέμις, τ. ΣΤ΄, ὁ.π., σ. 640.

105. Θέμις, τ. Ζ΄, ὁ.π., σ. 417.

106. Ἀθῆναι, 7.12.1905 (τό κείμενο τῆς διακήρυξης τοῦ συλλόγου).

107. Νομική Ἐπιθεώρησις, ὁ.π., σ. 34.

(καταστήματος) και της βιβλιοθήκης. Τά μέλη της πρώτης κοσμητείας όρίσθηκαν από τό καταστατικό: γενικός γραμματεύς ό Κωνσταντίνος Ρακτιβάν, πρώην δικαστής, κατόπιν βουλευτής, ύπουργός και πρώτος πρόεδρος του Συμβουλίου Έπικρατείας, μέλος του συμβουλίου του Δικηγορικού Συλλόγου Άθηνών του 1902, αντιπρόεδρος και έν συνέχεια πρόεδρος του σημερινού συλλόγου και πρόεδρος του Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, ειδικός γραμματεύς ό Στίλπων Ίωαννίδης, συγγραφέας ενός βιβλίου μέ θέμα την ιστορία των δικηγόρων και μέλος του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου του 1905¹⁰⁸, ταμίας ό Δημήτριος Τσάτσος, ό πατέρας του Προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Τσάτσου, μετέπειτα βουλευτής Εϋρυτανίας και αντιπρόεδρος του συλλόγου του 1905, και έφορος ό Θάνος Ζώρας.

Τό συμβούλιο λογοδοτούσε στον σύλλογο στό τέλος κάθε χρόνου για τά πεπραγμένα του και τή διαχείρισή του, ή όποία έλεγχόταν από τριμελή έπιτροπή, οί δέ έτήσιες δαπάνες γίνονταν βάσει προϋπολογισμού που πρότεινε τό συμβούλιο και ψήφιζε ό σύλλογος. Τόσο ή έκλογή έξελεγκτικής έπιτροπής όσο και ή ψήφιση προϋπολογισμού δέν προβλέπονταν στα καταστατικά των προηγουμένων συλλόγων.

Ή μεγάλη όμως καινοτομία του καταστατικού του συλλόγου του 1893 έναντι των προηγουμένων ήταν ή σημασία που απέδιδε στην πειθαρχική δίωξη των μελών του. Και τό καταστατικό του συλλόγου του 1883 πρόέβλεπε την πειθαρχική δίωξη όσων έπεδείκνυν διαγωγή ασυμβίβαστη μέ τά καθήκοντα του δικηγόρου, τό καταστατικό όμως του 1893 ρύθμιζε λεπτομερώς όλη τή διαδικασία της έπιβολής ποινής σέ μέλος του συλλόγου, αφιερώνοντας έξι άρθρα στό θέμα αυτό.

Τό διοικητικό συμβούλιο είχε την άρμοδιότητα νά επιβλέπει την άκριβή έκπλήρωση των δικηγορικών καθηκόντων των μελών του συλλόγου και νά προτείνει την τιμωρία των παρεκτρεπομένων. Ή επίβλεψη επεκτεινόταν και σέ πράξεις της ιδιωτικής ζωής των μελών, έφ' όσον παρεβλάπταν την υπόληψη του συλλόγου. Σέ περίπτωση παρεκτροπής ενός μέλους, τό συμβούλιο τό καλούσε νά άπολογηθεί και κατόπιν υπέβαλε αίτιολογημένη πρόταση τιμωρίας του στον σύλλογο, ό όποιος συνεδρίαζε έκτάκτως για νά αποφανθεί περί της άποδοχής ή μή της πρότασης του συμβουλίου. Ή άπόφαση λαμβανόταν μέ μυστική ψηφοφορία, στην όποία έπρεπε νά παρίσταται τουλάχιστον τό ένα τρίτο των μελών του συλλόγου και ή όποία γινόταν χωρίς νά προηγηθεί συζήτηση και χωρίς την παρουσία του έγκαλουμένου. Ό έγκαλούμενος όμως δικαιούτο νά λάβει γνώση

108. Στίλπων Ίωαννίδης, *Δικηγόροι και Δικηγορία*, Άθήνα 1890.

τῶν προτάσεων τοῦ συμβουλίου πρὶν ἀπὸ τὴν σύγκληση τοῦ συλλόγου καὶ νὰ ὑποβάλει ἐγγραφο ἀπολογία, ἡ ὁποία διαβαζόταν στὴν ἑκτακτη συνεδρίαση πρὶν ἀπὸ τὴν ψηφοφορία. Ἄν τὸ παράπτωμα ἐπαγόταν δικαστική δίωξη, ὁ σύλλογος ἔπρεπε νὰ περιμένει τὴ δικαστική ἀπόφαση γιὰ νὰ ἐπιληφθεῖ τῆς ὑπόθεσης.

Ἡ ἐλαφρότερη ποινὴ, γιὰ μικρά παραπτώματα, ἦταν ἡ ἐπιτίμηση μὲ εἰδικὴ καταχώριση στὰ πρακτικά. Ἐπόμενη ποινὴ ἦταν ἡ ἀποδοκιμασία καὶ βαρύτερη ἡ διαγραφή ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν μελῶν. Ὡστόσο ἡ ἐπιβαλλόμενη ποινὴ τῆς διαγραφῆς, ἐξακολουθοῦσε νὰ μὴν συνεπάγεται περιορισμὸ τοῦ δικαιώματος τοῦ δικηγόρου τοῦ τιμωρούμενου μέλους, ἐφ' ὅσον σύμφωνα μὲ τὸν νόμο παύση δικηγόρου μπορούσε νὰ ἐπιβληθεῖ μόνον ἀπὸ τὰ δικαστικά συμβούλια.

Τὸ διαγραφέν λόγω παραπτώματος μέλος δὲν μπορούσε νὰ ἐπανεκλεγεῖ στὸν σύλλογο πρὶν ἀπὸ τὴν παρέλευση πενταετίας, ἐνῶ ἡ διαγραφή του δημοσιευόταν σὲ τρεῖς ἡμερίδες. Ἀντίθετα τὰ μέλη ποὺ διαγράφονταν γιατί καθυστεροῦσαν πέραν τῶν τεσσάρων μηνῶν τὴν καταβολὴ τῆς συνδρομῆς τους, ἐγγράφονταν πάλι στὸν σύλλογο καταβάλλοντας ἀπλῶς τὴν καθυστερούμενη συνδρομή, ἐνῶ δὲν προβλεπόταν δημοσίευση τῆς διαγραφῆς τους.

Ἡ ἀναθεώρηση τοῦ καταστατικοῦ ἐπιτρεπόταν μετὰ τὴν παρέλευση ἑνὸς ἔτους καὶ ἐφ' ὅσον τὸ ζητούσαν 15 μέλη, ἀλλὰ γιὰ τὴν τροποποίησιν τοῦ ἄρθρου ποὺ καθόριζε τὸν σκοπὸ τοῦ συλλόγου καὶ ἀπαγόρευε τὴν ἀνάμιξη του στὴν πολιτικὴ ἀπαιτεῖτο ἡ ὁμόφωνη ψήφος τῶν τριῶν τετάρτων τοῦ συνόλου τῶν μελῶν του. Ἡ πρώτη ἀναθεώρηση ἔγινε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1895. Τὰ ἄρθρα ποὺ τροποποιήθηκαν ἀφοροῦσαν στὴν ἐγγραφή τῶν μελῶν, στὸν καταρτισμὸ ἀπαρτίας καὶ στὴν ἀποβολὴ μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ποὺ ἀπουσίαζε ἐπὶ μακρόν ἀδικαιολογήτως ἀπὸ τίς συνεδριάσεις, στὴ δυνατότητα νὰ συνάπτει ὁ σύλλογος σχέσεις μὲ ἄλλους νομικοὺς συλλόγους καὶ στὴν ἀναθεώρηση τοῦ καταστατικοῦ, ποὺ ἐφ' ἑξῆς μπορούσε νὰ γίνεται κάθε Ἰανουάριο. Οἱ τροποποιήσεις τοῦ καταστατικοῦ ἐγκρίθηκαν μὲ βασιλικὸ διάταγμα τὸν Μάρτιο τοῦ ἰδίου χρόνου. Τὸ 1898 ἀκολούθησε ἄλλη ἀναθεώρηση¹⁰⁹.

Τὸ καταστατικὸ δὲν προέβλεπε τὴν ἐκδοση ἡμερίδας, προφανῶς γιατί οἱ δυσκολίες εἶχαν γίνει ἀντιληπτές μετὰ τὴ διακοπὴ τῆς ἐκδοσης τοῦ περιοδικοῦ τοῦ προηγούμενου συλλόγου καὶ γιατί ἤδη κυκλοφοροῦσαν ἄλλα νομικά περιοδικὰ ποὺ κάλυπταν τὸν χώρο.

109. Θέμις, τ. Ε', ὁ.π., σ. 640, τ. ΣΤ', ὁ.π., σσ. 95-96 καὶ τ. Θ', 1898-1899, Ἀθήνα 1899, σ. 160.

Ὁ σύλλογος ἔγινε δεκτός μέ ἐπιδοκίμασιές ἀπό τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ νομικοῦ κόσμου. Μερικοὶ δικηγόροι ὥστόσο κατήγγειλαν ὅτι ἡ ἴδρυση τοῦ συλλόγου ὀφείλετο σέ μονομερή ἐνέργεια ὀρισμένων μόνο συναδέλφων τους καί ὅτι δέν ἀντιπροσώπευε ὅλο τό δικηγορικό σῶμα τῆς πρωτεύουσας, καταγγελία πού θά γίνει ἀργότερα καί γιά τούς συλλόγους τοῦ 1902 καί 1905¹¹⁰. Στό τέλος τοῦ χρόνου ὅμως ὁ συνήθως αὐστηρός καί ἐνίοτε πικρόχολος συντάκτης τοῦ περιοδικοῦ «*Νομική*» ἐπαινοῦσε τόν νεοσύστατο σύλλογο, γράφοντας ὅτι “διέψευσε τήν κατά τῶν τοιούτων σωματείων ὑφισταμένην δυσμενῆ πρόληψιν διανύσας τό πρῶτον τῆς συστάσεώς του ἔτος ἐν ἀξιεπαίνῳ συμπνοίᾳ καί σοβαρᾷ ἐργασίᾳ”¹¹¹.

Ἡ πρώτη συνέλευση ὧσων ἀποδέχθηκαν τό καταστατικό ἔγινε στά γραφεῖα τοῦ νομικοῦ περιοδικοῦ «*Θέμις*», ὅπου ἐκλέχθηκε καί τό πρῶτο διοικητικό συμβούλιο τοῦ συλλόγου, αὐτό πού ἀναφέρεται μέσα στό καταστατικό καί μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ ὁποίου ἦταν καί ὁ ἓνας ἀπό τούς δύο ἐκδότες τῆς “*Θέμιδος*”. Μετά τή σύσταση τοῦ συλλόγου, οἱ συνεδριάσεις του ἔγιναν ἀρχικά στήν αἴθουσα τοῦ Πρωτοδικείου καί μετά στήν μεγάλη αἴθουσα τῶν γραφείων τῆς “*Θέμιδος*”, τήν ὁποία νοίκιαζε ὁ σύλλογος μέχρι τό φθινόπωρο τοῦ 1894. Τότε ἀπέκτησε δική του ἀρχή, στήν οἰκία Βούλτσου, στήν ἀρχή τῆς ὁδοῦ Σοφοκλέους κοντά στό Χρηματιστήριο, ὅπου καί συνεδρίαζε μέχρι τό τέλος τοῦ 1898¹¹². Μαζί μέ τὰ γραφεῖα ἀρχισε νά λειτουργεῖ καί τό ἐντετακτήριο τοῦ συλλόγου, τό ὁποῖο “εὐπροέστατον καί περικλειόν πάσας τάς ἀνέσεις” παρέμενε ἀνοικτό γιά τὰ μέλη καί τούς δικαστικούς τῆς πρωτεύουσας ἀπό τό πρωί μέχρι τὰ μεσάνυχτα¹¹³.

Τά ἐγκαίνια τῶν γραφείων τοῦ συλλόγου στήν ὁδὸ Σοφοκλέους ἔγιναν μέ μεγάλη ἐπισημότητα, παρουσία τῶν ὑπουργῶν Δικαιοσύνης καί Ἐσωτερικῶν, Διονυσίου Στεφάνου καί Νικολάου Μπουφίδη, πού εἶχαν καί τήν ιδιότητα τοῦ δικηγόρου, καθώς καί πολλῶν δικαστῶν καί δικηγόρων. Ὁ πρόεδρος Ἑσλιν, στόν πανηγυρικό λόγο του, ἀνέπτυξε τόν σκοπό τοῦ συλλόγου καί κατόπιν, ἀναφερόμενος στήν κατάσταση τῶν δικαστηρίων καί στόν τρόπο ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ὑπέδειξε τίς ἀναγκαῖες κατ’ αὐτόν νομοθετικές μεταρρυθμίσεις¹¹⁴.

Τά μέλη τοῦ συλλόγου, ἀμέσως σχεδόν μετά τή σύστασή του, ἀρχισαν νά συνέρχονται σέ συνεδριάσεις, νά συζητοῦν πολλά ἐπίκαιρα νομικά θέ-

110. *Νέα Ἐφημερίς*, 3.1.1894· *Νέον Ἄστυ*, 10.8.1902· *Ἀθῆναι*, 29.5.1906.

111. *Νομική*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1894-1895, σ. 196.

112. *Θέμις*, τ. Δ΄, ὁ.π., σ. 544, τ. Ε΄, ὁ.π., σ. 303 καί τ. Θ΄, ὁ.π., σ. 495· *Νέα Ἐφημερίς*, 8.1.1894 καί 10.2.1894.

113. *Θέμις*, τ. Ε΄, ὁ.π., σ. 351.

114. *Θέμις*, τ. Ε΄, ὁ.π., σ. 351.

ματα, καί νά συστήνουν ἐπιτροπές γιά τή μελέτη καί τήν κατάρτιση διαφόρων νομοσχεδίων. Ἐνα ἀπό τά βασικά θέματα πού τούς ἀπασχόλησε ἦταν ἡ κατάρτιση σχεδίου νόμου γιά τή νομοθετική κύρωση τῶν δικηγορικῶν συλλόγων.

Τόν Νοέμβριο τοῦ 1894 ὁ Διονύσιος Στεφάνου, Ὑπουργός Δικαιοσύνης τῆς κυβέρνησης Τρικούπη, ζήτησε ἀπό τόν σύλλογο νά καταρτίσει νομοσχέδιο περί δικηγορικῶν συλλόγων, τό ὁποῖο σκόπευε νά φέρεي στή Βουλὴ πρὸς ψήφιση. Ἡ μελέτη καί ἡ προπαρασκευὴ τοῦ νομοσχεδίου, βασισμένου στά ἰσχύοντα στή Γαλλία καί τή Γερμανία, ἀνατέθηκε σέ μία ἐπιτροπή, κατόπιν δέ ἄρχισαν στίς συνεδριάσεις τοῦ συλλόγου οἱ συζητήσεις τῶν ἐπὶ μέρους διατάξεων του, πού συνεχίσθηκαν καθ' ὅλο τό 1895. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως στίς ἀρχές τοῦ 1895 ὁ Τρικούπης ἔχασε τίς ἐκλογές καί ἔτσι, ὅταν ὀλοκληρώθηκε τόν Ἰανουάριο τοῦ 1896 τό νομοσχέδιο, συνοδευόμενο ἀπὸ ἐμπεριστατωμένη αἰτιολογική ἐκθεση, ὑποβλήθηκε στόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης τῆς κυβέρνησης Δηλιγιάννη, Φίλιππο Βάρβογλη¹¹⁵.

Τό νομοσχέδιο, τό ὁποῖο προσυπέγραψε καί ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Καλαμῶν, κατατέθηκε στή Βουλὴ τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1896, ἀλλά δέν ψηφίσθηκε¹¹⁶. Καθὼς ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης εἶχε γράψῃ ὡς πρόγραμμα, κατὰ δήλωσή του, “τό ἀκριβῶς ἀντίθετον αὐτοῦ τοῦ κυρίου Τρικούπη”, νομοσχέδιο καταρτισμένο κατόπιν παραγγέλων τρικουπέκου ὑπουργοῦ, δέν εἶχε πολλές πιθανότητες νά συζητηθεῖ καί νά ψηφισθεῖ, παρὰ τίς ἀντίθετες ἀρχικές διαβεβαιώσεις τοῦ Βάρβογλη πρὸς τόν Ἑοῦν. Τό νομοσχέδιο αὐτό πάντως ἀποτελέσσει τή βάση τοῦ νόμου πού ψηφίσθηκε δώδεκα χρόνια ἀργότερα, τό 1908.

Κατὰ τήν αἰτιολογική ἐκθεση, πού συνόδευε τό νομοσχέδιο τοῦ 1896, ἡ ἀνάγκη τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τῶν δικηγορικῶν συλλόγων προέκυπτε ἀπὸ τρεῖς κυρίως λόγους: ἀπὸ τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δικηγόρων, πού χρειάζονταν συνοχή κατὰ τήν ἄσκηση τοῦ ἐπαγγέλματός τους, ἀπὸ τή δυνατότητά τους νά συμβάλουν στήν καλλίτερη ἐφαρμογὴ καί στή βελτίωση τῆς νομοθεσίας καί τέλος ἀπὸ τήν ἀνάγκη νά τροποποιηθοῦν οἱ διατάξεις πού ἀφοροῦσαν στήν πειθαρχική ἐξουσία τῶν δικαστικῶν συμβουλίων ἐπὶ τῶν δικηγόρων.

Ἔτσι, στοὺς συλλόγους θά ἀνετίθετο ἡ μέριμνα γιά τήν ἀξιοπρέπεια τῶν δικηγόρων καί γιά τόν σεβασμό πού τούς ὀφείλεται κατὰ τήν ἄσκηση τῶν καθηκόντων τους, ἡ ὑποβολὴ προτάσεων καί γνωμῶν γιά τή βελτίωση

115. Θέμις, τ. Ε', ὁ.π., σ. 448 καί σ. 479· Νομική, τ. Α', ὁ.π., σσ. 196 καί 459 καί τ. Β', ὁ.π., σ. 156· Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, Αἰτιολογική ἐκθεσις τοῦ περί δικηγορικῶν συλλόγων νομοσχεδίου, Ἀθήνα 9.1.1896.

116. Θέμις, τ. Ζ', ὁ.π., σ. 482.

τῆς νομοθεσίας καί τήν ἐφαρμογή της, ὁ ἔλεγχος τῆς ὀρθῆς ἐκπλήρωσης τῶν δικηγορικῶν καθηκόντων καί ἡ πειθαρχική ἐξουσία ἐπὶ τῶν δικηγόρων.

Ἀποκλείσθηκε ἡ ἰδέα νά ἀπαιτεῖται γιά τήν ἵδρυση συλλόγου ὁρισμένος ἐλάχιστος ἀριθμός δικηγόρων, ὅπως στά παλαιότερα νομοσχέδια τοῦ Φιλάρετου, πού ἀπαιτοῦσαν τήν ὑπαρξη τουλάχιστον δεκαπέντε μελῶν. Ἔτσι, ὁρίσθηκε ὅτι οἱ δικηγόροι τῆς περιφέρειας κάθε πρωτοδικείου θά ἀποτελοῦν σύλλογο, στόν ὅποιο θά εἶναι ὑποχρεωτική ἡ ἐγγραφή τους καί ὁ ὅποιος θά τηρεῖ τό μητρώο τους, θά ἀποτελεῖ νομικό πρόσωπο, θά ἐδρεύει ὅπου καί τό πρωτοδικεῖο καί θά διοικεῖται ἀπό συμβούλιο ἐκλεγόμενο ἀπό τά μέλη του.

Στήν αἰτιολογική ἐκθεση τοῦ νομοσχεδίου ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι ἡ βάση καί ὁ κύριος σκοπός τῆς ὁργάνωσης τῶν δικηγορικῶν συλλόγων εἶναι

ἡ ἄμεσος καί διηνεκῆς ἐπίβλεψις ἐπὶ τῶν μελῶν αὐτῶν εἰς τήν προσήκουσαν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων των, ἐπὶ τῷ τέλει τοῦ ἐλέγχου καί τῆς ἀποδοκιμασίας πάσης παρεκτροπῆς,

μέ ἄμεση καί ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς ἄσκησης πειθαρχικῆς ἐξουσίας τῶν συλλόγων ἐπὶ τῶν μελῶν τους. Ὡς ἐκ τούτου, ὡς πρώτη ἀρμοδιότητα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἀναφέρεται ἡ ἐποπτεία ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου ὡς πρὸς τήν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐπιβεβλημένων τους καθηκόντων καί ἡ ἐπίβλεψη πειθαρχικῆς ἐξουσίας.

Καθορίζοταν ὅτι στήν πειθαρχική δικαιοδοσία τοῦ συλλόγου ὑπάγεται ὁ δικηγόρος λόγω ὁποιασδήποτε παραβίασης ἢ παράλειψης τῶν καθηκόντων του καθῶς καί λόγω διαγωγῆς ἀναξιοπρεποῦς ἢ ἀσυμβίβαστης πρὸς τό ἀξίωμα τοῦ δικηγόρου. Συνεπῶς ὁ δικηγόρος διώκεται καί γιά παρεκτροπές του στήν ἰδιωτική του ζωή, πού εἶναι μέν ἄσχετες μέ τά δικηγορικά του καθήκοντα, ἐκθέτουν ὅμως καί βλάπτουν στήν κοινή συνείδηση τό δικηγορικό σῶμα.

Κάθε σύλλογος θά εἶχε ἓνα πειθαρχικό συμβούλιο, πού θά ἀποτελεῖτο ἀπό τόν πρόεδρο, τόν ἀντιπρόεδρο καί τρία μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, ἐνῶ στόν Ἀρειο Πάγο θά λειτουργοῦσε τό Ἀνώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο ἀποτελούμενο ἀπό ἀρεοπαγίτες καί δικηγόρους μέ πρόεδρο τόν πρόεδρο τοῦ Ἀρείου Πάγου. Τό νομοσχέδιο ἀναφέρει, ἐμμέσως, ὅτι ὡς ποινή τό συμβούλιο ἐπιβάλλει τήν πληρωμή προστίμου ἢ τήν προσωρινή παύση.

Ὁ νόμος πού ψηφίσθηκε τό 1908 τροποποίησε ὁρισμένες διατάξεις τοῦ νομοσχεδίου, κυρίως αὐτές πού ἀφοροῦν στήν ἐκλογή τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου καί στήν ἄσκηση τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας, τίς τελευταῖες δέ κατά τρόπο εὐνοϊκότερο γιά τόν κατηγορούμενο δικηγόρο, προβλέποντας ἐλαφρότερες ποινές καί ἀπαγορεύοντας τήν ἐπίταση τῆς ποινῆς ἀπό τό Ἀνώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο.

Πέρα όμως από την κατάρτιση του νομοσχεδίου περί δικηγορικῶν συλλόγων, ὁ σύλλογος ἀσχολήθηκε ἀπό τήν ἀρχή πού ἰδρύθηκε καί μέ τήν πολυσυζητημένη ἀνάγκη ἀνέγερσης δικαστικοῦ μεγάρου. Μετά τίς πρῶτες ἀναζητήσεις καταλλήλου οἰκοπέδου, ἐκλέχθηκε τετραμελής ἐπιτροπή στήν ὁποία ἀνατέθηκε ἡ διαρκής μέριμνα γιά τήν ἀνέγερση τοῦ δικαστικοῦ μεγάρου. Ἡ ἐπιτροπή συνέταξε ὑπόμνημα, μέ τό ὁποῖο ὑποδείκνυε ὁρισμένα κατάλληλα κατά τήν κρίση της οἰκόπεδα καί τό ὁποῖο ὑπέβαλε στόν Ὑπουργό Δικαιοσύνης Βάρβογλη καί στόν Πρωθυπουργό Θεόδωρο Δηλιγιάννη, ἐνῶ συνεννοήθηκε μέ τόν γνωστό ἀρχιτέκτονα Ἑρνέστο Τσίλλερ νά ἐκπονήσει τά ἀντίστοιχα σχέδια. Τό κτίριο πού μελέτησε καί σχεδίασε ὁ Τσίλλερ θά γινόταν ἀπέναντι ἀπό τό Πολυτεχνεῖο καί ὁ προϋπολογισμός του ἀνερχόταν σέ 1,5 ἑκατομμύριο δραχμές. Παρά τίς διαβεβαιώσεις ὅμως τοῦ ὑπουργοῦ, δέν λήφθηκε καμμία ἀπόφαση καί τά δικαστήρια ἐξακολούθησαν νά λειτουργοῦν σέ πολλά καί ἀκατάλληλα κτίρια. Οὔτε ἡ πρόταση πού ἐγινε τέσσερα χρόνια ἀργότερα, στά τέλη τοῦ 1897, ὅταν κάηκε τό Μέγαρο Μελά, νά νοικιασθεῖ τό κτίριο ἀπό τό δημόσιο καί νά διαρρυθμισθεῖ κατάλληλα ὥστε νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς δικαστικό μέγαρο, εἶχε ἀποτέλεσμα. Οἱ προσπάθειες τοῦ συλλόγου στό θέμα αὐτό παρέμειναν στό στάδιο τῶν εὐχῶν καί τῶν συστάσεων¹¹⁷.

Παρά τήν πάροδο τοῦ χρόνου καί τή σταδιακή ἀλλαγὴ τῶν νοοτροπιῶν, τόσο ἡ ἀπρεπής συμπεριφορὰ ὁρισμένων δικαστῶν πρὸς τοὺς δικηγόρους, πού ἀπασχόλησε στό παρελθόν τοὺς ἐκάστοτε δικηγορικοὺς συλλόγους τῶν Ἀθηνῶν καί τῶν ἄλλων πόλεων, ὅσο καί ἡ καθυστέρηση στήν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων καί στήν ἐκδοσὴ τῶν ἀποφάσεων ἐξακολουθοῦσαν νά ταλαιπωροῦν τοὺς δικηγόρους καθ' ὅλο τὸν 19ο αἰῶνα.

Ἀναφέρεται ὅμως καί ἐπεισόδιο, κατά τό ὁποῖο ὁ προσβληθεὶς δικηγόρος ἀντὶ νά καταφύγει στόν σύλλογο, ζήτησε ἀπό τόν προσβάλλοντα εἰσαγγελέα ἱκανοποίηση διὰ τῶν ὅπλων. Τό ἐπεισόδιο, καθὼς συνέπεσε μέ τίς ἐνέργειες τοῦ συλλόγου γιά τήν ἀνεύρεση δικαστικοῦ μεγάρου, ἔδωσε λαβή γιά σχόλια σέ βάρος ὄχι μόνο τοῦ ὑβριστῆ εἰσαγγελέα, ἀλλὰ καί τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖτο “εἰς τυπικάς ἐμφανίσεις ἐνώπιον τοῦ κ. Ὑπουργοῦ πρὸς ἀνέγερσιν δικαστικοῦ μεγάρου, καθ' ἣν στιγμήν κρημνίζεται καί ποδοπατεῖται τό ἠθικόν αὐτοῦ μέγαρον”¹¹⁸.

Ὁ Κ. Ἑσλιν, ὅπως καί οἱ πρόεδροι τῶν προηγουμένων συλλόγων, μέ ἀναφορά του στό Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης κατήγγειλε τό 1895 ὁρισμένα

117. Νομική, τ. Β', ὁ.π., σσ. 296-297 καί 301 καί τ. Δ', Ἀθήνα 1897-1898, σ. 67· Θέμις, τ. Ζ', ὁ.π., σ. 176.

118. Νομική, τ. Β', ὁ.π., σσ. 303 καί 434.

ἄτοπα πού συνέβαιναν στό Πρωτοδικεῖο Ἀθηνῶν καί ζήτησε τήν ἐπέμβαση τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν, πού πράγματι ἐπενέβησαν¹¹⁹.

Τόν Μάιο τοῦ 1895 ὁ σύλλογος ὁργάνωσε σέ ξενοδοχεῖο τῆς Κηφισιάς τό πρῶτο γεῦμα του, στό ὁποῖο παρακάθησαν πάνω ἀπό ἑκατό δικηγόροι. Μεταξύ τῶν παρευρισκομένων ἦσαν ὁ Νικόλαος Μπουφίδης, ὁ ὁποῖος ὡς Ὑπουργός Ἐσωτερικῶν στήν τελευταία κυβέρνηση τοῦ Τρικούπη εἶχε διευκολύνει τήν ἴδρυση τοῦ συλλόγου, καί ὁ Διονύσιος Στεφάνου, ὁ ὁποῖος ὡς Ὑπουργός Δικαιοσύνης στήν ἴδια κυβέρνηση συνέβαλε στήν ἐδραίωση τοῦ κύρους τοῦ συλλόγου κατά τά πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας του, ζητώντας τήν γνώμη του γιά κάθε νέο νομοσχέδιο. Στούς λόγους πού ἐκφωνήθηκαν τονίσθηκε κυρίως ἡ συμβολή πού μποροῦσε νά ἔχει ὁ σύλλογος στή βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν δικαστηρίων καί τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, συμπράττοντας μέ τόν δικαστικό κόσμο, μέ τόν ὁποῖο εἶχε κοινά συμφέροντα καί κοινά καθήκοντα. Ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου Κ. Ἑσλιν ἐπέμεινε ἰδιαίτερα στή σύμπραξη αὐτή, θέλοντας νά διαλύσει φήμες πού εἶχαν κυκλοφορήσει, ὅτι ὁ σύλλογος βρισκόταν σέ ἀντίπραξη μέ τούς δικαστές¹²⁰.

Τό συμπόσιο πού εἶχε προγραμματιστεῖ νά γίνει τόν ἐπόμενο χρόνο, τόν Μάιο τοῦ 1896, ματαιώθηκε, καθὼς αποφασίσθηκε οἱ συνεισφορές πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ γιά τόν σκοπό αὐτό νά διατεθοῦν ὑπέρ τοῦ κρητικῆς ἀγῶνα¹²¹.

Ἡ Κρητική Ἐπανάσταση καί ὁ Ἑλληνοτουρκικός Πόλεμος τοῦ 1897 δέν ἄφησαν βέβαια ἀσυγκίνητο τόν δικηγορικό σύλλογο. Ἀντιθέτως· τάχθηκε ἐξαρχῆς ὑπέρ τῆς ἔνωσης τῆς Κρήτης μέ τήν Ἑλλάδα. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1897 ὁ σύλλογος μέ ψήφισμά του πρὸς τόν Βασιλιά, τή Βουλὴ καί τήν Κυβέρνηση ἐξέφρασε τήν εὐχή καί τόν πόθο του νά ἐπιδιώξουν τήν πραγματοποίηση τῆς ἔνωσης τῆς Κρήτης μέ τό Ἑλληνικό Κράτος, ἀντί πάσης θυσίας, ἐνῶ μία ἐβδομάδα ἀργότερα συμμετεῖχε σέ συλλαλητήριο ὑπέρ τῆς Ἑνώσεως¹²². Ἀνάλογο ψήφισμα ἐξέδωσαν καί ἄλλοι δικηγορικοὶ σύλλογοι, ὅπως γιά παράδειγμα ὁ σύλλογος τῆς Ζακύνθου¹²³. Ὁ σύλλογος τοῦ Ναυπλίου συνεχάρη τόν σύλλογο τῶν Ἀθηνῶν γιά τίς πατριωτικές του ἐνέργειες¹²⁴, ἐνῶ ὁ σύλλογος τῶν Πατρῶν διοργάνωσε μνημόσυνο ὑπέρ τῶν ἡρωικῶς πεσόντων¹²⁵. Καθὼς τό Κρητικὸ Ζήτημα εἶχε συγκινήσει πολλοὺς

119. Νομική, τ. Α', ὁ.π., σ. 458.

120. Θέμις, τ. Στ', ὁ.π., σ. 191.

121. Θέμις, τ. Ζ', ὁ.π., σ. 207.

122. Νέα Ἐφημερίς, 30.1.1897, 8 καί 9.2.1897.

123. Νέα Ἐφημερίς, 2.2.1897.

124. Νέα Ἐφημερίς, 14.2.1897.

125. Νέα Ἐφημερίς, 5.6.1897.

Εὐρωπαίους φιλέλληνες, τηλεγραφήματα συμπαράστασης απέστειλαν στον Δικηγορικό Σύλλογο Ἀθηνῶν καὶ οἱ δικηγορικοὶ σύλλογοι Βρυξελλῶν, Ἀμβέρσας καὶ Ρώμης¹²⁶.

Ὁ Ἑσλιν πρὶν ἀπὸ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου τοῦ 1897 εἶχε ἀνακοινώσει τὴν πρόθεσή του νὰ τεθεῖ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν δικηγόρων Ἀθηνῶν καὶ νὰ ἀποτελέσουν λεγεῶνα, πού θά ἀγωνιζόταν ὑπὲρ τῆς Πατρίδας. Μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου ὁ σύλλογος ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν πρωτοδικῶν τῆς Ἀθήνας, δήλωσε ὅτι θά συνεισφέρει χρήματα γιὰ τίς ἀνάγκες τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνα¹²⁷.

Ὅταν μετὰ τὸ τέλος τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ Πολέμου ὁ Ἑσλιν διορίσθηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνησις Δημητρίου Ράλλη Νομάρχης, προσωρινά τουλάχιστον, ἔπαψε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὸν σύλλογο, ὁ ὁποῖος συνέχισε τὴ δραστηριότητά του μὲ διαλέξεις καὶ συνεδριάσεις στὰ γραφεῖα του γιὰ ἕναν ἀκόμη χρόνο, μέχρι τὰ τέλη τοῦ 1898¹²⁸.

Ἦδη ὁμως ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1897 ὁ σύλλογος ἔδειχνε ὅτι ψυχορραγοῦσε. Τὸ διοικητικὸ συμβούλιο, πού ἀποτελιζόταν ἀπὸ τοὺς Ἀχιλλέα Διογενίδη, Γεώργιο Μελισσουργό, Ἀθανάσιο Παπαφράγκο, Μιλτιάδη Ράλλη, Ἰωάννη Εὐκλείδη, Ἰωάννη Ἀραβαντινὸ καὶ Θεοφύλλο Ἀγγελόπουλο Ἀθάναιο μὲ γραμματεῖς τοὺς Κωνσταντῖνο Ραετσαν καὶ Στάσιον Ἰωάννιδην, στὴν προσπάθειά του νὰ τὸν σώσει, ἀπέφασκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1898 νέα τροποποίηση τοῦ καταστατικοῦ τοῦ συλλόγου καὶ τὴν ἀναβολὴ τῶν ἀρχαιρεσιῶν, προφανῶς μέχρι τὴν ὁριστικὴ φέρσις τοῦ νέου καταστατικοῦ. Ὡστόσο οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἐγκρίθηκαν φαίνεται ὅτι δέν ἱκανοποίησαν τὴν πλειοψηφία τῶν δικηγόρων καὶ τὸ συμβούλιο ἐπανῆλθε μὲ ἄλλη ἀνακοίνωσή του τὸν Μάιο τοῦ 1898, μὲ τὴν ὁποία, τονίζοντας τὸ πόσο ἀπαραίτητη ἦταν γιὰ τὸ δικηγορικὸ σῶμα ἡ λειτουργία τοῦ συλλόγου, δήλωνε ὅτι τὸ καταστατικὸ ἦταν «δεκτικὸν καὶ πάσης ἄλλης μεταβολῆς»¹²⁹.

Ἀλλὰ ἡ τροποποίηση τοῦ καταστατικοῦ δέν παρέτεινε γιὰ πολὺ τὴν λειτουργία τοῦ συλλόγου. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1899 ὁ σύλλογος εἶχε πάψει νὰ λειτουργεῖ καὶ «ἐν ἐλλείψει δικηγορικοῦ συλλόγου» τὸ νομικὸ τμήμα τοῦ συλλόγου «Παρνασσός», γιὰ νὰ καλύψει τὸ κενό, ἀνέλαβε τὴν ἐξέταση τῶν νομικῶν ζητημάτων ὄχι μόνο ἀπὸ θεωρητικὴ ἀποψη, ὅπως μέχρι τότε, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πρακτικὴ¹³⁰. Ἀναφορὰ πού γίνεται συνεπῶς στοῦ περιοδικό «Θέμις»

126. Νέα Ἐφημερίς, 28.2.1897.

127. Θέμις, τ. Η', 1897-1898, Ἀθήνα 1898, σ. 112· Νέα Ἐφημερίς, 9.2.1897 καὶ 26.4.1897.

128. Νέα Ἐφημερίς, 9.10 καὶ 20.12.1897· Θέμις, τ. Θ', ὁ.π., σ. 495.

129. Θέμις, τ. Θ', ὁ.π., σ. 160.

130. Θέμις, τ. Ι', 1899-1900, Ἀθήνα 1900, σ. 432.

μετά από τρεῖς μῆνες, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1900, στὸν Δικηγορικό Σύλλογο Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος “καμαρώνει καὶ συνοδεύει διὰ τῶν εὐχῶν του” τὸν πρωτοδίκη Ἀντώνιο Ζηλήμονα, ἀφορᾷ πάλι στὸ δικηγορικό σῶμα καὶ ὄχι στὸν σύλλογο¹³¹.

ΤΟ ΕΝΤΕΥΚΤΗΡΙΟΝ ΔΙΚΗΓΟΡΩΝ ΤΟΥ 1900.

Ἀτυχῶς τὴν τύχην τῶν ἰδρυθέντων μέχρι τοῦ νῦν ἐν Ἀθήναις Συλλόγων ἠκολούθησε καὶ τὸ κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος λειτουργήσαν ἐντευκτήριον. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτοῦ δὲν ἐφείσθη κόπων ὅπως συγκρατήσῃ τοῦτο, ἀλλ’ ἀτυχῶς δὲν τὸ κατώρθωσεν. Εἶναι δέ λυπηρόν, διότι τὸ ἐντευκτήριον ἐν τῇ ὀλιγαμῆνῃ λειτουργίᾳ του ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐν Ἀθήναις δικηγόρων καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς γνώμων μεταξὺ αὐτῶν ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ ἀναπτυχθέντων. Ὅφειλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδαμοῦ ὁ κύκλος τῶν ἐπιστημόνων ἐπεδείξατο τοσαύτην ἀστοργίαν διὰ τὰ μέσα τῆς βελτιωτικῆς του, εὐχόμεθα δέ ἵνα οἱ κκ. συνάδελφοι διὰ γενναιοτέρας εἰσφορᾶς συμβάλωσιν εἰς τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ ἐντευκτηρίου¹³².

Μετὰ τὴν εἰδησιν αὐτή, πού δημοσιεύθηκε τὸ 1901 στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Δικαστηρίων», ἔκλεισε ὁ κύκλος τῶν πολλαπλῶν προσπαθειῶν πού ἔγιναν κατὰ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα νὰ ἰδρυθεῖ δικηγορικός σύλλογος στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἰδρυσις αὐτοῦ τοῦ ἐντευκτηρίου ἦταν μία ὑστατη προσπάθεια στὰ τέλη ἀκριβῶς τοῦ αἰῶνα, νὰ καλυφθεῖ τὸ κενὸ πού ἄφηνε ἡ ἀδυναμία νὰ λειτουργήσῃ ἓνας βιώσιμος δικηγορικός σύλλογος στὴν πρωτεύουσα, ἓνας σύλλογος πού θὰ προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὸ δικηγορικό σῶμα καὶ στὴ δικαιοσύνη, ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτεία. Μία προσπάθεια ὅμως πού δὲν εὐοδόθηκε.

Τὸ ἐντευκτήριον ἰδρύθηκε στὴν οἰκία Κολιάτσου, σὲ μία αἴθουσα τοῦ ὀρόφου ἐπάνω ἀπὸ τὸ Πρωτοδικεῖο, καὶ ἡ διεύθυνσή του ἀνατέθηκε σὲ ἐπιτροπὴ, τὴν ὁποία ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ ὁ Μάρκος Σεβαστιανός, κατόπιν μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ συλλόγου τοῦ 1905, ὁ Ἀριστείδης Σ. Μπαλάνος, κατόπιν ταμίας τοῦ συλλόγου τοῦ 1905, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Σοφιανός. Σ’ αὐτοὺς προστέθηκε λίγο ἀργότερα καὶ ὁ Ἰωάννης Δ. Ζέπος, κατόπιν ταμίας τοῦ συλλόγου τοῦ 1902. Παρὰ τίς καλές προθέσεις καὶ τίς

131. Θέμις, τ. Ι΄, ὁ.π., σ. 642.

132. Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 28.10.1901.

ἐνέργειες τῆς ἐπιτροπῆς, τό ἐντευκτήριο διαλύθηκε μέ τή λύση τῆς μίσθωσης τοῦ ἀκινήτου.

Στούς λίγους μῆνες τῆς λειτουργίας του οἱ δικηγόροι τῶν Ἀθηνῶν συγκεντρώνονταν ἐκεῖ γιά νά συζητήσουν διάφορα θέματα, ἐπαγγελματικά, ἐπιστημονικά ἢ γενικότερου ἐνδιαφέροντος τοῦ κλάδου, ὅπως τό συνέδριο πού ἐτοίμαζαν —ἀλλά τελικῶς ναυάγησε— τό 1901 οἱ δικηγόροι τῶν Πατρῶν, ἢ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς σχεδιαζόμενης ἀπεργίας τῶν δικηγόρων τοῦ Βόλου, οἱ ὅποιοι ἤθελαν νά ἀντιδράσουν ἔτσι, διαμαρτυρόμενοι γιά τή συμπεριφορά ἐνός δικαστῆ.

Τό συναδελφικόν γεῦμα πού διοργανώθηκε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1901, δέν ἔγινε στό ἐντευκτήριο, ἀλλά στό Παλαιό Φάληρο, ὅπου ὑπό τούς ἤχους τῆς μουσικῆς φωτογραφήθηκαν ὅλοι μαζί οἱ παρευρισκόμενοι δικηγόροι καί ἔκαναν πρόποση γιά τήν ἰδρυση δικηγορικοῦ συλλόγου στήν Ἀθήνα. Στό γεῦμα παρευρέθηκαν περισσότεροι ἀπό διακόσιοι δικηγόροι, “ἐνδειξη ἐνότητας καί σύμπνοιας”. Ὁ 20ός αἰώνας βρῆκε τοὺς δικηγόρους τῶν Ἀθηνῶν εὐχόμενους ἐπιτέλους “νά εὑρεθῇ μία σιδηρά θέλησις, ἥτις νά περισυλλέξῃ τοὺς ναυαγούς τοῦ διαλυθέντος συλλόγου καί νά ἰδρύσῃ δι’ αὐτῶν καί διά τῶν νεωτέρων δικηγόρων ἐν σῆμα ἄξιον πρὸς τήν περιωπὴν τῶν μελῶν τοῦ”¹³³.

Κατὰ τή διάρκεια ὅκων αὐτῶν τῶν χρόνων ἰδρύθηκαν δικηγορικοὶ σύλλογοι καί σέ πολλές ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις· ἀναφέρονται σύλλογοι στό Αἶγιο, στήν Ἀμφισσα, στό Ἄργος, στὸν Βόλο, στή Ζάκυνθο, στήν Καλαμάτα, στήν Κέρκυρα, στήν Κόρινθο, στή Λαμία, στή Λάρισα, στή Λευκάδα, στό Μεσολόγγι, στό Ναύπλιο, στήν Πάτρα, στὸν Πύργο, στή Σπάρτη, στή Σύρο, στά Τρίκαλα, στήν Τρίπολη καί στή Χαλκίδα¹³⁴. Ὅρισμένοι μετὰ ἀπό λίγα

133. *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως*, 6.1.1902.

134. Δικηγορικός Σύλλογος Αἰγίου, Θέμις, τ. Ζ', ὁ.π., σ. 545 (ἰδρυση).

Δικηγορικός Σύλλογος Ἀμφίσσης, Αἰών, 7.4.1875.

Δικηγορικός Σύλλογος Ἀργους, Νέα Ἐφημερίς, 8.3.1894.

Δικηγορικός Σύλλογος Βόλου, Σφαῖρα, 28.1.1884 (ἰδρυση)· Νέα Ἐφημερίς, 1.2.1884· Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 543· Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 3.3.1902.

Δικηγορικός Σύλλογος Ζακύνθου, Νέα Ἐφημερίς, 2.2.1897.

Δικηγορικός Σύλλογος Καλαμῶν, Ἀργολίς Ναυπλίου, 13.3.1865· Πελοπόννησος Καλαμῶν, 5.12.69 καί 18.6.1871· Σφαῖρα, 21.1.1884 καί 17.3.1884· Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 3.2.1902 (διάλυση).

Δικηγορικός Σύλλογος Κερκύρας, Ἀλήθεια, 22.10.1865.

Δικηγορικός Σύλλογος Κορίνθου, Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 31.3.1902 (ἰδρυση).

χρόνια λειτουργίας διαλύθηκαν· άλλοι από αυτούς ιδρύθηκαν εκ νέου, προφανώς από νέα πρόσωπα, και άλλοι όχι. Έτσι στο Ναύπλιο και στη Σπάρτη αναφέρεται σύλλογος από το 1875 αλλά ανακοινώνεται και νέα ίδρυση το 1884, στην Πάτρα αναφέρεται σύλλογος από το 1876 αλλά ανακοινώνεται και νέα ίδρυση το 1887 και άλλη το 1894, ενώ στην Καλαμάτα ο σύλλογος διαλύθηκε στις αρχές του αιώνα μετά τον θάνατο του προέδρου του, αφού επί ένα μικρό διάστημα βρέθηκε με δύο προεδρεία. Άλλοι από αυτούς τους συλλόγους εργάστηκαν αποδοτικά επί χρόνια, ενώ για άλλους “δέν ἐγνώσθη ἂν ἡ δρασίς τούτων προὐχώρησεν πέραν τῶν ἀρχαιρεσιῶν”, όπως παρατηροῦσε πικρόχολα ο συντάκτης της “*Νομικῆς*”¹³⁵.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΥΛΛΟΓΟ ΤΟΥ 1865 ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

Παρακολουθήσαμε πώς οι προσπάθειες του δικηγορικού σώματος της πρωτεύουσας να ιδρύσει ένα σύλλογο που να εκπροσωπεί, να προστατεύει την αξιοπρέπειά του και να επιτελέσει συγχρόνως τη βελτίωση της επαγγελματικής του δραστηριότητας, είχαν ως αποτέλεσμα την ίδρυ-

Δικηγορικός Σύλλογος Λαριέας, *Νομική*, τ. Β', ὁ.π., σ. 434 (ίδρυση). *Θέμις*, τ. ΣΤ', ὁ.π., σσ. 96 και 176 (ίδρυση και ἀρχαιρεσιές).

Δικηγορικός Σύλλογος Λαγκαδός, *Νομική*, τ. Β', ὁ.π., σ. 434 (ίδρυση).

Δικηγορικός Σύλλογος Μεσολογγίου, *Έφημερίς Νομική και τῶν Ἀγγελιῶν*, 15 και 31.7.1866 (ίδρυση). *Ἀλήθεια*, 17.4.1875· *Αἰών*, 17 και 21.4.1875· *Ὠρα*, 16.5.1879· *Νέα Έφημερίς*, 12.7.1885.

Δικηγορικός Σύλλογος Ναυπλίου, *Αἰών*, 12.4.1875· *Ἀλήθεια*, 15.4.1875· *Νέα Έφημερίς*, 3.3.1884 και 2.4.1884 (ίδρυση). Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 413· *Νέα Έφημερίς*, 14.1.1886· *Θέμις*, τ. Α', ὁ.π., σ. 175.

Δικηγορικός Σύλλογος Πατρῶν, Πανσανίας Χοϊδᾶς, *Λόγος περί δικηγορικοῦ ἐπαγγέλματος*, Πάτρα 1877, *Έφημερίς*, 1.3.1878· Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, τ. Α', ὁ.π., σ. 542· *Έφημερίς*, *Παλιγγενεσία και Αἰών*, 14.10.1887 (ίδρυση). *Αἰών*, 5.11.1887· *Θέμις*, τ. Ε', ὁ.π., σ. 527 (ίδρυση). *Νέα Έφημερίς*, 5.6.1897.

Δικηγορικός Σύλλογος Σπάρτης, *Αἰών*, 10 και 17.4.1875· *Νέα Έφημερίς*, 15.3.1884 (ίδρυση). *Έφημερίς*, 15.2.1887· *Θέμις*, τ. Α', ὁ.π., σ. 574· *Έφημερίς τῶν Δικαστηρίων. Συμπλήρωμα τῆς Νομικῆς Έπιθεωρήσεως*, 2.12.1901.

Δικηγορικός Σύλλογος Σύρου, *Έφημερίς*, 29.3.1875 (ίδρυση). *Αἰών*, 31.3.1875 και 17.7.1875· *Έφημερίς*, 27.3.1878.

Δικηγορικός Σύλλογος Τρικκάλων, *Θέμις*, τ. ΣΤ', ὁ.π., σ. 368.

Δικηγορικός Σύλλογος Τριπόλεως, *Αἰών*, 12.4.1875· *Νέα Έφημερίς*, 19.5.1884.

Δικηγορικός Σύλλογος Χαλκίδος, *Νέα Έφημερίς*, 14.1.1897.

135. *Νομική*, τ. Β', ὁ.π., σ. 434.

ση τριῶν διαδοχικῶν συλλόγων κατά τό δεύτερο ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα καί τήν κατάρτιση ἑνός νομοσχεδίου, πού τελικά ἔστω καί μετά ἀπό ἄρκετά χρόνια, ψηφίσθηκε ἀπό τή Βουλή καί ὁδήγησε στήν ἴδρυση τοῦ σημερινοῦ συλλόγου.

Ἄν ἡ διατύπωση τῶν καταστατικῶν μπορεῖ νά ὁδηγήσει σέ ἐκτιμήσεις τῶν προθέσεων καί τῆς νοοτροπίας τῶν δικηγόρων τῆς ἐποχῆς, τό καταστατικό τοῦ πρώτου συλλόγου ἐκφράζει τήν ἀνάγκη τῶν συντακτῶν του νά συζητήσουν καί νά καταστήσουν δημοσίως γνωστά τά θέματα πού τοὺς ἀπασχολοῦσαν καί πού περιστρέφονταν γύρω ἀπό τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοὺς καί τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης. Ἐνῶ τά ἄλλα ἄρθρα τοῦ καταστατικοῦ εἶναι σύντομα καί μᾶλλον γενικά, τά τρία πού ἀφοροῦν στήν ἐκδοση νομικῆς ἐφημερίδας (μέσο δημοσιοποίησης τῶν θέσεων τοῦ συλλόγου), ἡ ὁποία τελικά δέν φαίνεται καί νά ἐκδόθηκε ποτέ, ἀποτελοῦν σχεδόν τό ἓνα τρίτο τοῦ κειμένου τοῦ καταστατικοῦ καί εἶναι λεπτομερέστατα.

Στό καταστατικό τοῦ δευτέρου συλλόγου δηλώνεται σαφῶς ὅτι ὁ σκοπός του εἶναι ἡ βελτίωση τῆς καταστάσεως τῶν δικηγόρων καί τῶν δικαστηρίων καί ὄχι μόνο ἡ συζήτηση γιά τό πῶς θά βελτιωθοῦν. Ἔτσι ὁ σύλλογος ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωση νά ἐπιμελεῖται γιά τήν τήρηση τῆς ἀξιοπρεπείας ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος καί τήν ἀκριβή ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ δικηγορικοῦ σώματος δέν προσβάλλεται ὁμως μόνο ἀπό τρίτους (ἀπό τοὺς δικαστές ἢ τήν κυβέρνηση), προσβάλλεται καί ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς δικηγόρους ὅταν παρεκτρέπονται. Ὁ σύλλογος θέλει τά μέλη του κατά τήν ἀσκηση τῶν καθηκόντων τοὺς νά ἐπιδεικνύουν προσήκουσα διαγωγή, ἀλλοιῶς τά ἀποδοκιμάζει ἢ καί τά διαγράφει. Ἡ ἀσκηση πειθαρχικῆς ἐξουσίας, πού στό μέλλον θά ἀποτελέσει βασικό λόγο ὑπαρξῆς τῶν δικηγορικῶν συλλόγων, ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά στό καταστατικό τοῦ συλλόγου αὐτοῦ, χωρίς ὁμως νά καθορίζεται καί ὁ τρόπος πού ἀσκεῖται.

Ἀντίθετα τά τῆς πειθαρχικῆς δικαιοδοσίας καθορίζονται λεπτομερῶς στό καταστατικό τοῦ τρίτου συλλόγου, πού δείχνει νά εἶναι προϊόν σοβαρῆς ἐπεξεργασίας, καί νά μήν καταρτίσθηκε ἐσπευσμένα ὅπως ὁμολογεῖται ὅτι ἔγινε ἐκεῖνο τοῦ 1883. Τό καταστατικό αὐτό εἶναι διπλάσιο σέ μέγεθος σέ σχέση μέ τά δύο προηγούμενα, ἀρτιότερο καί χωρισμένο σέ κεφάλαια, ὅπως καί τό νομοσχέδιο τοῦ 1896. Ἄν στό καταστατικό τοῦ πρώτου συλλόγου διαφαίνεται ἡ ἀνάγκη τῆς συζήτησης καί τῆς δημοσιότητας, σέ αὐτό φαίνεται ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐλέγχου: Προκαθορίζονται τά πρόσωπα πού ἀποτελοῦν τό διοικητικό συμβούλιο τῆς πρώτης περιόδου, πού δέν εἶναι ἄλλοι ἀπό τοὺς πρωτεργάτες τοῦ συλλόγου, τό συμβούλιο ἔχει τήν πειθαρχ-

χική εξουσία επί τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου, μόνο τό συμβούλιο μπορεῖ νά ἀσχοληθεῖ μέ θέματα τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς καί γιά τήν ἐγγραφή νέων μελῶν στόν σύλλογο ἀρχικά ἀπαιτεῖται ψηφοφορία καί προηγούμενη πρόταση ἀπό πέντε ἄλλα μέλη.

Καί οἱ τρεῖς σύλλογοι παρουσιάζουν χαρακτηριστικά κοινά σέ βραχύβιους κυρίως συλλόγους: Ἐνθουσιασμός κατά τήν ἵδρυσή τους, μία μικρή ομάδα πού ἀσχολεῖται ἐνεργά μέ τή διοίκηση καί τή δραστηριότητα τοῦ συλλόγου, ἕνας ἐπίσης μικρός σχετικά κύκλος μελῶν πού παρακολουθεῖ τακτικά τίς συνεδριάσεις καί τίς συζητήσεις καί παρίσταται στίς συνεστιάσεις, σταδιακή μείωση τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πού προκαλεῖ ἀρχικά τή ματαιίωση τῶν συνεδριάσεων λόγω μῆ ἀπαρτίας, οἰκονομικά προβλήματα καί κατόπιν τή διάλυση τοῦ συλλόγου, ἐνῶ δέν λείπουν κάποιες διχόνοιες, ἔριδες, προσωπικές δυσαρέσκειες.

Ἀπό τοὺς τρεῖς συλλόγους κανεῖς δέν πέτυχε τήν ἐπιθυμητή προσέλκυση ὅλων τῶν δικηγόρων τῆς πρωτεύουσας. Μέ τά ὑπομνήματα ὅμως πού ὑπέβαλαν πέτυχαν σέ πολλές περιπτώσεις ὄχι μόνο νά ἀκουσθοῦν ἀλλά καί νά εἰσακουσθοῦν οἱ ἀπώψεις τους, πού συνέτειναν στή βελτίωση τῆς ἰσχύουσας νομοθεσίας, νά ἐπιβάλουν σταδιακά στά δικαστήρια τόν σεβασμό τῶν δικηγόρων, ὥστε νά ἀντικειμενίζονται ὅλο καί λιγότερα κρούσματα ἀταξιατικῆς συμπεριφορᾶς καί τελικῶς νά ψηφισθεῖ ὁ νόμος περί δικηγορικῶν συλλόγων, πού ἐξασφάλισε τή συνεχή λειτουργία τους καί ἐπέβαλε τή μεταφορά τῆς ἀρμοδιότητος τῆς πειθαρχικῆς δίωξης τῶν δικηγόρων ἀπό τά δικαστικά συμβούλια στοὺς δικηγορικοὺς συλλόγους. Συνέβαλαν ἀκόμη στή σταδιακή ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου πού ἀντιμετώπιζε ἡ πολιτεία τοὺς συλλόγους. Ἡ διαδρομὴ ἀπὸ τήν ἐπιδεικτικὴ ἀγνόηση τοῦ συλλόγου τό 1866 μέχρι τή συνεχή προσφυγὴ σέ αὐτόν γιά τή διατύπωση γνώμης πρὶν τήν κατάθεση κάθε νομοσχεδίου τό 1894, τριάντα σχεδόν χρόνια ἀργότερα, προδιαγράφει τή σημασία καί τήν ἰσχὺ πού θά ἔχει στό μέλλον ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν.

SUMMARY

LYNTIA TRICHA: Early Bar Associations in Athens in the 19th century.

After the foundation of the Greek Kingdom, lawyers played a leading role not only in the new social elite, but in the Government and in Parliament. This was the reason but also the consequence of their great number, which increased throughout the 19th century at a far superior rate than the population of Greece.

Although the lawyers dominated the social and economic life of the country, they were faced with many problems while practicing their profession. A professional association to deal effectively with those problems could not exist without legislative provision.

Consequently, during the 19th century mainly the lawyers of Athens, but also those of other Greek cities, established Bar Associations, which were active for some years, but could not survive for long, mainly because they did not attract all the lawyers of each city, and could not overcome the personal ambitions and disputes of their members. That is why they tried to solve the matter by law, which they achieved only in 1908.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

